

Jyrki Siukonen

Nälkä ja vilu

Matkoja kauheaan pohjoiseen

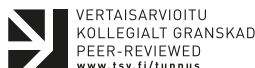


Tietolipas 290

Jyrki Siukonen

Nälkä ja vilu

Matkoja kauheaan pohjoiseen



Tietolipas 290

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama.

SKS:n julkaisujen kokoelma kuuluu Unescon Maailman muisti -rekisteriin.

Suomen tietokirjailijat ry on tukenut teoksen kirjoittamista.

© 2024 Jyrki Siukonen ja SKS

Sarja-asu: Markus Itkonen

Kannen toteutus: Eija Hukka

Kannen kuva: Teemu Kangas, *Reiän asukka (Nansen)*, tussi kozo-paperille, 50 x 46 cm, 2022.

Taitto: Jaana Tarsa

EPUB: Tero Salmén

ISBN 978-951-858-922-1 (nid.)

ISBN 978-951-858-923-8 (EPUB)

ISBN 978-951-858-924-5 (PDF)

ISSN 0562-6129 (nid.)

ISSN 2670-2584 (verkkojulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/tl.290>

Teos on lisensoitu Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International -lisenssillä lukuun ottamatta kuvia. (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>)



Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa
<https://doi.org/10.21435/tl.290>
tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.



Hansaprint Oy, Turenki 2024

Sisälllys

Lunta, jäätä ja kerronnan latuja

Johdanto arktisuuteen 9

Kuolleiden maa ja kaiken keskus 11

Miehekäs käytös ja kansakunnan häpeä 14

Tragedian ja heroismin politiikka 18

Lumisokea kertojanäkökulma 21

Sisällöstä 23

I Keskusteluja jäätiköllä

Arktisen ihmisistä ja hirviöistä 25

Arktinen kauhu 27

Ylittäkää itsenne! 29

Jäämaailman ihme 33

II Raa'an pelko, raa'an himo

Balto ja Nansen ruoan ja maailman ääressä 36

Kiihotusaineet 37

Ravintoaineet 39

Saastainen ja puhdas 40

Likaisen eri asteita 44

Herkut ja juhlat 47

Villiyden kutsu	49
Keittäminen ja kulttuuri	51

III Kun ystävällisyys loppuu

Arktis vastoinikäymisten saarena 53

Valkoisen karhun maa	59
Hengissä pysyttely	61
Ruoka, joka tappoi	64
Jälkipyykki	66
Poliittinen interventio	69
Todellisuus	74
Neito ja kuolema	77
Hehän olivat lähdössä, en minä...	81

IV Yksin jäätyneessä kielessä

Ada Blackjackin päiväkirja 86

Vikuroiva kieli	91
Arktisen tekstuaalisuus	93

V Lentokone ja turvemaja

Arktisen filmaattinen ylevä 98

Arktiksen uusi mytologia	101
<i>Save Our Souls</i>	102
Kaarros jäävuorten välissä	110

VI ”Haluan kuolla Arktiksella”

Reportteri pohjoisen ääressä 115

VII Narratiivit ja natiivit, kurssit ja diskurssit
Jälkisanoja äsken kerrottuun 123

Me ja he 149

Arktisismi ja kysymys ”miksi?” 129

Narratiivit ja kirjallisuus 132

Lähteet ja kirjallisuus 136

Kirjoittaja 144

Abstract 145

Hakemisto 146



Arktinen kuoleman valtakunta. Kansikuva kirjasta
Irrfahrten im Lande des Weissen Todes, 1925.

Lunta, jäätä ja kerronnan latuja

Johdanto arktisuuteen

Kaikki on ikuisen jään peitossa; siellä on hyytävän kylmä ja loputon talvi. Maata tai merta, se on elotonta autiutta, jossa vallitsee ainainen hiljaisuus. [– –] Tähdet tuijottavat julmasti kimmeltäen ja ihmisen mieltä masentaa talven pimeyden sanoin kuvaamaton synkkyys. [– –] Tämä on, pienin vaihteluin, yleinen käsitys Arktiksesta, ja nimenomaan se mistä on opittava pois ennen kuin voimme lukea oikeassa valossa yhtäkään kertomusta Arktiksen tutkimisesta.¹

Vilhjalmur Stefansson, *The Friendly Arctic* 1921

Tämä maisema – mikäli näin autiota, karua ja piirteetöntä tyhjyyttä saattoi nimittää maisemaksi – oli peräisin toisesta ja ikivanhasta maailmasta. Se oli kaamea ja outo, omituisen pelottava. Taivaalla ei ollut pilviä, mutta ei liioin tähtiä, ja sitä minä en käsittänyt. Matalalla eteläisessä taivaanrannassa oli maitomainen usvan peittämä kuu, joka levitti sala-peräistä valoaan napajäätikön pimeään elottomuuteen.²

Alistair MacLean, *Jääasema ”Zebra”* 1963

Mistä alkaa tuo toistuvasti ”omituisen pelottava” arktinen? Jos piirrämme kehän pitkin pohjoista napapiiriä, saatamme puhua sen sisään jäävästä alueesta arktisena, mutta todellisuudessa on kuljettava vielä 70. leveyspiirin yli ennen kuin Arktiksen autius

1 Stefansson 1921, 7.

2 MacLean 1963, 69.

– reaalinen tai kuviteltu – toden teolla avautuu.³ Sinne sijoittuvat pääosin myös seuraavat kuusi lukua ja epilogi. Tarjolla on ääripohjoisen maantieteellisiä ja mentaalisia näkymiä, joita peittävät lumi ja jää, nykypäivänä tosin jo monin paikoin sulavina aineksina. Mutta nyt liikumme historiassa ja niissä kirjallisissa ja kuvallisissa maisemissa, joissa tutkimusmatkailijat (yleensä valkoiset) ovat kamppailleet luonnonvoimia vastaan vain valloittaakseen kartalta jonkin (valkoisen) alueen, reitin tai pisteen. Tässä kirjassa näitä ovat ensi sijassa Grönlanti ja Koillisväylän itäpäässä sijaitseva Wrangelinsaari.

Toisin sanoen seuraaville sivuille tutkimuksen alkupisteeksi on valittu joukko arktisia tapahtumia ja selontekoja. Tutkimus itsessään on niiden päälle laskeutuva narratiivinen pinta, joka ohuen lumen tavoin mukailee ja toistaa maiseman muotoja ja samalla muovaa niitä aavistuksen uudeksi. Työtapaa asettuu historiantutkimuksen ja kirjallisen kertomisen rajamaastoon, mutta metodologisesti se voidaan sijoittaa paremmin taiteellisen tutkimuksen alaan, missä tutkijan positio on suoremassa suhteessa itseilmaisuun.⁴ Kyse on siitä mistä kirjoitan, mutta myös miten kirjoitan. Historian hahmottamisessa olennaista on kiinnostus menneisyyden toimijoiden kokemuksiin, kirjoittamisen metodissa puolestaan heuristinen heittäytyminen kohti noita kokemuksia kerronnallisina muotoina. Kertomus, narratiivi ja tarina esiintyvät tässä yhteydessä synonyymeina. Pitäydyn narratologi David Hermanin yksinkertaistussa määritelmässä, jonka mukaan mukaan tarinat (*stories*) ovat

3 En käsittele alueen määrittelyä tai rajaamista sinänsä. Monipuolinen ja upeasti kuvitettu esitys Arktiksen historiasta ja kartoituksesta on Lainema & Nurminen 2001.

4 Taiteellinen tutkimus ei ole oppiala, vaan sateenvarjotermi hyvin erilaisille, hermeneutiikan tavoin osin ristiriitaisillekin tutkimuksellisille menetelmille. Pohjoiseen teemaani ja kerrontaan liittyen viittaan ainoastaan Leena Valkeapään väitöstutkimukseen *Luonnossa. Vuoropuhelua Nils-Aslak Valkeapään tuotannon kanssa*, jossa hän täysin toisenlaisen aiheen, tutkijaposition ja menetelmän kautta päätyy toteamaan: ”Kaikki kertojani kuvaavat sitä, ettei ihminen hallitse luontoa, mutta on alttiina sille ja osallistuu luonnossa ilmeneviin tapahtumiin. Näin ihminen on kiinnittynyt luontoon jatkuvassa ajattelemisen tilassa, ja luonnossa oleminen paljastuu runolliseksi.” Valkeapää 2011, 274.

selostuksia siitä, mitä tapahtui tietyille ihmisille ja millaista heistä oli kokea se, mitä määrätyissä olosuhteissa nimenomaisine seurauksineen tapahtui.⁵ Mutta jos narratiivinen lumipeite jälkineen mukaileekin tarkastelemaani maisemaa, myös jotakin olennaista peittyi kinosten taakse. Kaikki käsittelemäni tekstit ja kuvat ovat omalta osaltaan rakentaneet kirjallista ja visuaalista representaatiota siitä arktisesta ympäristöstä, jossa minä en ole milloinkaan käynyt. Uudelleenkertojana kerron siitä, mitä en ole koskaan nähnyt. Tutkimukseni kysymykset paikantuvat tässä suhteessa fiktiiviseen: mikä, missä ja millainen on se pohjoinen, josta kerrotaan? Millaiselle kirjalliselle kartalle sijoittuvat nämä kertomukset kauheasta pohjoisesta? Mikä siinä on kauheaa?

Kuolleiden maa ja kaiken keskus

On sanottu, että pohjoisten äärialueiden ”löytämisen” ja kuvailun kautta synnytettiin osaltaan se *arktisuus*, joka diskursiivisena tilana vertautuu orientaalisuuteen ja tropikaalisuuteen.⁶ Pohjoinen ei ole vain lunta ja jäätä, vaan myös vaihtelevia tapoja kertoa lumes- ta, jäästä ja muusta. Koska tilaa riittää, ovat arktiseen mahtuneet asukkaiden ja vierailijoiden fyysisten ponnistusten ohella juuri- kin monenlaiset tarinat kauheista koettelemuksista, jopa unet ja haamut.⁷ Nämä inspiroivat jo 1800-luvun alkupuolella kirjailija Mary Shelley'n ja taidemaalari Caspar David Friedrichin kaltaisia taiteilijoita. Shelley sijoitti esikoisromaaninsa *Frankenstein* avauksen Pohjoiselle jäämerelle ja Friedrich maalasi vuonna 1822 teok- sen *Haaksirikkoutunut laiva Grönlannin rannikolla toukokuuisessa*

5 Herman 2009, 2.

6 Pålsson 2002b, 276–278. Pålsson käyttää termiä *arcticality*. Merkitys on eri kuin arktisism (arcticism), joka puolestaan rinnastuu Edvard Saidin orientalismin käsitteeseen ja on osa postkolonialistista keskustelua. Palaan aiheeseen jälki- sanoissa.

7 Haamuista arktisen kulttuurihistoriassa ja muun muassa selvännäköijöiden käyttämisestä Luoteisväylällä kadonneen Franklinin retkikunnan etsintään, ks. McCorristine 2018.

kuunvalossa. Vuotta myöhemmin siitä syntyi uusi, suurempi versio *Jäämeri*. Kirjailija ei koskaan käynyt lähelläkään napapiiriä ja maalari piirsi luonnoksia pakkautuneista jäistä arkisesti Elben rannoilla. Romantiikan mentaliteetin kannalta olennaista ei ollut lopultakaan maantieteellinen tarkkuus, vaan tavoiteltu mielentila ja paikan henki.⁸ Arktista kuvastoa tutkinut Russell Potter maalaillee asianmukaisen suurisanaisesti sitä, missä merkityksessä Friedrich pohjoista kuvasi:

Matka arktiseen tarkoitti matkaamista kuolleiden maahan, paikkaan missä lumi (joka kiehtoi Friedrichiä) ei ollut merkki keväästä, vaan ainoastaan mykkä ja hedelmätön enne itsestään, kuolettava kehä. Tuollaisen merkin kohtaaminen ja sen todistaminen, miten lumi ja jää voivat katkaista vahvat laivat kahtia ja kuinka ihmisen ponnistelut ja tieteellinen asiantuntemus olivat tämän säälimättömän voiman edessä hyödyttömiä, tarkoitti joutumista kasvotusten ylevän kanssa. Sillä jos ylevä merkitsi yksilön oman lopullisen kuoleman kohtaamista, ja edelleen, sen tunnustamista, että tämä vääjäämätön sulautuminen alkuaineisiin oli pelkästään osa elämän ja kuoleman valtavaa rytmiä, jakso, jossa ”yksilö” itsessään oli vain vähäinen kesuura, ei sen kohtaamiselle ollut parempaa paikkaa kuin arktinen. Matka sinne joutumatta tähän perustavaan vaaraan, riskeeraamatta henkeään ja jopa järkeään, ei ollut matka laisinkaan.⁹

Näin sanoen arktiseen narratiiviin sisältyi esteettisen subliimin ja vaanivan kuoleman ohella myös epifanian mahdollisuus.¹⁰ Vaikka ylevän pohjoisen diskurssia 1800-luvulla ruokkivat usein ihmiset, jotka eivät koskaan käyneet lähimaillakaan,¹¹ oli myös heitä, jotka

8 Friedrichin teos kytkeytyi laivan haaksirikkoa kuvaavien maalausten perinteeseen, jossa naturalismi oli aina toissijaista, dramaattinen efekti ensisijaista, ks. Douglas ym. 2022.

9 Potter 2007, 58–59. Vaarat olivat todellisia, eivät taiteellisia fantasioita. Kuten Matti Lainema ja Juha Nurminen toteavat vuonna 1907 Grönlannissa tuhoutuneesta Mylius-Erichsenin retkikunnasta: ”Loppu oli kauhistuttava.” Lainema & Nurminen 2001, 320.

10 Epifania tässä siis vanhassa, ’jumalallisen ilmestyksen’ merkityksessä.

11 Rix 2023, 154–155.

halusivat tavoittaa äärimmäisen rajan. Kaukaisista saarista kirjan tehnyt Judith Schalansky muistuttaa, miten sen jälkeen, kun maa-ilmaa kartoittavat valtiot olivat jo löytäneet kasvillisuutta ja luonnonvaroja sisältävät maa-alueet ja jakaneet ne keskenään, juuri *kaunis ei mikään* houkutteli retkikuntia ikuisen jäähän tutkimaan napa-alueiden kirjaimellista tyhjyyttä.¹² Siellä ihminen kohtasi paitsi oman mitättömyytensä myös perustavan tarpeensa jonkin suuremman olemassaoloon. Norjalainen Fridtjof Nansen kirjoitti 1800-luvun lopulla kuinka yksinäinen matkaaaja, ollessaan arktisessa yössä kasvatusten luonnon kanssa, polvistuu hartaana ”iankaikkisuuden jalkojen juureen” ja tuntee kaiken keskustan, kaikkivaltiaan jumalan.¹³ Vastaavan kokemuksen tavoitti myös Nansenin kirjan lukenut ja Pohjoiselle jäämerelle haaksirikkoutunut nuori skotlantilainen opettaja William Laird McKinlay:

Rupesin piirtämään summittaisia luonnoksia revontulten erilaisista muodoista, mutta minun täytyi luopua yrityksistäni sanoin kuvaamattoman kauneuden lumoamana. Sitten, aivan yhtäkkiä, koin jotakin uutta ja outoa, tajusin jonkin ”läsnäolon”, tunsin etten ollut yksin. Tosin ”tunteminen” on väärä sana, sillä aisteilla ei ollut sen kanssa mitään tekemistä, vain tietoisuudella.¹⁴

Tietoisuus jostakin korkeammasta oli kuitenkin ylellisyyttä, johon arktisessa maisemassa ei aina ollut varaa. Olemassaolon kannalta ratkaisevampaa oli se, millaista ruokaa oli tarjolla, jos ylipäättään mitään. Kysymys ruoasta on yksi tämän kirjan toistuvista motiiveista. Pohjoisten tutkimusretkien varustaminen tarkoitti yleensä usean vuoden ruokavarastojen hankkimista. Laivassa ruoan kuljettaminen oli vielä helppoa, mutta jäätiköllä koiravaljakkoon tai ahkioon lastattuna sen paino oli kriittinen kysymys. Silloinkin kun

12 Schalansky 2020, 14.

13 Nansen 1897, 436; ks. edempänä 34–35.

14 McKinlay 1979, 58; ”läsnäolo” merkinä jumalan olemassaolosta, 79–80.

kaikki sujui helposti, taakat olivat raskaita ja ateriat yksipuolisia. Tyypillinen ravintoaine oli säilykkeeksi pakattu pemmikaani, hienonnetun kuivalihan ja talin sekoitus, jonka yksinomaisen syöminen muun ruoan puutteessa saattoi johtaa hengenvaarallisiin sairauksiin. Tuoreen ravinnon hankkiminen taas tarkoitti lähes kaiken vastaantulevan ampumista ja teurastamista. Silloin kun kaikki meni pieleen, ja pohjoisessa 1800-luvun lopulla näin kävi monelle, jäljelle ei jäänyt juuri muuta vaihtoehtoa kuin pureskella kenkänahkaa. Mutta kuten Francis Spufford on todennut, tarjolla olleen tappion ylevyys ainoastaan terästi onnistumisen ylevyyttä – silloin kun onnistumiseen yllettiin.¹⁵

Miehekäs käytös ja kansakunnan häpeä

Jos arktisen diskursiivinen tila loi puitteet klassisen kauhun, esteettisen äärielämyksen, nälän ja uskonnollisen kokemuksen ilmaisuille, niin se salli myös monenlaisia tarinoita sankariteoista alkaen henkilökohtaisesta selviytymisestä tai tuhoutumisesta ja yltäen nationalistiseen mainetekoon. Äärialueiden valloitukset olivat lähes aina kansallisia projekteja, ensimmäisyydestä ja sen todistavasta valtiolipun pystyttämisestä käytyjä kilpailuja. Diskursiivisessa tilassa alueita saattoi kuitenkin voittaa myös kirjallisin keinoin. Uudenlaisia kerronnan latua avasi Nansenin vuonna 1890 ilmestynyt matkakertomus Grönlannin poikkihiihdosta. Se oli vetävä, suurelle yleisölle suunnattu yhdistelmä tiedettä ja seikkailua. Nansenin retken uutisarvo ja kirjan kansainvälinen menestys olivat itsenäistymistä havittelevalle Norjalle tärkeitä saavutuksia.¹⁶ Olihan Suomessakin jo otettu ilo irti siitä seikasta, että Ruotsiin asettunut Koillisväylän purjehtija A. E. Nordenskiöld oli Helsingin yliopiston kasvatti. Tutkimusmatkailijoiden saavutukset palvelivat samaa kansakunnan rakentamista, jota ovat myöhemmin ylläpitäneet urheiluvoitot.

¹⁵ Spufford 1996, 26.

¹⁶ Wærp 2010.

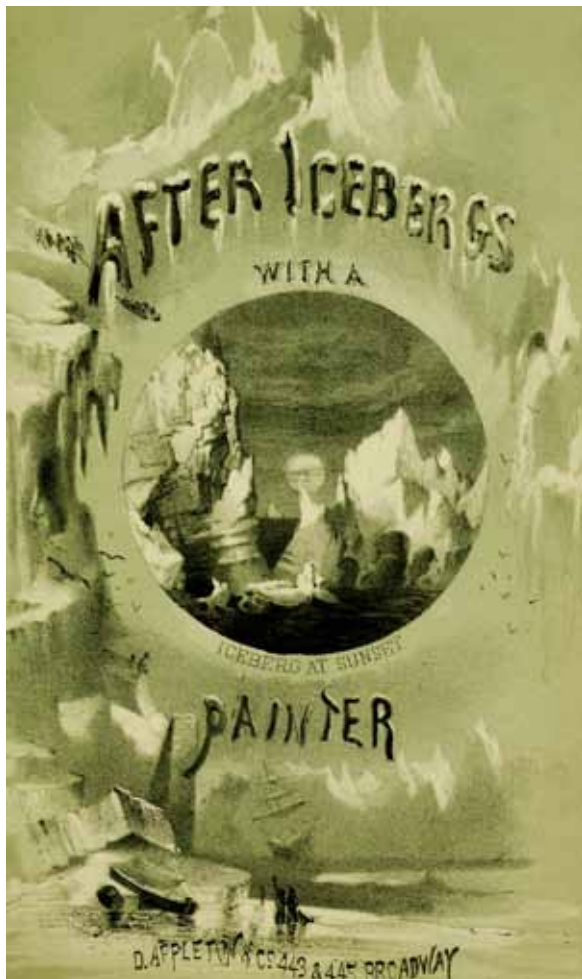
Vastuksien täyttämässä matkassa ja matkakertomuksessa olennaista olikin luonteen ja miehekkään käytöksen osoittaminen, huomauttaa yhdysvaltalaisista 1800-luvun arktisista tutkimusretkistä kirjoittanut Michael Robinson. Kuten muualla, myös Pohjois-Amerikassa retket kylmään pohjoiseen keräsivät tieteellistä ja poliittista huomiota, inspiroivat kirjailijoita ja taiteilijoita sekä kiehtoivat suurta yleisöä.¹⁷ Uskaliaimmat lähtivät amerikkalaisen taidemaalari Fredrick Edwin Churchin tavoin katsomaan omin silmin Arktiksen maisemia. Myös hänen maalauksensa aiheeksi nousi jo Friedrichin teoksesta tuttu laivan tuho, sillä lopulta juuri se vetosi yleisön luonteeseen. Church kävi vuonna 1859 Newfoundlandin vesillä: vuokrasi laivan ja soutu veneellä jäävuorten luokse luonnostelevaan. Kaksi vuotta myöhemmin hän sai valmiiksi suurteoksen *Jäävuoret*, mutta yllättäen se ei mennytkään kaupaksi. Church päätti lähettää maalauksen näytteille Lontooseen ja lisäsi siihen jäiden keskelle murskautuneen laivan maston. Katsojat Englannissa tulkitsivat aiheen brittiläisen John Franklinin retkikunnan tuhoksi ja näkivät teoksessa ”taidetta, tiedettä ja pyhintä tunnetta”. Maalaus löysi nopeasti ostajan.¹⁸ Aution pohjoisen maiseman sijaan *Jäävuorista* sukeutui muutamalla siveltimenvedolla *memento*, joka puhui Kuninkaallisen laivaston kunniasta ja tragediasta.¹⁹

”Yksi Kanadan tutkimusmatkailun kaikkein hämmäntävimpiä arvoituksia on kuinka Sir John Franklin ja hänen yli satapäinen ryhmänsä onnistui kuolemaan viimeiseen mieheen, ilmeisesti nälkään ja aliravitsemukseen, alueella missä on sukupolvien ajan asunut useita satoja eskimoita kasvattaen lapsensa ja huolehtien vanhuksistaan”, kuittasi englantilaisten kohtalon seuraavan

17 Robinson 2006, 2–14. Miehekkyyden ja nationalismin tarkasteluna ks. myös Bloom 1993.

18 Harvey 2002, 46. Arktisten aiheiden kuvasto Britanniassa ulottui 1800-luvun jälkipuolella sanomalehtien sivuilta aina elävien ihmisten näytteilleasettamiseen, ks. David 2000, 107–184.

19 Franklinin retkikunnan tuhoa, joka on yksi arktisen tarinakerrostuman tunnetuimpia, ei tässä kirjassa kerrata. Sen merkitykseen narratiivina palaan kuitenkin jälkisanoina, ks. 123–125, 128–129.



Jäävuorten estetiikkaa kuvantamassa. Louis Legrand Noblen kirja kuvailee Frederick Churchin matkaa luonnostelevaan jäävuoria, Arnold Fanckin elokuva toisintaa samaa lumousta 1900-luvun teknisin välinein. Kansikuva teoksesta *After Icebergs with a Painter*, New York 1861; Gerd Vogelin valokuva teoksessa Fanck 1933b, kuvaliite 1.



vuosisadan sankarimatkaaja Vilhjalmur Stefansson.²⁰ Tietyissä tilanteissa, myös Franklinin tapauksessa, miehekäs käytös arktisessa todella tarkoitti pelkkää voimattomuutta kuoleman edessä. Kaikkien 1900-luvun alun pohjoisten tutkimusmatkailijoiden hyvin tuntema kirjallinen dokumentti, jossa ylevän kohtaamiset unohtuivat

20 Lainausta Spufford 1996, 191.

ja koruton totuus jäi, oli *Jeannetten* kapteenina toimineen George Washington De Longin lokikirjan päätös lokakuussa 1881. Siinä hän kirjaa miestensä tuskalliset viimeiset viikot. Tiistaina 11.10. ruoaksi on vain lusikallinen glyseriiniä ja lämmintä vettä, lauantaina 15.10. syödään vanha saapaspari. Sen jälkeen ei ole enää mitään. Seuraavien kahden viikon kuluessa miehet yksitellen kuolevat.²¹ De Longin ja hänen miestensä ruumiit löydettiin kokonaisina, mutta kolme vuotta myöhemmin Kanadan arktisilla seuduilla nälkää kärsineen Adolphus Greelyn retkikunnan kuolleista oli lihat leikattu irti. Hengissä selviytyneet kiistivät syöneensä tovereitaan, mutta ”kansakunnan häpeä” on myöhemmin osoitettu ainoaksi mahdollisuudeksi.²²

Tragedian ja heroismin politiikka

Arktisten tutkimusmatkojen kuolinkertomukset lomittuivat runollisempien kuvausten kanssa osaksi 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kolonialistista maailmankuvaa tukevaa populaarikulttuuria. Sanomalehdet rahoittivat sankarillisia suorituksia ja myivät numeroitaan hyisillä kohtaloilla. Greelyn retkikunnan kannibalismista saivat laatulehdetkin repäiseviä otsikoita.²³ Ilmeisistä riskeistä huolimatta nimekkäimpien tutkimusmatkailijoiden kuten Amundsenin, Nansenin ja Stefanssonin kanssa tehtiin kustannussopimuksia jo etukäteen.²⁴ Erityinen piirre aika-

21 De Long 1883, 796–800. Kirjan toimitti painokuntoon kapteenin leski, joka toi lukijoiden nähtäväksi jopa faksimile-jäljennökset miehensä viimeisistä riveistä. Kirja julkaistiin sekä Englannissa että Yhdysvalloissa, ja vuonna 1936 myös Neuvostoliitossa, jonka arktisella alueella *Jeannetten* tuho aikoinaan tapahtui.

22 ”The Shame of the Nation”, *The New York Times* 13.8.1884, 1; tutkimus miesten saatavilla olleesta ja toisaalta selviytymiseen tarvittavasta energiamäärästä (katkaravut vs. ihmisliha), ks. Węstawski & Legeżyńska 2002.

23 Robinson 2006, 93–97.

24 Keskeinen henkilö arktisten (ja muidenkin) tutkimusmatkojen uutisoijana ja popularisoijana oli *Jeannette*-laivan retkeä sponsoroinut *New York Heraldin* omista ja James Gordon Bennett Jr., ks. Riffenburgh 2019, 17–26.

kauden arktisuuden diskurssissa oli se, että tutkimusretkikuntien laivojen tuhoutumiset saivat julkista huomiota tavalla, joka oli täysin suhteetonta ajatellen vahingon mittakaavaa – useinhan kyse oli vain muutaman, korkeintaan parin kymmenen hengen menetyksestä. Samaan aikaan pohjoisen meriliikenteen onnettomuuksissa menehtyi useita tuhansia ihmisiä. Kyse ei ollut ainoastaan kuuluisasta ja myöhemmin erityisen elokuvalliseksi mielletystä *Titanicin* törmäyksestä jäävuoreen vuonna 1912. Matkustajalaiva *Empress of Irelandin* upotessa Kanadassa St. Lawrence -joen suulla toukokuussa 1914 yli tuhat ihmistä kuoli vain viidentoista minuutin kuluessa.²⁵ Katastrofissa oli hyvin vähän filmaattista. Vaikka siviilionnettomuudet tuottivat myös tarinoita ja painatteita, ei anonyymien matkustajien kohtalossa nähty samaa dramatiikkaa kuin tutkimusmatkailijan tuhossa. Oli eri asia joutua kylmän sattuman uhriksi siirtolaisena, turistina tai liikematkailijana kuin kuolla tietoisessa yrityksessä tavoittaa jokin jäinen ja vihamielinen maapallon kolkka. Intentio, vaikka typeräkin, riitti tuottamaan traagista sankaruutta.²⁶

Yrityksiä jäisten kolkkien tavoittamiseksi riitti napojen valloituksen jälkeenkin, sillä poliittisella kartalla pohjoinen tarjosi yhä 1920-luvun alussa mahdollisuuden kolonisoida asumattomia saaria. Kanadalaisen antropologin ja tutkimusmatkailijan Vilhjalmur Stefanssonin omapäinen halu vallata arktinen Wrangelinsaari Brittiläisen imperiumin nimiin kuitenkin epäonnistui. Hänen ajatuksensa lähes luoksepääsemättömästä saaresta tulevaisuuden Tokio–Lontoo-lentoreitin luontevana välilaskupaikkana ei vakuuttanut juuri

- 25 Rinnakkaiset uutiset tutkimusalus *Karlukin* uppoamisesta (ei välittömiä uhreja) ja *Empress of Irelandin* katastrofista (1 012 kuolonuhria), alaskalaisen sanomalehden *The Nome Daily Nugget* etusivulla 29.5.1914. Kuva Bartlett & Hale 1919 [1916], 282–283.
- 26 Tunnetuin esimerkki tästä sijoittuu toiselle puolen maapalloa. Etelänapaa tavoitelleen brittiläisen Scottin retkikunnan tuho vuonna 1912 on omassa sarjassaan traagisin epäonnistuminen ja tästä johtuen narratiivina paljon hyödynnetty.

ketään.²⁷ Tästä huolimatta ilmailuvision ennakoi uutta aikaa ja väisämätöntä murrosta pohjoisilla rajoilla. Stefanssonin johtama arktinen tutkimusmatka vuosina 1913–1918 olikin viimeisiä ponnistuksia ilman radiota ja moderneja apuneuvoja. Lentokone lupasi tutkijalle vapautuksen monesta vaivasta, ja tätä tervehti innolla myös kuuluisa etelänavan kävijä Roald Amundsen:

Kautta vuosisatain olivat koira ja reki olleet hänen [naparetkeilijän] alkuperäiset apukeinonsa. Kaiken voimansa, kaiken älynsä ja tahtonsa ponnistaen hän oli siihen saakka päässyt vain muutaman peninkulman päivässä eteenpäin rannattoman jääerämaan pinnalla. Kuinka paljon rohkeutta, kuinka paljon kestävyyttä onkaan osoitettu tässä taistelussa vilua, nälkää ja rasituksia vastaan! Kuinka monta loistavaa uhrautuvaisuuden ja itsekieltämyksen esimerkkiä! Vuosikausia pieneen alukseensa suljettuina, aina samat ihmiset seuranaan, vain kaikkein välttämättömimmät tarpeet mukanaan – niin olivat he tähän hetkeen saakka raastaneet kaikkein suurimmissa vaikeuksissa, kaikkein ankarimmissa koettelemuksissa – kylmässä ja pimeässä. Mutta nyt – äkkiä, yhdellä iskulla – näytti kaikki muuttuvan.²⁸

Lentäminen ei kuitenkaan sanottavasti vähentänyt kylmän pohjoisen riskejä. Amundsen oli yksi niistä pioneereista, joiden historialliseksi kohtaloksi koitui uuden välineen epäluotettavuus. Hän kuoli vuonna 1928 lentäessään etsimään haaksirikkoutunutta ilmalaivailijaa, joka oli käynyt pudottamassa pohjoisnavalle Italian lipun ja paavin lahjoittaman puuristin. Saavutusten banalisoinnin lisäksi ilmalaiva ja lentokone toki tarjosivat mahdollisuuden viimeistenkin äärialueiden kartoittamiseen ja toivat pohjoisen tiettömät kylät niin sanotun sivistyksen piiriin. Lentämisen välinein pystyttiin myös uudistamaan Arktiksen estetiikkaa ja kurottamaan jälleen kohti ylevää, kuten vuonna 1933 saksalaisen

27 Kanadan kieltäydyttyä kunniasta Stefansson matkusti asian tiimoilta Englantiin. Hän ilmoitti, että mikäli sielläkään ei kiinnostuta tulisi Yhdysvaltojen tarttua asiaan, jottei saari päädy venäläisille. ”Urges aerial base on Wrangel Island”, *The New York Times* 9.4.1923, 7.

28 Amundsen 1925, 6.

Arnold Fanckin kuvallisesti loisteliaassa elokuvassa *S.O.S. Eisberg*. Toisaalla Neuvostoliitossa lentäjistä rakentui samaan aikaan arktisuuden diskurssin herooinen työläinen, joka riensi pelastamaan kylmällä jäällä pulaan joutuneet miehet, naiset ja lapset, kuten nähtiin höyrylaiva *Tšeljuskinin* upottua Koillisväylän itäpäässä kevättalvella 1934.

Lumisokea kertojanäkökulma

Tämän kirjan kuusi lukua asettuvat kronologisesti vasten edellä luonnosteltua maisemaa ja kattavat ajanjakson 1800-luvun jälkipuolelta 1930-luvun puoliväliin. Tähtäimessäni ei ole arktisen kronikan laatiminen sen paremmin tutkimusmatkailun historian, antropologian kuin estetiikan alalta, vaan kulttuurihistoriallinen narratiivi. Johdannossaan teokseen *Narrating the Arctic* Michael Bravo ja Sverker Sörlin rajaavat osuvasti, että narratiivissa kyse on matkan ymmärtämisestä koskien paitsi tiedon liikkumista (*travel*), myös sitä tapaa jolla narratiiveista tarinan kertomisen merkityksessä muotoutuu osa itse matkan välineistöä.²⁹ Matkaa tehdään muun ohella kertomuksen keinoin. Filosofisesta näkökulmasta tarkasteltuna narratiivi edellyttää yksinkertaisimmillaan vain kaksi tapahtumaa, joiden välinen kytkös on ajallinen, joskaan ei välttämättä looginen.³⁰ Koska nyt auki kirjoittuva narratiivi rakentuu lukuisien tapahtumien ja useiden kertojien varaan, lienee paikallaan muistuttaa pelin säännöistä ja samalla edetä aiemmin lainaamastani David Hermanin määritelmästä siihen, mitä seuraavaksi tapahtuu.

Narratiiveilla on välttämättä kertojat (todelliset tai sisäiskertojat) ja he vallitsevat jotain näkökulmaa suhteessa siihen mistä kertovat; he myöskin valikoivat materiaalin, painottaen joitakin аспектеja, vähätellen

29 Bravo & Sörlin 2002, 4.

30 Lamarque & Olsen 1994, 225.

toisia, jättäen joitain asioita kokonaan pois; he järjestävät tapahtumia ajallisiin ja kausaalisiin suhteisiin ilman että kerronnan järjestys välttämättä heijastaa tapahtumien järjestystä; he puhuttelevat tietyn tyyppistä lukijaa (tai yleisöä); he käyttävät tietynlaista, konnotaatioita täynnä olevaa sanastoa, ja yleisesti omaavat jonkin asenteen tai kannan kerrottuihin tapahtumiin. Kaikki nämä tekijät tuottavat ensi näkemällä kerronallista vääristymää [*narrative distortion*].³¹

Aineistoni, johon sisältyy sekä alkuperäistekstejä että taiteellisia ja populaaritieteellisiä teoksia, on varmasti vääristymille altista. Shelley'n *Frankensteinia* ja Fanckin *S.O.S. Eisbergia* lukuun ottamatta kaikki lähtötekstit ovat minä-proosaa, jossa vedotaan esitettyjen asioiden faktuaalisuuteen ja dokumentaarisuuteen. Kuitenkin tiedetään, että arktinen tarinakerrostuma on täynnä epäluotettavia kertojia. Tutkimusmatkailija Robert Peary kertoi käyneensä pohjoisnavalla, samoin hänen kilpailijansa Frederick Cook, mutta on kysymyksenalaista kävikö kumpikaan; Adolphus Greely kertoi ettei syönyt ihmislihaa, vaikka söikin. Kertoja värittää faktoja aina oman agendansa mukaan, kuten tässä kirjassa esiintyvä Vilhjalmur Stefansson. Perustellusti on huomautettu, että Pearyn ja Stefanssonin retkistään kirjoittamat kirjat levittivät aikoinaan vääristeltyä tietoa Arktiksesta.³² Lennokas proosa pohjautuu dokumentoituun materiaaliin, esimerkiksi loki- ja havaintopäiväkirjoihin, mutta kertomukset ovat myös kaupalliseen tarpeeseen editoituja, mikä hämärtää faktan ja fiktion rajaa. Arktiset tekstit saattavatkin genrestä riippumatta puhua samaa asiaa. Kun Shelley'n *Frankensteinissa* todetaan, että yhden ihmisen elämä tai kuolema on vähäpätöinen hinta siitä tiedosta, jota pohjoisessa tavoitellaan, ja Stefansson lausuu vastaavat sanat lehdistölle viedessään tutkimusretkikunnan pohjoiseen,³³ voi lukija pohtia, miten jo kerrottu vaikuttaa jäljessä tulevien teksteihin. Kysymys koskee

31 Mts. 235.

32 Lopez 1987, 461–467.

33 Shelley 1973, 44; Stefanssonista ks. edempänä 55.

myös nyt käsillä olevan kirjan tiedollisia tavoitteita ja menetelmällistä sidosta kerronnan keinoihin. Pyrkimykseni on yhdistää tutkimuksen näkökulmia siihen arktisen kirjallisuuden perinteeseen, jossa sijansa ovat saaneet myös pitkän talven taittavat (kauhu)tarinat, mutta kun narratiivi toimii yhtäältä tiedollisena työkaluna ja toisaalta tutkimus asemoituu retoriseksi toiminnaksi, pelottavinta onkin astuminen hermeneuttisen kehän sijaan kylmään rinkiin, jossa tutkimuskohde ja tutkimustulos vaihtavat toistuvasti paikkaa.

Sisällöstä

Arktisuuden diskurssissa tieteelliset pyrkimykset alkoivat jo 1800-luvun lopulla jäädä marginaaliin, kun julkaisuuteen nousivat aivan muut asiat, toteaa Michael Robinson: ”Tiede oli monesti oikeuttanut polaarimatkojen vaarallisuuden ja toiminut perusteluna niiden kattavalle seuraamiselle päivälehdissä. Nyt vaaroista, tragedioista ja skandaaleista tuli arktisen kampanjan pääsisältö, päivälehdistön näkökulmasta itsetarkoitus.”³⁴ Vaarat ja tragediat ovat keskeisellä sijalla myös tässä kirjassa, kenties nytkin tieteellisyyden kustannuksella. Tutkijana en onneksi ole yksin enkä paljain päin aiheitteni ääressä. Käyttämäni lähteet ja tutkimuskirjallisuus käyvät ilmi parhaiten seuraamalla viitteitä. Mainitsen bibliografiasta kuitenkin erityisesti Janice Cavellin teokset ja artikkelit sekä Jennifer Nivenin kaksi kirjaa, joilla on ollut keskeinen merkitys tämän työn synnyssä.

Ensimmäisessä luvussa lähtökohtana on arktisten olosuhteiden rinnakkainluenta Mary Shelley'n fiktiossa ja Fridtjof Nansenin faktuaalisessa matkakertomuksessa, joka lukeutuu genren klassikoihin. Nostamalla esiin tekstejä yhdistäviä piirteitä dramatisoin

34 Robinson 2006, 105.

Nansenin toimintaa goottilaisen kauhun viitekehykseen.³⁵ Toisessa luvussa puolestaan tarkastelun kohteena on kaksi kirjallista kuvausta yhdestä ja samasta retkestä, Nansenin sekä hänen retkikuntansa saamelaisen jäsenen Samuel Balton kertomukset Grönlannin poikkihiihdosta. Matkan pääteemana käsitellään ruokaa sen eri muodoissa. Kolmannen luvun narratiivi kattaa ajallisesti pisimmän jakson ja seuraa ristiriitoja arktisen retkikunnan poissaolevan johtajan Vilhjalmur Stefanssonin ja tapahtumat kokeneiden kertomuksissa. Näyttämönä on autio arktinen saari, joka nousee esiin jäisestä merestä ensin haaksirikkoisten pelastuksena, sitten kolonisoijien turmana. Neljäs luku käsittelee yksilön kokemusten poikkeuksellista kielellistämistä samaisen saaren ääriolosuhteissa. Yksin saarelle jääneen inuittinaisen päiväkirja on arktisessa tarinakerrostumassa ainutlaatuinen dokumentti ja miehisten narratiivien vastakertomus. Viides luku tuo mukaan modernin teknologian eli lentämisen kautta uusiutuvan arktisen rajatilan tarinoita. Lentäjät toimivat pelastavina sankareina sekä saksalais-amerikkalaisessa elokuvassa että neuvostoliittolaisten luomassa kertomuksessa Arktisen valloituksesta. Koko tutkimuksen läpikulkevia lankoja ovat ruoka ja ruokahetket sekä otsikon nälkä ja vilu, joista kaikki kuudessa luvussa esiintyvät historialliset henkilöt saivat osansa. Joidenkin kohdalla se vei kuolemaan, toiset palasivat siitä kertomaan. Lyhyessä kuudennessa luvussa pohjoisen kaipuu ottaa vielä uuden suunnan, ikävä kyllä entistäkin kylmempään. Amerikkalaisen reportterin vierailu Neuvostoliiton arktisella alueella 1930-luvulla jäi ainoaksi lajissaan.

Koska metodina on ensi sijassa (uudelleen)kertominen ja koska toivon saavani myös lukijan mukaan tähän tarinalliseen kuljetukseen, olen sijoittanut valtaosan arktiseen diskurssiin liittyvistä tutkimuskysymyksistä ja aiemman tutkimuksen esittelystä jälkisanoihin. Halutessaan lukija voi aloittaa myös sieltä.

35 Ensimmäinen luku on ilmestynyt aiemmin Niilo Nikkosen toimittamassa teoksessa *Arktinen eetos. Symposiumtektejē 2011*. Rovaniemi, Lapin yliopistokustannus 2013. Tekstiä on tätä kirjaa varten täydennetty.

I Keskusteluja jäätiköllä

Arktisen ihmisistä ja hirviöistä

[–] tunnen poskipäissäni kylmän pohjoisen viiman, joka vahvistaa hermojani ja täyttää mieleni riemulla. Tajuatko tämän tunteen? Viima tulee tänne seuduilta minne olen lähdössä ja se antaa minulle esimakua noista hyisistä tienoista. Sen innoittamina unelmani käyvät yhä kiihkeämmiksi ja eloisammiksi. Yritän turhaan tajuta, että napaseutu on pakkasen ja tuhon tyyssija; mielikuvituksessani näen napaseudun kauniina ja viehättävänä.³⁶

Kaksisuuntainen ajatus arktisen maailman tuhoisuudesta ja kau-
neudesta löytyy Mary Shelley'n (1777–1851) vuonna 1818 ilmestyneen
romaanin *Frankenstein* ensimmäiseltä sivulta. Äänessä on merikap-
teeni Robert Walton, yksi kirjeromaanin muotoon puetun tarinan
kertojista. Pohjoinen napaseutu on kirjan aloituksen maisema ja
sinne tarina myös päättyy. Shelley'n maineikkaan kertomuksen
päähenkilö on sveitsiläinen luonnontieteilijä Victor Frankenstein,
joka kirjan lopussa ajaa takaa henkiin herättämäänsä ihmisolentoa.
Frankensteinin tavoitteena on romuluisen luomuksen tuhoaminen,
mutta fyysisiltä voimiltaan ylivoimainen olento on toista mieltä. Se
pakenee tietoisesti kohti pohjoista ja jättää luojalleen viestejä:

Ole varuillasi, vaikeutesi ovat vasta alkaneet: kietoudu turkiksiin ja va-
raa itsellesi ruokaa, sillä pian lähemme matkalle ja joudut kokemaan
kärsimyksiä jotka tyydyttävät minun sammumatonta vihaani.³⁷

36 Shelley 1973, 9.

37 Mts. 225.

Luojalleen katkeroitunut jättiläinen johdattaa Frankensteinin Arkangelin kautta Jäämerelle. Hän tietää, että siellä ihmisen voimat uupuvat ja hän, uusi ihminen, on voittava. Jään keskellä luoja ja luotu kertaavat elämänkohtaloaan ja pitävät monologeja ihmisen olemuksesta, siinä piilevästä hyvästä ja pahasta. Frankensteinin ja hänen rumiluksensa tarinassa jäisestä pohjolasta tulee eksistentiaalisten kysymysten ja etiikan pohdinnan rajaseutua. Kysymykset jäävät kuitenkin vaille ratkaisua, sillä ainakaan aikalaiskritiikin mukaan ”kömpelö tarina” ei johda sen paremmin moraaliseen kuin filosofiseenkaan lopputulemaan.³⁸

Jäätikön valinta *Frankenstein* -romaanin dramaattiseksi näytämöksi ei ole sattumanvaraista. Keski-Euroopan lumihuippuiset vuoristot, joita aiemmin oli pidetty synkkinä ja luotaantyöntävinä, alkavat 1800-luvun alussa kiehtoa romantiikan taiteilijoita.³⁹ Myös Mary Shelley matkustaa Alpeilla ja saa lumen ja jään maisemista vaikutteita työhönsä.⁴⁰ *Frankensteinissa* hän tahtookin äärialueen kuvailulla herättää lukijassa kauhun väristyksiä ja ylevän tuntua.⁴¹ Ankara ja valkoisuudessaan rajaton luonto on myös kulttuurista tyhjä taustakangas ja siksi sopiva perimmäisten kysymysten mielenmaisemaksi. Romaaninsa puolivälissä Shelley hyödyntää matkakokemuksiaan ja sijoittaa keskeisen dialogin Chamonix’hin Mont Blancin juurelle, missä Frankenstein ja hänen luomuksensa kohtaavat toisensa alppijäätiköllä. Olento kertoo elämästään, onnestaan ja pettymyksistään, ihmisten vihasta ja ulkopuolisuuden tunteestaan. Jäätiköllä hän myös esittää Frankensteinille pyynnön.

38 Arvostelu *Monthly Review* -lehdessä 1818, lainaus Summers 1968, 94. Shelley’n *Frankenstein* on paitsi kiistaton klassikko myös keskeinen referenssi arktiseen liittyvän kirjallisuuden tutkimuksissa, ks. esim. Hill 2008, 56–69; Cavell 2017b; Lindgren Leavenworth 2024.

39 Aiheen historiaa käsittelee monipolvisesti Nicolson 1959.

40 Wilson 2009, 94. Shelley’n kirjan kytkös brittiläisiin arktisiin tutkimusmatkoihin, joita valmisteltiin teoksen ilmestymisen aikaan, on hypoteettisempi. Cavell 2017b. Arktiksesta (spekulatiivisen) fiktion kuvitteellisena maisemana laajemmin ks. Hansson 2015 ja Lindgren Leavenworth 2024.

41 Taustoituksena ylevästä ks. Spufford 1996, 16–40. Arktisesta ylevästä myös Loomis 1977 ja Rix 2023; aiheen tarkastelusta ihmiskeskeisen näkökulman ulkopuolella, esim. ilmastoon liittyvän datan kautta ks. Morgan 2016.

– Sinun on välttämättä luotava minulle nainen, jonka kanssa voin elää ja jolta voin saada tarvitsemaani myötätuntoa. Vain sinä voit auttaa minua, ja sinun velvollisuutesi on täyttää minun oikeudenmukainen vaatimukseni.⁴²

Kylmän ja elottomalta vaikuttavan jään keskellä olento vaatii luojaltaan toista elämän kipinää, jonka kanssa hän voisi lähteä Etelä-Amerikan aarniometsiin ja elää paratiisillisessa tilassa ihmiskunnalta paossa. Siellä he ravitsisivat itseään pähkinöillä ja marjoilla, eikä heillä olisi tarvetta tappaa eläimiä syödäkseen. Pohdinnan jälkeen Frankenstein suostuu tähän pyyntöön, mutta muuttaa myöhemmin mieltänsä.⁴³ Ratkaisu nostattaa toisessa perusteltua katkeruutta: etelän paratiisiin lämpöön ja väkivallattomaan veganismiin ei koskaan päästä, kaivattu nainenkin jää saamatta. Frankensteinin rumilus päättää kostaa pettäjälle ja määrittelee kostonsa päätepiteeksi tropiikin vastakohdan, pohjoisen jäisen helvetin.

Arktinen kauhu

Pohjoiseen matkaamisen kärsimyksiä Mary Shelley ei tarvinnut erikseen keksiä. Arktinen eetos näyttäytyi 1800-luvun alun romantiikassa pitkälti kovien koettelemusten eetoksena. Aiheen kuuluisin ja näyttävin visualisointi on saksalaisen Caspar David Friedrichin (1774–1840) maalaus *Jäämeri eli Toivo-laivan haaksirikko*, joka valmistui vuonna 1823, viisi vuotta Shelleyn romaanin jälkeen. Se on puhtaasti kuvitteellinen maisema, jossa valtavien jäämassojen oikukkaan geometrian keskellä pilkottavat tuhoutuneen laivan jäännökset. Taiteilija ehdottaa, että pohjoisten luonnonvoimien edessä ihmisen mahdollisuudet ovat olemattomat. Arktisilla alueilla vastoinkäymisiä kokeneiden matkalaisten kertomukset tukevat mielikuvaa ahtojään kauheasta puristuksesta, joka

42 Shelley 1973, 157.

43 Mts. 159–161.

kieltää ihmisen uteliaat valloituspyrkimykset ja osoittaa hänelle hänen paikkansa.

Friedrichin maalausta muistuttava todistus Arktiksen luonteesta saadaan vuonna 1845, kun englantilainen Franklinin retkikunta ka- toaa Kanadan pohjoisilla vesillä etsiessään Luoteisväylää. Yhdeksän vuotta myöhemmin julki tulee paikalla käyneen John Raen raportti. Se herättää suuttumusta, sillä Raen selvitysten mukaan suurin kus- tannuksin varustettu retkikunta menehtyi laivojen murskauduttua nopeasti nälkään ja kylmyyteen. Pahinta kuitenkin on, että hän inuittien kertomukseen perustuen väittää kuninkaallisen laivas- ton miesten turvautuneen viimeisenä keinonaan kannibalismiin.⁴⁴ Shelley'n ylevästä jäätikkömaisemasta on muutamassa kymmenessä vuodessa päädytty suorastaan veret jäätävään arktiseen kauhuun. Se saa oman kuvallisen tulkintansa vuonna 1864, kun Edwin Henry Landseer (1802–1873) maalaa Franklinin retkikunnan tuhosta tau- lun *Ihminen päättää, Jumala säättää*. Siinä laivan ja ihmisruumiiden vähäisten rippeiden keskellä riehuu arktisen luonnon ilmentäjinä kaksi valtavaa jääkarhua.⁴⁵ Verenhimoiset eläimet tunkeutuvat väki- valloin häiritsemään Friedrichin maalauksessa eläteltyä ajatusta pohjoisesta tyhjänä ja elottomana maailmana, jota vain jäätyneen luonnon oudot muodot hallitsevat. Jäätikölle päätyvä Frankenstei- nin luomus on vastaavanlainen tappaja ja häiriötekijä romantiikan ylevöittämissä maisemassa.

Tässä luvussa jatkan Frankensteinin luomuksen jalanjäljissä ja luen Shelley'n kuuluisan fiktion ja sen arktisen kauhumaiseman rinnalla useita jääkarhuja kohdanneen (ja tappaneen) norjalaisen tutkimusmatkailijan ja luonnontieteilijän Fridtjof Nansenin (1861–1930) kertomuksia. Hänen klassiset kuvauksensa matkoista poh- joisilla jäätiköillä ja Jäämerellä syntyivät 1800-luvun lopussa. Shel- ley'n kauhuromanttisesta luonnosta ja Frankensteinin tutkimusten

44 Loomis 1977, 107–109; McGoogan 2002, 201–212. Myöhemmin löytyneistä todis- teista väitteen tueksi ks. Keenleyside ym. 1997.

45 Aikalaisten hämmentyneistä ja innostuneista reaktioista Landseerin maalauksen edessä ks. Potter 2007, 163–164. Teoksen nimi on otettu Tuomas Kempiläisen kir- jasta *Kristuksen seuraamisesta* (I, xix).

taustalla hämmäyttävästä vitalistisesta filosofiasta oli siinä vaiheessa matkattu darwinismin ja teollistumisen kautta moderniin maailmaan. Nansenin rohkeat tutkimusmatkat eivät kuulu enää romantiikan mentaliteettiin vaan pikemminkin omaamme; niissä ovat jo idulla tämän päivän keskustelut arktisten alueiden vesireittien avaamisesta ja luonnonvarojen taloudellisesta hyödyntämisestä.⁴⁶

Ylittäkää itsenne!

Mentaliteetit ja filosofiset muodit ehtivät 1800-luvun kuluessa muuttua, luonto sen sijaan ei. Ulkoisesti Fridtjof Nansenin kohtaamat fyysiset vastukset eivät paljossakaan poikenneet siitä mitä Shelley, Friedrich ja Landseer olivat taiteellisissa luomuksissaan kuvitelleet. Todellisia ja keksittyjä matkaajia vastassa on kylmä, autio ja vaarallinen ympäristö. Victor Frankenstein kuvailee matkaansa pohjoiseen turmiolliseksi ja miltei loppumattomaksi. Pakkanen on sellainen, että vain harvat seudun asukkaatkaan sitä kestävät – varsinainen ihme, että asukkaita ylipäättään on olemassa. Sellaisissa olosuhteissa ei lämpimän ilmanalan ihmisellä ole paljon toivoa elossa selviytymisestä. Takaa-ajon uuvuttama Frankenstein kokee, että vainajien henget kannustavat häntä ponnistuksiin.⁴⁷ Ajomatallaan hän päättyy ajelehtimaan yksin jäälautalle mutta onnistuu pelastautumaan kapteeni Waltonin laivaan. Ahtojää on kuitenkin saartanut aluksen ja uhkaa murskata sen. Ollaan tuhon tiellä. Frankenstein puhuttelee laivan miehistöä, joka tahtois pe-
räytyä avoveteen ja kääntyä kohti kotia.

Oi olkaa miehiä, ylittäkää itsenne! Olkaa järkähtämättömän lujia, olkaa kestäviä. Tämä jää ei ole samaa ainetta kuin teidän sydämenne ehkä

46 On esitetty, että arktisen ylevyys ehtyi jo 1800-luvun jälkipuolella, kun pohjoiset alueet oli läpeensä tutkittu ja kartoitettu. Loomis 1977, 112. Arktisen muuttumisesta tutkimuksen (*exploration*) alueesta riiston (*exploitation*) alueeksi ks. McCannon 2012.

47 Shelley 1973, 226–227.

ovat; se on olemukseltaan muuttuvaista eikä se pysty kahlehtimaan teidän tahtoonne. Älkää palatko perheittenne luo häpeän merkki ot-sassa. Palatkaa sankareina jotka ovat taistelleet ja voittaneet, sankareina jotka eivät käänny pakoon vihollisen edessä.⁴⁸

Tahto, joka uutta elämää luoneen tiedemiehen käsissä saattoi olla ainetta vahvempaa, ei kuitenkaan elähdytä miehistöä. He äänestävät vastaan ja laiva käännetään etelään. Heistä ei ole sankareiksi.

Norjalainen filosofian tohtori Fridtjof Nansen sen sijaan oli oman aikansa sankari. Syksyllä 1888 hän oli miehineen hiihtänyt Grönlannin poikki ja vuosina 1893–1896 hän ajalehti napa-alueella jäiden puristuksessa tarkoitukseen suunnitellussa laivassa tavoitteenaan pohjoisnapa. Laivan edetessä liian hitaasti Nansen jatkoi vielä yritystään kaksin Hjalmar Johansenin (1867–1913) kanssa koiravaljakolla ja suksin. Matkasta tuli haastava selviytymistehtävä – Nansen ja Johansen joutuivat viettämään jäätiköllä pitkän arktisen talven oman onnensa nojassa. He olivat kuitenkin tottuneet kietoutumaan Frankensteinin rumiluksen mainitsemiin turkiksiin jopa niin hyvin, että saattoivat olosuhteiden vaatiessa elää koko talven vaihtamatta vaatteitaan, peseytymisestä puhumattakaan.

Pohjoisilla napa-alueilla matkaaminen ei ollut 1800-luvun lopulla kuitenkaan pelkkää taistelua ja kärsimystä. Hyvin varustetulla *Fram*-aluksella Nansenin ja miehistön olo oli onnellinen. Laiva oli poikkeuksellisen vahva, suojaisa ja lastattu monen vuoden ruokavaroin. Yksi matkalaisista saattoi todeta:

Niin, eikö ole niin kuin sanon, me olemme onnellisimpia ihmisiä maailmassa eläessämme täällä pohjoisessa, meidän ei tarvitse huolehtia mistään, kaikki saamme lahjaksi, tarvitsematta ajatella sitä, ja kaikin puolin meidän on hyvä olla.⁴⁹

Näin kuultuna elämä Arktiksella vaikuttaa lähes paratiisilliselta. Mutta kajuutan lämmöstä lähdettyään ja suorittaessaan lähes

48 Mts. 236.

49 Nansen 1897 I, 284–285.

yli-inhimillisiä ponnistuksia vaativan retkensä Fridtjof Nansen ja Hjalmar Johansen kohtaavat lopulta vastaavat olemassaolon realiteetit kuin Shelley'n fiktion henkilöt. Heidän jäätiköillä näkemänsä olennot eivät nekään paljoa eroa Frankensteinin luomasta rumiluksesta. Haavoitettu mursu katsoo miehiä samalla toiseudella kuin luonnontieteilijän henkiin herättämä olento:

Vaikka se ruumiiltaan ja muodoltaan oli kuin mikähän jättiläinen tai paholainen tai muu hirveä hiitehinen, niin oli sen pyöreissä silmissä kuitenkin jotakin niin lempeästi rukoilevaa ja avutonta, jotta unhotti kummitusjutut ja oman saaliinhimonsa ja sääliitti sitä.⁵⁰

Olosuhteet jäätiköllä kuitenkin jättävät vähän tilaa säälille. Alkumatkalle mukaan otetut kaksikymmentäkahdeksan rekikoira Nansen ja Johansen teurastavat yksitellen jäljelle jäävien koirien ruoaksi. Lauman huvettua viimeiset kaksi koira tapetaan hyödyttöminä. Johansen toteaa, miten kiittämättömiä olentoja ihmiset ovat palkitessaan eläinten uskollisuuden kuoleamalla.⁵¹ Sama kohtelu koskee muitakin eläimiä, sillä syödäkseen ja tarjetakseen miesten on jatkuvasti tapettava vastaan tulevia luontokappaleita. Pyyteettä palvelleet koirat he jättävät syömättä, mutta nauttivat talven mittaan useasti naalin ja jääkarhun lihaa.⁵² Hyvin nopeasti sivistyneistä saalistajista tulee kammottavamman näköisiä kuin pohjoisen eläinjaltiläisistä. Mursuja nyljettyään miehet itse ovat yltä päältä rasvassa, traanissa ja veressä. Heidän lumesta ja paksuista mursunnahoista kyhäämänsä talvimajan sisätila pienenee, koska lattialle kertyvät ruoantähteet ja luut jäätyvät siihen kiinni. Lampussa jatkuvasti palavan mursunrasvan noki mustaa heidät ja heidän muistikirjansa. Ihoon pinttynyttä traania he yrittävät pestä pois vasta-ammutun jääkarhun lämpimällä verellä tai kaapia vaatteiden likakerroksia irti puukolla. Heidän tukkansa kasvaa mustana, pitkänä ja likaisena.⁵³

50 Nansen 1897 II, 233.

51 Johansen 1898, 223.

52 Mts. 208, 270.

53 Nansen 1897 II, 285; Johansen 1898, 272.



Nansenin piirros talvimajasta. Frammuseet, Oslo.
Kuva teoksesta Kløver 2021, 513.

Jäämaailman ihme

Nansenin ja hänen kumppaninsa selviytymisen edellyttämä arktinen eetos näyttäisi tarkoittavan taantumista yksinomaan tappamisen, syömisen ja nukkumisen toimintoihin. Heidän ulkomuotonsa alkaa muistuttaa enemmän ja enemmän Frankensteinin luomusta, jonka kuvaamiseen Shelley'n kertoja ei löydä sanoja, koska ei ole aiemmin nähnyt niin kauhistuttavia ja iljettävän ja kammottavan vastenmielisiä kasvoja.⁵⁴ Tutkimusmatkailijat eivät enää hallitse ulkoista hahmoaan ja ikään kuin häilyvät ilmiänsultaan ihmisen ja raa'an luonnonoikun välillä. He elävät yhtä aikaa taistelussa luontoa vastaan ja osana luontoa itseään. Mursujen ja jääkarhujen keskellä heistä tulee sekä takaa-ajajia että takaa-ajettuja, saalistajia ja saaliita yhdellä kertaa. Nokisessa majassa muistiinpanoja raapustaessaan he eivät suuresti eroa Frankensteinin olennosta, joka kirjoittaa viestejä puunkuoriin ja hakkaa niitä kiviin. Olennon ajatusten sisältö, joka on kohdistettu takaa-ajaja Frankensteinille, on kuin itse luonnon puhetta ihmiselle.

Seuraa minua; olen matkalla pohjoisen ikuisille jäätiköille, missä saat kärsiä vilua ja pakkasta, jotka eivät minuun vaikuta. Jollet liiaksi vitkastele, löydät läheltä tätä paikkaa kuolleen jäniksen; syö se niin saat voimia jatkaa. Tule, viholliseni; meidän on vielä taisteltava elämästä ja kuolemasta, mutta ennen kuin se hetki koittaa, sinun on kestättävä monia ankaria koettelemuksia.⁵⁵

Shelley'n fiktion hahmo loikkaa romaanin lopuksi hytin ikkunasta ulos Waltonin laivan vierellä ajelehtivalle jäälautalle ja katoaa piimeään ja etäisyyteen.⁵⁶ Mutta toisin kuin arktiseen yöhön poistuva olento ja jäiden keskellä seisovaan laivaan kuollut Frankenstein, laivasta jälle lähteneet Nansen ja Johansen palaavat arktiselta

54 Shelley 1973, 240.

55 Mts. 224–225.

56 Mts. 245.

rajankäynniltään sivilisaation pariin ja pesevät lian ja veren pois. Rumiluksista kuoriutuu jälleen kulttuuri-ihmisiä. Jäiden saartamassa *Framissa* Nansen oli lukenut Darwinin *Lajien syntyä*, mutta ei jaksanut tarttua Schopenhaueriin.⁵⁷ Tässä hän muistuttaa vuosikymmentä aiemmin valaan- ja hylkeenpyyntialuksella lääkärinä toiminutta Arthur Conan Doylea, joka kertoo miten miehistön messissä ”keskustelu kääntyi sotaan, politiikkaan, pohjoisnapaan, Darwinismiin, Frankensteiniin [–]”⁵⁸ Nansen ei yllykään filosofiseksi laivan mukavuuksien keskellä vaan vasta ulkona jäätiköllä pohtiessaan, mistä on tullut ja mitä nähnyt.

Oliko se ainoastaan velvollisuudentunto, joka minua ajoi? Ei, minäkin olin lapsi, joka hain ihmeitä tuntemattomista seuduista; joka olin niitä haaveillut niin kauan, että itsekin uskoin niitä olevan. Ja minä löysinkin, jäämaailman suuren ihmeen, joka oli syvälinen ja puhdas kuin kaikkisuuden äärettömyys, löysin hiljaisen tähdikkään napaseutuyön, itse luonnon syvyydessään, elämän salaperäisyyden – kaikkisuuden iankaikisen kiertokulun –, kuoleman juhlan, kärsimyksittä ja tuskitta, joka on iankaikkinen itsessään.⁵⁹

Nansenin arktiseen eetokseen on sisäänkirjoitettuna ihmeen kohtaaminen, mutta myös kuolema. Ajatus on keskeinen myös Shelley'n tarinassa, jossa reittiä pohjoisnavalle etsivä kapteeni Robert Walton toteaa Frankensteinille, että yhden ihmisen elämä tai kuolema olisi vähäpätöinen hinta siitä tiedosta, jota hän tavoittelee.⁶⁰ Waltonin sanoissa on sama ihmettä korostava sävy kuin Nansenilla:

Olen käytännön asioissa ahkera ja hellittämätön, työmies joka suorittaa urakkansa peräänantamattoman uutterasti; mutta rakastan myös ihmisiä, uskon ihmeisiin, ja tämä vaikuttaa kaikkiin suunnitelmiini, jotka

57 Nansen 1897 I, 210, 292.

58 Doyle 2012, 236.

59 Nansen 1897 I, 436. Suomentoksen sanamuotoa on hieman korjattu.

60 Shelley 1973, 23.

johtavat minut syrjään toisten kulkemilta teiltä, jopa kesyttömille merille ja tutkimattomille tienoille.⁶¹

Toisin kuin Walton, joka mukautuu pelokkaan miehistön vaatimuksiin ja kääntyy kotiin, Nansen jatkaa syvemmälle ihmeen maailmaan. Hän kuljeksii jäällä viluissaan, mutta saa voimaa tähtiyön kauneudesta ja puhtaudesta.⁶² Arktisen yön keskellä hän lopulta yltyy panteistiseen julistukseen. Pohjantähden ympäri kiertävä tähtitaivas asettaa hänet ikään kuin maailman keskipisteeseen. Näkökulma ei kuitenkaan salli tutkimusmatkailijalle selalaista jumalallisuuden hybristä johon tieteen tekijä Frankenstein sortui. Luojan ja luodun välinen dialogi saa toisenlaisen muotoilun. Kasvoista kasvoihin nähtynä Arktis antaa Nansenin mukaan vain yhden perustavan opetuksen.

Tässä suuressa yössä seisot alastomassa yksinkertaisuudessa luonnon kanssa vastatusten katsomassa kasvoista kasvoihin; sinä polvistut hartaana iankaikkisuuden jalkojen juureen ja kuuntelet, ja sinä tunnet Jumalan kaikkivaltiaan, kaiken keskustan. Kaikki elämän arvoitukset näyttävät selviävän syvällä allasi, ja hymyilet itsellesi, kun olet voinut kalvaa itseäsi mietiskelyillä; se on ollut kaikki niin vähäpätöistä, niin kurjan pikkumaista...⁶³

Nansen kuitenkin jatkaa ironisella lauseella joka vihjaa, että tällä iankaikkisen luonnon tai jumalan kohtaamisella ja arvoituksen selviämällä on aina ollut ennalta määrätty hinta: ”Joka näkee Jehovan, hänen täytyy kuolla.” Tämän ymmärtää myös Frankensteinin luomus, joka haluaa Waltonin laivassa katsoa omaa luojaansa kasvoista kasvoihin ja varmistaa tämän kuolleen. Vasta siten hän heittäytyy kohti tuhoaan ulkona jäätiköllä.

61 Mts. 16.

62 Nansen 1897 II, 269.

63 Nansen 1897 I, 436.

II Raan pelko, raan himo

Balto ja Nansen ruoan ja maailman ääressä

Luetteloidessaan tavaraa, joka tarvittiin ensimmäisen Grönlannin poikkihiihdon toteutuksessa vuonna 1888, retken johtaja Fridtjof Nansen käyttää monta sivua ruokatarvikkeiden yksityiskohtaiseen selostamiseen. Kuusihenkisen ryhmän oli kuljetettava kaikki uhkarohkeaan yritykseen vaadittava ravinto mukanaan, eikä ollut lainkaan yhdentekevää, millaista ja minkä painoista einestä miehet kelkkoihinsa lastasivat. Ruoan muodossa he kuljettivat kuitenkin muutakin kuin puhtaasti ravinnollisia arvoja. Matkan aikana ruoka muodosti kulttuurisen kynnyksen, jonka retkikunnan jäsenet toistuvasti joutuivat ylittämään. Erilaiset näkökulmat siihen, mitä ja miten syödään, tulivat esiin jo neljän norjalaisen ja kahden saamelaisen osanottajan välillä, mutta aivan erityisesti ero korostui kun vastassa olivat Grönlannin inuittien tavat ja tottumukset. Ruokailun kulttuuria kantava olemus kirkastui matkalaisille kolmannen kerran paluussa niin sanotun sivistyksen pariin. Aterioista kehkeytyi kohta- ja keskustelupaikkoja, joiden äärellä kasvatus, ennakoluulot, puhtauskäsitykset ja jopa kristillisyys määrittivät. Nansenin ja hänen saamelaisen matkakumppaninsa Samuel Balton kirjalliset kertomukset avaavat kaksi erilaista näkymää tähän seikkailuun, jossa ponnisteltiin Grönlannin jäätikön lisäksi myös makujen maailmassa.⁶⁴

64 Nansenin ja Balton kertomuksia on tarkasteltu myös ruokahistoriallisessa tutkimuskontekstissa, ks. Kylli 2023. Balton saamenkielinen matkakertomus on arktisessa kirjallisuudessa merkittävä alkuperäiskansan edustajan näkökulma, mutta sitä ei löydy esimerkiksi *Norsk polarhistorie* -teoksen bibliografioista, ks. Drivenes & Jølle 2004.

Kiihotusaineet

Tutkimusmatkailijana Fridtjof Nansen on terveismies. Hän hämmästelee, miten niin monet pohjoiseen suunnanneet retkikunnat olivat rahdanneet mukanaan suuria määriä suorituskyykyä heikentävää tupakkaa ja terveyttä turmelevia väkijuomia.⁶⁵ Varoittavina esimerkkeinä tästä Nansen mainitsee toisen saksalaisen naparetkikunnan 1869–1870 laivat *Germanian* ja *Hansan*, mutta aivan erityisesti hän suree vuosina 1881–1884 Grönlannin pohjoispuolella kärsineen yhdysvaltalaisen Greelyn retkikunnan kohtaloa: huoltoyhteyksien pettäessä suurin osa miehistä menehtyi. Kuten Luoteisväylää etsineen ja täysin tuhoutuneen brittiläisen Franklinin retkikunnan tapauksessa vajaat neljäkymmentä vuotta aiemmin, myös Greelyn miesten selviytymiskamppailuun liittyi vahvoja epäilyjä kannibalismista.⁶⁶ Nansen toteaa, ettei hän halua puhua ”kauheista juomingeista” joihin Greelyn retkikunnan jäsenet olivat arktisella alueella ryhtyneet, mutta mainitsee varoituksena alkoholin väärinkäytöstä kersantti Rican, joka oli nälissään ja kylmissään parantanut oloaan sekoittamalla ammoniakkaa lasilliseen rommia ja menehtynyt.⁶⁷

Alkoholin vaaroista huolimatta Nansenin oma retkikunta kehkeytyy lopulliseen muotoonsa nimenomaan viinan avustuksella. Hän on toivonut saavansa palkata Lapista kaksi naimatonta, 30–40-vuotiaista saamelaista, joiden elämäkokemusta tai ”luonnonkansalle syntyperäistä seutujen tuntemisvaistoa” hän uskoo voivansa hyödyntää Grönlannin haastavissa olosuhteissa.⁶⁸ Nansen saa saamelaisensa, mutta Ole Ravna (1841–1906) osoittautuu perheeliseksi ja peräti 45-vuotiaaksi, Samuel Balto (1861–1921) puolestaan

65 Nansen 1896, 47.

66 Greelyn retkikunnasta ”A Horrible Discovery”, *New York Times* 12.8.1884, 4; kannibalismin faktuaalisuudesta Węsławski & Legeżyńska 2002. Franklinin retkikunta lähti matkaan 1845 ja kaikki sen toistasataa jäsentä menehtyivät tauteihin ja kylmään.

67 Nansen 1896, 47–48.

68 Ajatus ei ollut uusi, sillä Nordenskiöld oli palkannut saamelaisia tutkimusmatkoilleen Huippuvuorille 1872 ja Grönlantiin 1883, ks. Balto 2013.

reilusti alle 30-vuotiaaksi. Baltolla ei ole perhesiteitä, mutta hän on värväytynyt seurueeseen humalapäissään eikä kehtaa enää seuraavana päivänä kohmeloisena perua.⁶⁹

Jos viina on matkalla pannassa, niin tupakan suhteen Nansen on lähes yhtä tiukka. Balto ja ryhmän kolme muuta tupakkamiestä saavat kokea Grönlannissa kovia, sillä hiihtomatkan alkaessa saaren itärannalta Nansen rajoittaa tupakan yhteen piipulliseen sunnuntaisin. Balto kuvailee tuskaa niin suureksi, että heidän on kaiveltava perskeitä piippujen pohjalta ja pureskeltava niitä korvikemällinä. Toinen vaihtoehto on polttaa piipussa pätkiä tervattua köyttä tai rannikolla kasvavia sammalia ja heiniä.⁷⁰ Tupakkatuotteista riippuvaisia eivät ole yksinomaan retkeläiset, vaan ne ovat saavuttaneet haittoineen myös kaukaiset inuitit. Nansen ja kumppanit kohtavat maanisesti nuuskaavia kajakkimiehiä, joiden nenästä tupakkapuru ja räkä valuvat ylähuulelle samalla kun kyyneleet juoksevat silmistä.⁷¹

Nansen lukee myös kahvin kiihottavaksi haitta-aineeksi, sillä se vie yöunen ja estää levon. Tämän vuoksi retken lämpimänä juomana suositetaan laihaa teetä kondensoidun maidon tai sokerin kera sekä ravitsevampina vaihtoehtoina kaakaota ja hernelientä.⁷² Kahvin puute kirvelee erityisesti saamelaisia. Balto on niin pinttynyt kahvin ystävä, että menomatkalla laivalla hän nousee juomaan sitä kesken unien, kun miehistön vahtivuorolaisille keitetään puolenyön kahvit.⁷³ Balto ottaakin menetyksen takaisin, kun retkikunta on saavuttanut hiihtäen Grönlannin länsirannikon ja joutuu pysähtymään talven ajaksi. Hän laskee juoneensa ensimmäisenä joulupäivänä viisi kuppia kaakaota ja kaksikymmentäkahdeksan kuppia kahvia. Unentulosta hän ei sano mitään.⁷⁴

69 Nansen 1896, 174.

70 Balto 1980, 93; Nansen 1896, 350, 381.

71 Nansen 1896, 228.

72 Mts. 46.

73 Mts. 109.

74 Balto 1980, 107.



Grönlannin poikkihiihdolla oli Nansenin lisäksi viisi miestä. Nansenin ottamassa kuvassa takimmaisena Ravna, hänen edellään Balto. Frammuseet, Oslo. Kuva teoksesta *Kløver* 2021, 23.

Ravintoaineet

Turhan kiihotuksen sijaan Nansenia kiinnostaa mukana kannettavan ruoan hyödyllisyys, toisin sanoen ravintoarvon suhde painoon. Lastin keventäminen mahdollisimman pitkälle tarkoittaa, että pääasiallinen ruoka on huonosti sulavaa kuivamuonaa. Päiväannos miestä kohti on noin kilon verran – kuuden miehen kahden kuukauden ruokavarasto pakkauksineen muodostaa 360 kilon lastin, joka pitää kaiken muun tavarahan ohella vetää lihasvoimin jäätikön halki. Neljännes ravinnosta on kuivalihaa. Väärinkäsityksestä syntyneen virheen takia ruoka-aineista jää puuttumaan merkittävä määrä rasvaa – retkikunta saa pemmikaania, josta se on kokonaan poistettu. Tämä aiheuttaa Nansenin sanoin ”ikävää kärsimystä”. Rasituksessa Grönlannin jäätiköllä konkretisoituva rasvan nälkä

on hänen mukaansa jotakin, josta sitä kokemattomalla ei voi olla edes hämärää aavistusta. Puutteen hetkellä yksi miehistä harkitsee jopa kenkävoiteen nauttimista.⁷⁵ Kun rasvaa vihdoin länsirannikolla saadaan ei sen syömisessä kursailla: Balto kuvailee, miten leivän päälle vedetään puoli tuumaa voita ja sen päälle vielä läskiä ja herkku huuhdotaan alas kahvilla.⁷⁶

Menomatalla hylkeenpyyntilaivalla miehillä ei ole vielä näistä kokemuksista aavistusta, sillä he saattavat hemmotella itseään Stavangerin säilyketehtaan lahjoittamilla tuotteilla. Laivalla syntyvät kuitenkin matkan ensimmäiset keskustelut ruoan olemuksesta ja siihen liittyvistä käsityksistä ja käytöstavoista. Nansen näet ostaa Islannissa pysähtyttyäessä hevosen, jonka hän toivoo olevan avuksi retkikunnan veneen ja tavaroiden kuljettamisessa ylös jäätikölle. Mikäli suunnitelma ei toimi, saadaan Nansenin mukaan joka tapauksessa tuoretta hevosenlihaa.⁷⁷ Jälkimmäinen vaihtoehto käy toteen. Hevoselle varatut heinät loppuvat laivasta jo ennen Grönlannin rantaa ja eläintä yritetään ruokkia kaikella mahdollisella hylkeenlihasta jääkyyhkyisiin ja merestä poimittuihin leviin. Kun hevoselle kelpaavaa syötävää ei enää ole, se ammutaan – Nansen ei ollut turhaan lukenut retkikunnan kahta kivääriä jo etukäteen osaksi ruokatarvikkeita.⁷⁸

Saastainen ja puhdas

Hevosen lihasta muodostuu koetinkivi sekä seurueen saamelaisille että laivan miehistölle. Kun laivaan pistäytyvä amerikan-norjalainen pyytää hieman hevosta ja nauttii sen sitten raakana, tämä synnyttää kauhua ja vastenmielisyyttä. Nansenin mukaan on hassua nähdä moinen reaktio, vaikka teko on ”viaton ja luonnollinen”. Hevosen liha ei kelpaa karskeille hylkeenpyytäjille eikä

75 Nansen 1896, 44–45, 349.

76 Balto 1980, 101.

77 Nansen 1896, 105.

78 Mts. 140, 50.

saamelaisille – itse asiassa Balto, joka ei tietenkään halua millään tavoin kyseenalaistaa Nansenia, vaikenee kertomuksessaan koko asiasta ja toteaa vain, että hevonen ammuttiin.⁷⁹ Yksi laivamiehistä rohkenee lopulta pyytää Nansenilta hevosenlihaa – ei itselleen, sillä hän ei ole sellainen sika, että söisi sitä, vaan hän ajatteli viedä sen suolattuna kotiin porsaans ruoaksi.⁸⁰

Nansen ei suotta ihmettele miten hölläjärkisiksi ihmiset voivat ennakkoluulojen takia päätyä. Laivan hylkeenpyytäjät syövät pitkällä pyyntimatkoilla vahvasti suolattua sianlihaa ja muuta säilöttyä einestä ja valittavat sitten erilaisia vatsankivistyksiä ja kipua sydänalassa. Samaan aikaan he jättävät jälle käyttämättömänä valtavat kasat tuoretta hylkeenlihaa. Ennemmin he kuolisivat nälkään kuin söisivät moista ”saastaista ruokaa”, Nansen kirjoittaa.⁸¹ Hän testaa vielä miehistön asenteita ottamalla verta vasta-ammutusta hylkeestä ja valmistuttamalla siitä veriputinkia. Ruoka ei kelpaa miehistölle, koska he tietävät sen olevan hylkeestä peräisin, ei vaikka yksi maistamaan houkuteltu lopulta tunnustaa sen maistuvan erinomaiselta.

Miksi hylje ei kelpaa ruoaksi? On vaikea kuvitella, että laivamiesten käsitys ”saastaisesta” eläimestä hylkeestä nojautuu sellaiseen uskonnolliseen ilmoitukseen kuten juutalaisten ja muslimien siansyöntikielto, olkoonkin, että Mooseksen ohjeissa nimenomaisesti vannotetaan inhoamaan ja karttamaan evättömiä ja suomuttomia vesieläimiä: ”Ne olkoot teille iljetys. Älkää syökö niiden lihaa ja pysykää loitolla niiden raadoista.”⁸² Hylkeenpyytäjien silmissä heidän tuhatmäärin lahtaamansa saaliseläimet ovat vain nahkoja ja rasvaa – ne otetaan talteen, loppu on jätettä. Vakaumus hylkeen saastaisuudesta onkin saattanut kehittyä äärimmäisen raa’an työnkuvan oikeutuksena: teurastajiaan silmiin katsovien puolustuskyvyttömiä kuuttien joukkomurha käy helpommin, jos uhrin mieliä iljettäväksi. Toisaalta hylkeenpyytäjille hevosen kaltainen

79 Balto 1980, 83.

80 Nansen 1896, 140.

81 Mp.

82 3. Moos 11: 10–11.

tuttu hyötyeläin on niin ikään mahdoton nieltävä. Tämän torjunnan taustalla ei kummittele saastaisuus vaan eläimen kulttuurinen arvokkuus. Miehistön käytöstä ihmettelevä Nansen on koulutettu luonnontieteilijä, jonka rationalistisen näkökulman mukaan kummassakin tapauksessa kyse on tuoreesta proteiinista, joka soveltuu hyvin ihmisravinnoksi. Hylkeenpyytäjiä hän ei kuitenkaan onnistu käännyttämään.

Saamelaisille Baltolle ja Ravnalle hevonen on myös jonkinasteinen ongelma, mutta hylkeiden suhteen heillä ei ole mitään ennakkoluuloja. Mahdotonta heistä on sen sijaan hyväksyä raakaa ruokaa kypsennetyn sijaan. Raja raan ja kypsennetyn välillä ei kuitenkaan perustu mihinkään absoluuttiseen määritelmään, vaan kulttuuriin käsitukseen siitä, mikä on kypsää ja niin muodoin syötäväksi kelpaavaa. Grönlannin itärannikon inuitit, joita kristitty Balto nimittää pakanoiksi, ilmakeuivaavat hylkeenlihaa samaan tapaan kuin porosta valmistetaan kuivalihaa Lapissa. Se kelpaa hyvin Baltolle ja kumppaneille, jotka vaihtavat hylkeen kuivalihaa inuittien arvostamiin ompeluneuloihin.⁸³

Kun Baltolta matkan jälkeen tiedusteltiin, mikä oli ollut pahinta, hän ei kuvaillut äärimmäistä kylmyyttä, jäärailoja tai muita henkeä uhanneita vaaroja. Sen sijaan hän kertoi Nanseniin osoittamaan kysymyksestä liittyen siihen mitä tehtäisiin, jos ruokavarat eivät riittäisi määränpäähen länsirannikolle. Nansen vastasi, että he voisivat ampua syötäväksi lintuja ja muuta riistaa. Balton tiedustellessa millä ne keitetäisiin, oli Nansen vastannut, että he joutuisivat syömään ne raakana.⁸⁴ Tarina sisältyy Nansenin matkakertomukseen, Balto ei taaskaan halua omassa versiossaan puhua tästä asiasta. Ajatus raan lihan syömisestä sotii niin täysin kaikkea Balton oppimaa vastaan, että pelkkä mahdollisuuskin muodostuu matkan vaikeimmaksi kokemukseksi.⁸⁵ Hän on valmis ylittämään

83 Balto 1980, 90; Nansen 1896, 244–245.

84 Nansen 1896, 169.

85 Kuten Ritva Kylli kyseistä matkaa tarkastellessaan toteaa, ruoka on olennainen osa ihmisen identiteettiä ja ruoan nauttimisella (tai kieltäytymisellä) on vahva emotionaalinen ulottuvuutensa, joka vielä korostuu ääriolosuhteissa. Kylli 2023, 115–121.

ennakkoluulonsa jopa hevosen lihan kohdalla, mutta ei syömään sitä Nansenin tarjoamalla tavalla. Tämä näet valmistaa keiton, jota ei spriin säästämiseksi keitetä pitkään.

Kun ruoka oli valmis, kannoin astian toisten eteen, jotka istuivat teltan oven edustalla, ja käskin heitä ottamaan hyväkseen. Vaan Balton muotoa ei unohda joka sen silloin näki. Ensiksi näytti hän äärettömän hämmästyneeltä, ja sitten kun näki, että todella aiottiin seos syödä sellaisenaan, raakana, osoitti hän halveksimista ja inhoa. Ja lapinkielellä nyt Balto ilmoitti Ravnalle mitä oli tekeillä, ja tämä joka tähän asti oli ollut välinpitämättömänä syrjästäkatsojana, kääntyi pois päin kasvoilla ilme, joka osoitti mitä syvintä inhoa. Me toiset neljä söimme vahvasti voimakasta ruokaa, joka maistui erinomaiselta. Lappalaisten koko olo osoitti epätoivoa.⁸⁶

Järkyttyneille saamelaisille annetaan lopulta ruoaksi säilöttyä häränlihaa, mikä lohduttaa heitä suuresti. ”Tämähän on puhdasta ja voimakasta ruokaa”, toteaa Balto.⁸⁷

Kysymys puhtaudesta on klassinen antropologinen *topos*. ”Missä on likaa, siellä on myös järjestelmä”, kuten Mary Douglas on todennut.⁸⁸ Balton ja Ravnin maailmassa raaka ja verinen liha määrittävät likaisena, kypsennetty puolestaan puhtana. Järjestelmän puitteissa on mahdollista kuljettaa ruoka keittämällä yhdeltä alueelta toiselle, mutta kenties kyse ei ole vain puhdistavasta prosessista. Claude Lévi-Straussin tulkinnan mukaan tulella kypsennyksen merkitys on mytologinen eikä liity ravintoon sinänsä: keittämällä astumme luonnosta kulttuuriin ja osoitamme, ettemme ole eläimiä.⁸⁹ Koroistamalla ruoanlaiton myyttistä merkitystä Lévi-Strauss ohittaa monia käytännöllisiä seikkoja, mutta saamelaisten käsitys näyttäisi tässä yhteydessä tukevan hänen ajatustaan. Ravnalla ja Baltolla on kokemusta porojen ja riistaeläinten teurastamisesta, joten verta he ovat varmasti nähneet. He ovat kuitenkin sisäistäneet kulttuurisia

86 Mts. 168. Pakkalan suomennoksen kirjoitusasu on tässä ja muissa sitaateissa paikoin nykyaikaistettu.

87 Mp.

88 Douglas 2000, 86.

89 Lévi-Strauss 1983, 164.

rajoja, joihin liittyvät yhtäältä säännöt hyväksyttävistä eläimistä, toisaalta käsitys siitä, mikä on kypsää ja mikä raakaa. Kristillisellä kasvatuksella on oma osansa saamelaiden käsityksissä, Balton mukaan näet ainoastaan pakanat ja eläimet syövät raakaa lihaa.⁹⁰ Toisin sanoen sekä kristittyinä että ihmisenä pysytteleväminen edellyttää kypsennetyn ruoan syömistä. Omassa matkakertomuksessaan hän ei voi puhua asioista suoraan, sillä hän ei halua syyttää palkanmaksajaansa Nansenia sen paremmin pakanaksi kuin elukaksi. Matkan aikana Balto ja Ravna kuitenkin toistuvasti välttelevät raa'an puolelle joutumista. Nansen kertoo toisesta ruokahetkestä:

Me alamme ateriamme ja meistä kaikista, jopa lappalaisistakin maistuu hyvälle. Sitten Ravna yhtäkkiä keksii, että ei olekaan oikein läpikystä, ja hän ei maista enää noppaakaan velliä. Hän istuu vain surullisen näköisenä huuli lerpallaan [–] Balton laita ei ole isosti parempi. Hän voi kuitenkin ryyppiä velliä, joka hänen mielestään on ”erinomaisen hyvää”. Vaan lihat hän varovasti panee luistamaan vieressä olevaan vesilätäkön toivossa, että minä en sitä huomaa.⁹¹

Likaisen eri asteita

Uusi ja astetta monimutkaisempi näkökulma ruokaan syntyy, kun retkikunta on tekemisissä Grönlannin inuittien kanssa. Heidän hylkeen kuivalihansa kyllä kelpaa, mutta jopa norjalaisilla on hetken ihmettelemistä, kun he näkevät inuittiteltaan kurkistaessaan

[–] kaksi nuorta tyttöä, jotka juuri ottivat padasta suuren kalalokin ja rupesivat syömään sitä toinen toisesta päästä, toinen toisesta ja heidän kasvoillaan loisti mielihyvä. Linnussa oli tosin höyhenet suurimmaksi osaksi jäljellä, vaan se ei näyttänyt neitokaisia haittaavan paljon; luultavasti he syljeksivät höyhenet pois.⁹²

⁹⁰ Nansen 1896, 170.

⁹¹ Mts. 170–171.

⁹² Mts. 222.

Lokin syöminen sellaisenaan, niin kypsä kuin se kenties onkin, haastaa jopa norjalaisten mielikuvituksen ja saa heidät hieman pohtimaan ajatusta ”viattomasta ja luonnollisesta” syömisestä. Isolokit, riskilät ja viklot, joita he itse ovat ampuneet, on sentään nyljetty ennen kypsentämistä ja heidän syömänsä hevonen puolestaan käsitelty ”kaikkien teurastustaiteen sääntöjen mukaan”.⁹³ Matkan loppupuolella norjalaiset alkavat kuitenkin suhtautua lокkien perkaamiseen suurpiirteisemmin. Otto Sverdrup kertoo nähneensä Nansenin jotakin niistä kaivelevan, ”luultavasti vähän suolia ja loput menivät velliin”. Tiedusteluun mausta Sverdrup vastaa, ettei ole koskaan syönyt parempaa ruokaa.⁹⁴ Ankaran matkan aikana sivistyneetkin makutottumukset ehtivät muuttua ja kehittyä.

Balto puolestaan joutuu arvioimaan suhdettaan inuittien kulinarismiin, kun hän länsirannikolla näkee kahden poronmetsästyksestä tulevan miehen kantavan saaliin osia mukanaan.

Yksi kantoj etuosaa ja toinen takaosaa ja vatsalaukkua. Ensin kun näin vatsalaukun luulin, että siinä on verta. Mutta sain pian nähdä, ettei siinä ollut verta vaan märehdittyä ruokaa. He ottivat siitä palasen ja söivät sen. He tarjosivat minullekin mutta pudistin päästäni ja sanoin: ”Ei puhattakaan.” Se oli vähällä etten oksentanut.⁹⁵

Saamelaisten silmissä grönlantilaiset ovat ”villi-ihmisiä”, varsinkin itärannikolla missä ei ole pysyvää länsimaista asutusta. Heidän tavoissaan riittää sen vuoksi muutakin ihmeteltävää kuin ruokaväliö. Balto kuitenkin vaikenee joistakin merkittävistä kohtaamisista, sillä ne ovat Nansenin näkemyksen mukaan saamelaisille hyvin vaivaannuttavia. Vierailu ”eskimolaisleirissä” ja etenkin asuinteltassa on näistä koettelevin. Telttaan sisään astuessaan Nansen rekisteröi voimakkaan ja kutakuinkin epämiellyttävän hajun. Sitäkin suurempi yllätys on ihmisten tapa olla sisätiloissa

93 Mts. 247, 254, 257, 140.

94 Mts. 394–395.

95 Balto 1980, 103. Mahalaukun sisällön syömisestä myös Nansen 1896, 418.

lähes kokonaan alasti; sekä miehillä että naisilla on lanteillaan vain kapea nahkanauha. ”Väärää kainoutta täällä todellakin on hyvin vähän”, toteaa Nansen.⁹⁶ Balton kertomuksessa ei kuitenkaan ole sanaakaan sen paremmin hajusta kuin ihmisten alastomuudesta. Hän mainitsee vain, että heti kun he olivat tulleet sisään, heitä pyydettiin istumaan ja heille esiteltiin hienosti punottua hylkeen-nahkaista nauhaa.⁹⁷ Nansenin kertomus kuitenkin vahvistaa, että kyse on samasta vierailusta, jonka aikana he näkevät, miten alaston nainen imettää vauvaa asettumalla nelinkontin tämän ylle.

Balton haluttomuus kirjoittaa kokemuksesta saamenkielisille lukijoille on monitulkintainen asia. Kaikkea ei koskaan kerrota, ja tilanteet, joissa kertojan ja tämän edustaman yhteisön arvot joutuvat ristiriitaan kohdatun toisen kanssa on helpointa ohittaa vaikenemalla. Alastomuus on selkeä tabu 1800-luvun lopun kristillisessä tapakulttuurissa toisin kuin perinteisesti saamelaisessa kulttuurissa. Vuonna 1732 Lapissa matkannut Linnaeus todisti sekä metsä- että tunturisaamelaisten nukkuvan kodassa alasti ja kainostelematta.⁹⁸ Nansenin retkikunnan miehet nukkuvat kahdessa suuressa makuupussissa, kolme kummassakin. Sen tarkemmin kirjoittajat eivät asiasta kerro, hajujen maailmasta puhumattakaan. Lähes kaikissa yhteyksissä ruumiintoiminnot suljetaan tapahtumisen ulkopuolelle. Mainittakoon, että Nansen ja Balto puhuvat matkakertomuksissa paljon syödystä ruoasta, mutta vaikenivat sitä seuraavasta ulostamisen tarpeesta ja asian toimittamisesta tuulisella jäätiköllä. Moisesta ei 1800-luvun lopun matkakirjallisuudessa ylipäätään puhuta, vaikka sittemmin näkökulmat ovat muuttuneet. Kun 1960-luvulla vastaavan Grönlannin poikkihiihdon tehnyt ryhmä häveliäästi myöntää tyhjentäneensä rakkoa, nykyään napa-alueiden retkioppaassa annetaan jo selkeät ohjeet tarpeiden tekemisestä jäätiköllä.⁹⁹

96 Nansen 1896, 200. Yleisesti ottaen Nansen suhtautui inuiitteihin arvostavasti, ks. Jølle 2001.

97 Balto 1980, 89.

98 Linné 1969, 63, 115.

99 Boucht 1997, 25; Dansercoer 2012, 168–170.

Baltolla ruokaan liittyviä tabuja on selvästi enemmän kuin Nansenilla, jota puolestaan arveluttaa alastomuus ja hygienia. Inuittien käytännöt koskien ruumiillista puhtautta poikkeavat norjalaisten ja saamelaisten tavoista. Nansenkin toteaa, ettei aio puuttua asiaan sen paremmin, mutta kirjoittaa, että pesunesteenä käytetään virtsaa. Sama aine toimii hänen mukaansa hajuvetenä ja hiusöljynä – saippuaa ja suopaa ei tunneta.¹⁰⁰ Nansenin miesten hygienian taitaa kuitenkin olla vielä astetta huonommalla tolalla.¹⁰¹ Balto näet kirjoittaa, että länsirannikon saavuttaessaan retkikunta on ollut koko matkan peseytymättä.¹⁰² Vaikka kahden ja puolen kuukauden vaeluksen jälkeen kaikki ryhmän jäsenet kavahtavat tummanpuhuvaa ja ruokkoamatonta olemustaan ja yrittävät miten kuten peseytyä, niin reitin varrella likaisuus on pakko hyväksyä – joskus jopa ruoan suhteen. Balto kuvailee, kuinka vahingossa teltan lattialle kaatuneen keittoastian sisältöä kaavitaan takaisin talteen ja kaikki syödeen. Teltan pohja on kiistatta likainen, mutta tyhjävatsaisena Baltosta on parempi ottaa ruoka vastaan vaikkei se olekaan ”täysin puhdasta”.¹⁰³

Herkut ja juhlat

Jo retkikunnan lähtiessä oli Oslossa järjestetty suuri juhla, jossa kaikki kuusi miestä olivat luonnollisesti huomion keskipisteinä. Saamelaisia tapahtuma etukäteen huolestutti, sillä kuten Balto toteaa, he eivät tunne ”hienon väen syömä- ja juomatapoja”.¹⁰⁴ Omisissa silmissään he siis näkivät itsensä vielä sivistyksen ulkopuolisina. Onnistuneen retken jälkeinen paluu tarjosi kuitenkin runsaasti mahdollisuuksia uudelleenarvioida tätä suhdetta kaupunkilaiseen yläluokkaan eikä Balto enää tässä vaiheessa vaikuta vähääkään vaantuneelta. Kun hän kotiin Kaarasjoelle palattuaan sitten kertoo

100 Nansen 1896, 212.

101 Mts. 317–318, 405, 419.

102 Balto 1980, 101.

103 Mts. 93; myös Nansen 1896, 320.

104 Mts. 79.

asioita matkalla näkemästään ja kuulemastaan, saamelaiset eivät ymmärrettävästi halua kaikkea uskoa. Ennen matkaahan Lapissa oli kerrottu ”eskimoiden” jääneen niin paitsi sivistyksestä ja inhimillisyydestä, että he syövät ihmisiä. Kaukomaan kannibalisin sijaan Balto kuitenkin kuvailee laveasti pääkaupungin suuria juhlia, joissa hän ja Ravna olivat ”syöneet ja juoneet yhdessä hienosti pukeutuneiden daamien ja herrojen kanssa”.¹⁰⁵ Kotiseudun kuulijoiden korvissa onkin uskomattominta se, että pelkkä hiihtomatka Grönlannin halki olisi voinut johtaa tällaiseen nousuun sosiaalisessa asteikossa. Retkikunnan johtajana Nansen joutuu kaikkein suurimman juhlinnan kohteeksi ja työlääntyy pian pakollisiin vastaanottoihin. Matkakirjansa lopuksi hän toteaa lukijalle kuivasti, ettei yritä tehdä selkoa siitä, kuinka monta maljapuhetta pidettiin ja kuinka moneen piti vastata, kuinka paljon viiniä näissä tilaisuuksissa piti juoda ja miten paljon ruokaa syödä.¹⁰⁶ Jos Baltolle sivistyneet illalliset muodostuvat elämykselliseksi sisäänkäynniksi ”paremman väen” juhlapöytiin, niin Nansenin kertomuksessa korostuu nauttiminen elämästä sivistyksen ulkopuolella, etäällä tärkeileivistä illallisista ja niiden käytössäännoista. Parhaiten tämä saa ilmauksensa ruoasta ja ruokailutavoista puhuttaessa, varsinkin kun aiheena ovat herkut.

Grönlannissa retkikunnan yksitoikkoiseen, niukaksi ja jopa vastenmieliseksi koettuun ravintoon tuovat vaihtelua ne hetket, jolloin nautitaan Balton sanoin ”parasta ruokaa”. Tällaisia juhlatapahtumia ovat muun muassa pääsy ajojäältä itärannikolle, saapuminen ylös jäätikölle ja länsirannan näkeminen. Ruoka, joka Balton suussa tuntuu juhlaavalta ja parhaalta on juustoa, hilloa, amerikkalaisia keksejä ja voita.¹⁰⁷ Nansenille puolestaan matkan parhaita gastronomisia elämyksiä ovat ateriat, jotka koostuvat luonnon antimista. Ollessaan Sverdrupin kanssa erillään muusta ryhmästä miehet ryhtyvät herkuttelemaan.

105 Mts. 112.

106 Nansen 1896, 489.

107 Balto 1980, 95.

Me laitoimme niin hienoja ruokia, ettei tähän asti vielä koko matkalla oltu sellaisia syöty. Ensimmäinen ruokalaji oli ”frutte di mare”, s.o. merisiilejä, joita olin koonnut rannalta suuret määrät. Niiden munasarjat maistuivat erinomaisilta, melkein kuin osterit. Sitten oli lorkkia ja teistiä lintuliemen kanssa, jossa oli runsaasti hernemakkaraa ja leipää, ja sitten suuret määrät voita ja leipää.¹⁰⁸

Toisella ikimuistoisella aterialla, raastettuaan ensin ”kynsin ja hampain” kaksi lorkkia mieheen ja syötyään maltillisemmin vielä toiset kaksi¹⁰⁹, Nansen ja Sverdrup nauttivat mieluisan jalkiruuun.

Variksenmarjoja; ne maistuivat sanomattoman hyvälle. Kasvikset ovat terveellisiä, ja niitä emme olleet pitkään aikaan saaneet. Me söimme ensin seisaallamme, sitten istuallamme, vaan sekin kävi vaivaksi ja panimme pitkällemme. Sillä tavoin jaksoimme syödä uskomattoman kauan. [–] Lopulta laiskistuimme niin, ettemme viitsineet poimia niitä; me vyörahdimme nyt vatsallemme mättääseen ja hyplimme huulilla, ja siihen olimme nukahtaneet ja nukuimme iltaan asti.¹¹⁰

Villiyden kutsu

Mättääseen kellahtava Nansen on sivistyksestä vapautettu ja nauttii olostaan. Olotila on kuitenkin väliaikainen. Hän tietää, että kotona Norjassa ei raasteta mielin määrin lokkeja, siellä odottavat velvoitteet ja tavat, posliinilautaset, solmio ja työ. Villiydestä luopuminen on Nansenille vastenmielistä – niin hän antaa ymmärtää. Pian retkikunnan saavuttua Grönlannin länsirannalle hän jo kokee vieroitusoireita. Toisin kuin vapaalla itärannikolla, eurooppalainen sivistys on tunkeutunut länsipuolen kylliin kirkon, hallinnon ja kauppahuoneiden muodossa. Nansen kaipaa sinne

108 Nansen 1896, 399–400.

109 Mts. 394–395.

110 Mts. 397–398.

missä ei tunneta tällaista järjestystä ja houkuttelee osan matkalaisista lähtemään metsästysretkelle. Balto on valmis matkaan, mutta kommentoi hetken päästä, että tämän Ameralikvuonon retken tarkoitus on näemmä varta vasten ”harjoittaa sikaisuutta”.¹¹¹ Balto tarkoittaa, että on lähdetty vapaaehtoisesti sotkemaan puhtaan ja likaisen rajapintaa. Retkellä vatsansa ja mielensä sulatuskykyä eivät joudu koettelemaan ainoastaan Nansen ja Balto, vaan myös paikallinen inuittimetsästäjä Joel.

Seurue ampuu poron ja Nansen rientää ensitoikseen imemään verta luodinreistä. Joelia moinen hämmentää, sillä veren juominen ei kuulu heidän tapoihinsa – ei kai liioin norjalaistenkaan tapoihin. Aikoinaan Olaus Magnus Gothus tiesi kertoa saamelaiden juovan villieläinten verta,¹¹² mutta Balto jättää juomatta. Joel vuorostaan koettelee Balton rajoja syömällä raaat riekon sisälmykset yhtenä suupalana. Balto huutaa: ”Ei! Ei!” ja kakoo ulos teltan aukosta.¹¹³ Yhdessä ryhmä sitten pinnistelee poron veren ja lihan kanssa, jotka ovat ehtineet yön aikana jo osin pilaantua Nansenin puhkaistua epähuomiossa poron suolet. Sekä veripalattu että keitetty liha maistuvat ravalta. Nansen ei kuitenkaan hätkähdä.

Sitten syötiin rössyä. – Ensimmäiset palat innolla pyrkivät takaisin vatsasta, vaan tottumus on hyvä opettaja; me kylmällä välinpitämättömyydellä pistelimme vaan poskeemme, ja annahan olla, rössy alkoi maistua.¹¹⁴

Inuitti Joel kieltäytyy ja nimittää moista veriruokaa pelkäksi roskaksi. Keitetty poronliha kuitenkin kelpaa hänelle yhtä hyvin kuin Baltolle, samoin rapainen keitinliemi, joka haisee Nansenin nenään jo vastenmieliseltä. Näin kullekin retkeläiselle löytyy raja, jonka kohdalla mielikuva epäkelvosta ruoasta estää syömisestä. Inuittien herkut – poron vatsalaukun sisältö ja tuoreet riekon sisälmykset – jäävät norjalaiselta ja saamelaiselta kokeilematta. Joelin

111 Mts. 435.

112 Olaus 1977, 49.

113 Nansen 1896, 434, 435.

114 Mts. 435.

tavassa syödä riekko on Balton silmissä ylipäättään jotain ”hyvin pakanallista”.¹¹⁵ Nansen puolestaan arvostaa raa’an riekonlihan hienoutta, mutta erehtyy kerran nälissään nauttimaan sitä heti linnun ammuttuaan, ennen kuin liha ehtii kylmetä. Hampaissa värehtivän lihan omituinen maku saa Nansenin oitis peräytymään, eikä hän ryhdy siihen toistamiseen – raakaravinnon kulinaristinen raja on tullut vastaan.¹¹⁶

Keittäminen ja kulttuuri

Matkakertomuksessaan Grönlannin poikkiihhdosta Nansen kuvaa usein miesten suhtautumista raakaan ruokaan. Balton torjuvat reaktiot toimivat vastaparina Nansenin mielellään korostamalle ennakkoluulottomuudelle. Mutta mistä raa’an ruoan syömisessä lopulta on kysymys? Biologisen antropologian tutkija Richard Wrangham muistuttaa, että kaikissa kulttuureissa tulella kypsennetty ruoka on keskeisessä osassa. Käsitys siitä, että inuitit nauttivat suurimman osan ruoastaan raakana, perustuu erehdykseen. Kypsentämistä suositaan silloin kun se on mahdollista – Nansenkin näki miten lokkeja ja poronlihaa keitettiin – mutta metsästysretkillä polttoaineen vähyys luonnollisesti rajoittaa tätä.¹¹⁷ Kyse ei siis ole ”viattomasta ja luonnollisesta” ruokailusta, kuten Nansen nimittää raa’an hevosenlihan syöntiä, vaan pikemmin joustamisesta olosuhteiden mukaan. Ilman tätä joustoa arktisissa äärioloissa selviytyminen ei olisi mahdollista. Kautta maailman, ilmastosta riippumatta, ihmiset kuitenkin suosivat kypsentämistä. Wranghamin mukaan syy löytyy ihmislajin evoluutiokehityksestä: kypsentäminen vaikuttaa ravinnosta saatuaan energiamäärään – ei siksi, että se lisäisi ruoan energiaa vaan siksi, että kypsennetyn ruoan käsitteleminen ruoansulatuksessa kuluttaa vähemmän

115 Mp.

116 Mts. 481.

117 Wrangham 2010, 26–27.

energiaa kuin raa'an.¹¹⁸ Tämän vuoksi kypsennyksellä on muitakin merkityksiä kuin Lévi-Straussin tulkitsema myyttien taso. Wrangham esittää, että kypsennettyä ruokaa nauttimalla säästetyn energian ansiosta ihmislajin esimuodot saivat suuremmat aivot ja erkanivat fysiologisesti muista eläimistä.

Nansenin retkikunnan ruokavarat olivat määrältään, joskaan eivät laadultaan riittävät. Pääasialliset ateriansa miehet nauttivat lämpiminä, vaikkei liha aina Balton ja Ravnan mittapuulla ollutkaan riittävän kypsää. Matkalaisille raa'an lihan syöminen ei missään vaiheessa ollut selviytymisen edellyttämä välttämättömyys, vaan se tuntuu olleen nimenomaan kulttuurinen aihe ja miehekkyyden testi, josta riitti jutun juurta sekä pitkällä vaelluksella että talvella odoteltaessa paluumatkan alkua.

118 Wrangham 2010, 46–64. Raa'assa lihassa on kuitenkin pohjoisen oloissa tärkeitä vitamiineja, joten sen syömiselle on hyviä ravinnollisia perusteita.

III Kun ystävällisyys loppuu

Arktis vastoinikäymisten saarena

”Napaseuduille en aio enää koskaan jalallani astua”, vannoi tunnettu kanadalainen antropologi Vilhjalmur Stefansson tammi-kuussa 1923.¹¹⁹ Stefanssonin jyrkkäsanainen ilmoitus tutkimusmatkailun lopettamisesta tuli monille yllätyksenä, sillä hän oli rakentanut kansainvälisen maineen nimenomaan arktisten alueiden ja inuittien elämäntavan asiantuntijana. Kun lehtitoimittaja tiedusteli, mitä työnsä jättävä tutkimusmatkailija piti tärkeimpänä löytönä, vastasi Stefansson: ”Sitä tosiseikkaa, että napaseudut ovat mielentila, että ne ovat ystävällinen ympäristö, missä maalaisjärjellä varustettu ihminen pystyy elämään.”¹²⁰ Näin Stefansson markkinoi käsitettä, jota hän oli myös käyttänyt vuonna 1921 julkaistun kirjansa otsikkona: *The Friendly Arctic*. Jos arktinen alue oli ystävällinen, miksi Stefansson nyt päätti kääntää sille selkänsä? Yhden vastauksen tarjoavat ne viisitoista ihmistä, jotka menehtyivät hänen järjestämillään tutkimusmatkoilla.¹²¹ Tässä luvussa seurataan kuolemiin johtaneita tapahtumia ja nostetaan esiin Stefanssonin motiiveja niiden ohittamiselle ja uudelleenkirjoittamiselle.

119 ”Stefansson quits; gives up exploring”, *The New York Times*, 7.1.1923, 22.

120 Mp.

121 Kaikki kuolintapaukset liittyvät Wrangelinsaareen. Tässä käsiteltäviä Stefanssonin retkikuntia on 2000-luvulla tutkinut Jennifer Niven (2000; 2003), joka pyrki päiväkirjojen ja muiden dokumenttien avulla rekonstruoimaan sekä tapahtumia että niihin osallisten tuntemuksia. Stefanssonin poliittisia hankkeita Wrangelinsaaren kolonisoimiseksi käsittelevät tarkemmin Diubaldo 1999 [1978] ja Cavell & Noakes 2010.

Vilhjalmur Stefansson (1879–1962) oli aloittanut arktisten alueiden tutkimisen viettämällä talven 1906–1907 Mackenzie-joen suistossa asuvien inuittien parissa.¹²² Pohjois-Amerikan suurimman arktiselle merelle laskevan joen alue ei ollut suinkaan kartoittamatonta, sillä siellä oli liikkunut eurooppalaisia tutkimusmatkailijoita jo 1700-luvun lopulta lähtien ja sinne oli asettunut turkismetsästyksen keskittynyt North West Company. Stefansson sai eräoppia inuiteilta, joiden metsästysmaat tarjosivat yhä saalista. Lisää taitoja hän hankki kulkiessaan vuodesta 1908 alkaen Alaskan alueella oppaanaan alkuperäiskansan metsästäjä Natkusiak (n. 1885–1947). Stefanssonin näkemys pohjoisilla alueilla elämisestä ja liikkumisesta perustui toisin sanoen tietoon ja kokemukseen, jonka eskimokansat olivat vuosisatojen aikana hankineet. Kun apuna vielä olivat nykyaikaiset metsästysaseet, saattoi Stefansson vakuuttaa, että ystävällisellä Arktiksella selviytyminen ei tuota normaalikuntoiselle ihmiselle mitään ongelmia. Ruokaa kyllä riittää ja suojaa tarvitseva voi rakentaa itselleen iglun. Tämän kaiken hän kertoi suurelle yleisölle vuoden 1912 kirjassaan *My Life with the Eskimo*.

Stefansson ei kuitenkaan tyytynyt pelkästään osallistuvaan antropologiseen kenttätööhön. Hän halusi olla myös suuri löytöretkeilijä.¹²³ Pohjois-Amerikan arktisten alueiden kartoilla oli edelleen valkoisia läiskä, eikä siellä mahdollisesti piilevien saarten (tai mantereiden, kuten hän ja moni muu uskoi¹²⁴) omistusoikeudesta ollut selvyyttä. Kanadan hallitus suostui Stefanssonin

122 William Stefansson syntyi islantilaisten siirtolaisten lapsena Kanadassa. Etunimensä hän vaihtoi opiskeluvuosina. Antropologian opinnot hän suoritti Harvardissa. Stefansson oli Kanadan kansalainen, mutta vietti suurimman osan elämästään Yhdysvalloissa.

123 Stefanssonin vuosina 1906–1918 suorittamia tutkimusmatkoja, joilla hän taittoi reellä ja koiravaljakolla yli 32 000 kilometriä, on luonnehdittu millä tahansa mitarilla arvioiden monumentaalisiksi. Diubaldo 1999, 2–3. Tiivistelmänä ja kriittisenä arviona Stefanssonin tutkimusmatkoista ja metodologiasta ks. Pálsson 2000; laajempi arvio antropologisesta työstä Pálsson 2001. Lyhyt suomenkielinen esittely Stefanssonista ”viimeisenä viikinkinä” Lainema & Nurminen 2001, 324–326.

124 Cavell 2017a, 3–4.

maineen vakuuttamana suuren tieteellisen tutkimusmatkan järjestämiseen. Vaikka alkuperäinen suunnitelma oli luonnontieteellinen ja antropologinen, painoivat rahoittajatahon silmissä myös Stefanssonin esiintuomat geopolittiset motiivit, tuntemattomien alueiden kartoitus ja niiden luonnonvarojen juridinen haltuunotto. Matkaan oli lähdettävä välittömästi, sillä myös Yhdysvalloissa oli kiinnostusta vastaavan tutkimusmatkan järjestämiseen.¹²⁵ Stefanssonin johtama retkikunta purjehti Alaskan Nomesta kohti Beringinsalmea heinäkuussa 1913. Hankkeeseen kutsuttujen tiedemiesten mieliala oli ristiriitainen, sillä Stefansson oli antanut lehdistölle lausuntoja, joiden mukaan hän piti mahdollisena, että retkikunnan laiva *Karluk* tuhoutuu ja että tieteellinen työ on tärkeintä, ei tiedemiesten kohtalo.¹²⁶ Eräs ryhmän jäsenistä kirjoitti päiväkirjaansa: ”V. S. on allekirjoitetussa lausunnossa todennut, että ihmishenget ovat tavoitteiden saavuttamiseen nähden toissijaisia, sekä useaan otteeseen antanut ymmärtää vievänsä *Karlukin* jäihin. Varmaa on, että jos alus menee jäihin se ei tule sieltä pois...”¹²⁷ Tylyn viestin taustalla oli kuitenkin realismia. Muistissa oli edelleen pari vuosikymmentä aiemmin matkaan lähteneen Yhdysvaltojen arktisen retkikunnan ja sen *Jeannette*-aluksen kohtalo. Kolmetoista miestä selviytyi, kaksikymmentä menehtyi. Dokumentit tieteellisistä mittauksista kuitenkin säilyivät.¹²⁸ Kun *Karluk*

125 Matkan rahoittajiksi oli sovittu yhdysvaltalaiset Museum of Natural History ja National Geographic Society, mutta Kanadan hallituksen astuttua kuvaan nämä vetäytyivät hankkeesta, kuitenkin niin, että jos retkeä ei toteuteta vuonna 1913, ne järjestäisivät seuraavana vuonna oman retkikunnan. Niven 2000, 12–13. Miehistön näkökulmana matkan järjestelyihin Bartlett & Hale 1919, 3–5; McKinlay 1979, 22–25.

126 McKinlay 1979, 24, 35; Cavell 2017a, 9.

127 Kenneth Chipmanin päiväkirja 11.7.1913, lainaus Niven 2000, 32.

128 Alunperin reittiä pohjoisnavalle etsinyt *Jeannette* upposi noin 500 kilometrin päässä Siperian rannikosta kesällä 1881 ajelehdittuaan sitä ennen lähes kaksi vuotta jäissä. Miehistö oli vielä täysilukuinen lähtiessään kolmella veneellä jäiden ja avomeren poikki kohti Siperiaa. Osa katosi matkalla, perille päässeistä osa kuoli Lena-joen suistossa, myös *Jeannetten* kapteeni De Long. Ruumiit ja kapteenin päiväkirjat löydettiin. *Jeannetten* keräämiä säätietoja on voitu hyödyntää nykyisin tutkittaessa ilmaston lämpenemistä. Retkikunnasta ja sen kohtalosta ks. Riffenburgh 2019.



Karlukille palkattu inuittiperhe Wrangelinsaarelle saavuttua. Vasemmalta Mugpi, Helen, Kiruk ja Kuraluk. Canadian Arctic Expedition Collection. George Hubert Wilkins / Library and Archives Canada.

sitten joutui vaikeuksiin, lukivat laivan tiedemiehet iltaisin kylmä hiki otsallaan *Jeannetten* kapteenin päiväkirjoja ja vertailivat niiden tietoja omaan kohtaloonsa.¹²⁹

Suunnitelma oli, että retkikunta jakautuu kahteen ryhmään: maata pitkin kulkevaan eteläiseen, johtajana eläintieteilijä Rudolph Anderson, ja laivalla liikkuvaan pohjoiseen, komentajana Stefansson. Lähes tyvän talven vuoksi matkavalmistelut oli tehty kuitenkin valtavalla kiireellä eikä järkevää logistiikkaa ehditty miettiä. Osa eteläisen ryhmän tutkijoista oli Stefanssonin mukana *Karlukissa*, joka oli niin yllästetty, ettei se olisi saanut ilman tutkimusmatkan poikkeuslupaa edes lähteä merelle. Tarkoitukseensa sopimaton ja heikkokuntoinen alus (”mätä kuin päärynä”¹³⁰) oli ehdettu täyteen ja ui syvällä, mutta siitä huolimatta monet tarpeellisista tavaroista oli pakattu pienempiin apualuksiin. Stefansson vakuutti kaiken kyllä järjestyvän, kunhan päästäisiin talvehtimaan välisatamaan Herschelsaarelle Kanadan aluevesillä.¹³¹

Sinne asti ei ehditty, vaan syyskuun puolivälissä johtoalus *Karluk* miehistöineen ja matkustajineen juuttui jäihin Alaskan pohjoisrannikolla. Jäissä istumisen sijaan retkikunnan johtaja ilmoitti yllättäen lähtevänsä mantereelle metsästäämään ja otti mukaansa parhaan koiravaljakon ja viisi miestä. Heidän poistuttuaan noussut myrsky sai jäät odottamatta liikkeelle, ja *Karluk* lähti ajelehtimaan niiden mukana nopeasti länteen ja edelleen Pohjoiselle jäämerelle. Laivalla ei ollut lennätintä, joten se ei voinut ilmoittaa sijaintiaan. Avun saaminen oli jäiden vuoksi joka tapauksessa mahdotonta. Miehistön oli selviydyttävä talven yli ja odotettava sulaa vettä. Kanadan arktisen tutkimusmatkan pohjoinen osasto oli oman onnensa nojassa. Alaskassa Stefansson tutkimushankkeen johtajana totesikin, että pelastusretkikuntaa olisi turha lähettää, sillä mitään ei ollut tehtävissä. Itse hän jatkoi

129 McKinley 1979, 75–76; Niven 2000, 58–60.

130 Laivan kapteeniksi palkatun Robert Bartlettin kirje entiselle työnantajalleen Robert Pearylle 16.7.1913, lainaus Cavell 2017a, 10. Julkisuudessa Bartlett ei kuitenkaan kritisoinut laivaa ja sen hankkinutta Stefanssonia.

131 Stefansson 1921, 27–28. Järjestelyjen puutteista, lastauksen sekavuudesta ja suunnitelmien epävarmuudesta McKinlay 1979, 29–30, 33–37.

omaa projektiaan Alaskassa edeten sitten koiravaljakolla Kanadan puolelle merijäälle ja tavoittaen seuraavana syksynä retkikunnan toisen apualuksen *Mary Sachsin*.¹³²

Valkoisen karhun maa

Karluk ajelehti jäiden puristuksissa lähes neljä kuukautta ennen kuin sen runko murtui keskellä Jäämerta Siperian pohjoispuolella. Laiva upposi 11. tammikuuta 1914 noin 130 kilometrin päässä Wrangelinsaaresta. Kapteeni Robert Bartlett (1875–1946) oli elätellyt mielessään toivoa *Karlukin* selviytymisestä ja siitä seuraavista ”kirjoista ja luennoista ja lukuisista muista rahanteon mahdollisuuksista”.¹³³ Huonompaa vaihtoehtoa ennakoiden hän oli kuitenkin siirittänyt varusteet ja elintarvikkeet jo valmiiksi jälle, joten laivakunnan jäsenillä – 22 miestä, yksi nainen ja kaksi lasta sekä 16 koiraa ja yksi kissa – ei ollut välitöntä hätää. Leirissä ommeltiin vaatteita, musisoitiin, pelattiin shakkia ja luettiin laivan kirjaston kirjoja, muun muassa Emily Brontën *Humisevaa harjua* ja Charlotte Brontën *Kotiopettajattaren romaania*. Omaa mieltään kapteeni Bartlett rauhoitti Omar Khajamin säkeillä.¹³⁴

Haaksirikkoisten keskuudessa esiintyi kuitenkin levottomuutta ja eripuraa, sillä sekalaisista tarjokkaista koottu ja osin puolikuntoinen laivamiehistö ei ollut tottunut arktiseen kaamokseen ja paikkaan oloon.¹³⁵ Hermot alkoivat kiristyä myös tiedemiesten joukossa. Osa heistä kyseenalaisti kapteenin maltillisen mutta autoritäärisen

132 *Karlukin* kapteeni Robert Bartlett ei kirjassaan kritisoi Stefanssonin lähtöä, toteaa vain tämän valikoineen retkikunnan parhaat koirat. Bartlett & Hale 1919, 34–38 & 43. Tiedemiehistöön kuulunut William McKinlay puolestaan pitää Stefanssonin päätöstä täysin käsittämättömänä. McKinlay 1979, 31. Stefansson ei jäänyt murehtimaan *Karlukin* kohtaloa, ja eteläinen tutkijaryhmä keskittyi niin ikään työhönsä, tosin ajaututtuaan ensin riitaan Stefanssonin kanssa, ks. Stefansson 1921, 96–98.

133 Lainausta Cavell 2017a, 17.

134 Bartlett & Hale 1919, 101–102.

135 Joukossa oli yksi huumeidenkäyttäjä ja yksi sukupuolitauteja sairastava. McKinlay 1979, 31.

johtamisen ja halusi ripeästi pois. Bartlett, joka oli ollut mukana kolmella Robert Pearyn (1856–1920) naparetkellä ja niistä kahdella kapteenina, tunsu hyvin merijäiden vaarat. Hänen mielestään oli järkevintä odottaa päivänvalon lisääntymistä ja parempaa säätä. Kuitenkin hän päätyi lähettämään neljä kokematonu merimiestä etujoukkona raivaamaan reittiä jäiden poikki ja rakentamaan leiriä Wrangelinsaareen. Matkaan lähteneiden miesten varusteet ja ruumiiden jäänteet löydettiin kymmenen vuotta myöhemmin pieneltä Heraldinsaarelta 60 kilometriä Wrangelinsaaresta itään.¹³⁶ He olivat todennäköisesti menehtyneet telttansa primuskeittimen aiheuttamaan häämyrkytykseen.

Samaan aikaan jääleirissä odottamiseen tyytymätön kolmen tieteilijän ryhmä sai mukaansa yhden laivan miehistä ja vaati kapteeni Bartlettia luovuttamaan heidän osansa varusteista. Kaksi ryhmän jäsenistä, James Murray ja Alistair Mackay, olivat käyneet Ernest Shackletonin kanssa Etelänapamantereella, mikä sai heidät suuresti yliarvioimaan omat kykynsä ja aliarvioimaan liikkuvan merijään vastukset. Kaiken lisäksi Mackay piikitti itseään säännöllisesti strykniinillä, piristeenä käytetyllä myrkyllä, mikä ei suinkaan parantanut hänen kuntoaan. Kolmas tieteilijä, ranskalainen antropologi Henri Beauchat, oli tehnyt työuransa kirjoituspöydän ääressä Pariisissa. Jäällä hän pysyi hädin tuskin pystyssä. Ryhmä ei suostunut perumaan päätöstään vaan vapautti kapteenin kirjallisesti kaikesta heitä koskevasta vastuusta ja irtautui 5. helmikuuta 1914 ilmoittaen etsivänsä maata omin neuvoin. Kaikki neljä katosivat jäälle eikä heitä koskaan löydetty.¹³⁷

136 Etujoukon lähettämisestä ja taipaleesta Bartlett & Hale 1919, 106–111; Niven 2000, 133–143, 151–153. Aikalaiskuvaus jäänteiden löytämisestä teoksessa Stefansson 1926, 405–406; myös Niven 2000, 3–6. Ensimmäinen saarella kävijä oli vuonna 1849 kapteeni Henry Kellett, joka nimesi sen *Herald*-laivansa mukaan (McKinlayn kirjan suomennoksessa *Airutsaari*, McKinlay 1979).

137 Ryhmää johti lääkäri Alistair Mackay, ks. Hadley teoksessa Stefansson 1921, 706 & 710–711; Bartlett & Hale 1919, 134–135; McKinlay 1979, 102–105; Niven 2000, 147–150, 158–159, 163–165. Mackayn strykniinin käytöstä Bjarne Mamenin päiväkirja 19.10.1913, lainaus Niven 2000, 73. Meren jäällä avuton Beauchat jäi paleltuneena muista jälkeen ja teki jo kuolemaa, mutta kieltäytyi palaamasta laivaan.

Vilhjalmur Stefanssonin johtaman tutkimusretkikunnan pohjoisesta ryhmästä oli jo kuollut kahdeksan henkeä. Loput viisitoista, joukossa kaksi inuittiperheen lasta, selvittivät Robert Bartlettin johdolla 160 kilometrin mittaiseksi venyneen taivalluksen jopa kolmekymmenmetristen jääharjanteiden yli, poikki ja välitse Wrangelinsaarelle ja saavuttivat sen pohjoiskärjen 12. maaliskuuta 1914. He rantautuivat asumattomalle arktiselle saarelle, joka on lähes 150 kilometrin pituinen ja suurimmillaan 80 kilometrin levyinen – siis hieman Sjellantia suurempi mutta Kreetaa pienempi.¹³⁸ Etäisyyttä mantereeseen on saaren lounaiskärjestä mitaten 140 kilometriä. Lämpötila saarella kohooa pakkasrajan yläpuolelle ainoastaan sateisina kesäkuukausina. Suurimman osan vuotta pakkautunut merijää estää laivojen rantautumisen.

Ihmisen kannalta Wrangelinsaari on kaikkea muuta kuin ”ystävällistä Arktista.” Tämän oli havainnut myös luonnonsuojelun uranuurtaja John Muir (1838–1914), joka oli mukana amerikkalaisella tutkimusalus *Corwinilla*, kun se vuonna 1881 usean yrityksen jälkeen pääsi elokuun jäissä saaren rannan tuntumaan. Pieni joukko laivan miehistöstä nousi maihin muutamaksi tunniksi tutkien saaren luontoa ja etsien merkkejä ihmisistä, joko alkuperäisasukkaista tai kadonneen *Jeannetten* miehistä.¹³⁹ Sellaisia ei löytynyt. Rannan ajopuut, jotka puuttomalla saarella olivat ainoa tarjolla oleva polttoaine, olivat saaneet olla täysin rauhassa. Muir kirjoitti, että maapallolta tuskin löytyy paikkaa, joka olisi tätä karumpi ja yksinäisempi.¹⁴⁰ Hän arvioi, että lyhyen kesän aikana ihmisen olisi mahdollista

138 Tiivis yleisesitys saaren luonnosta ja sen löytämisen eri vaiheista teoksessa Gorshkov 2016, 17–43; saaren kartoittamisen historiasta tarkemmin ks. Hayes 2003, 112–119. Saarella työskennelleiden neuvostoliittolaisten komentajien laatimat historiikit, ks. Ušakov 1936 ja Minejev 1946. Saari on nimetty tutkimusmatkailijan ja Alaskan venäläisen kuvernöörin Ferdinand von Wrangelin (1797–1870) mukaan. Hän etsi oletettua maa-aluetta 1820-luvun alussa onnistumatta löytämään sitä.

139 *Corwinin* miehistö ei asiaa voinut tietää, mutta *Jeannette* oli ennen uppoamistaan käynyt näköetäisyydellä Wrangelinsaaresta lähellä Heraldinsaarta, mutta ei pystynyt murtamaan jäätä päästäkseen rannan tuntumaan. De Long 1883, Vol. I, 114–125.

140 Muir 1918, 185. Saarella käynnistä kirjoitti lyhyen kuvauksen myös *Corwinin* lääkäri. Rosse 1883, 168–171. Vielä karumpia ja yksinäisempiä paikkoja kuitenkin löytyy, ks. Schalansky 2020.

selviytyä syömällä saarella pesiviä lintuja ja niiden munia, muilta osin tilanne oli haastava. Hylkeitä ja mursuja esiintyi, mutta alueen hallitseva nisäkäslaji oli jääkarhu. Muir totesi: "[–] me näimme niitä runsain määrin kaikkialla jään reunamilla, ja ne vaikuttivat lihavilta ja hyvinvoivilta ja olivat täysin kotonaan, ikään kuin maa olisi aina kuulunut niille. Ne ovat tämän jään saartaman yksinäisen seudun kiistattomia herroja, joten Wrangelin maata sopiikin kutsua valkoisen karhun maaksi." Hän päätteli, että otollisimmissakin olosuhteissa "jääkarhut ovat keinoa karjaa elannon varmistamiseen".¹⁴¹

Corwin poistui Wrangelinsaaren luota nopeasti ennen kuin rantaan pakkautuvat jäät sulkiivat reitin avoimemmille vesille. Laivan kapteeni jätti jälkeensä valtiolipun, jonka äärellä hän oli ehtinyt julistaa saaren otetuksi Yhdysvaltojen hallintaan ja ehdottaa sen uudeksi nimeksi New Columbia.¹⁴² Siitä tiedosta *Karlukin* eloonjääneille tuskin oli suurta iloa.

Hengissä pysyttely

Karlukin haaksirikkoisten selviytyminen, kuten kaikki ihmisen toiminta ankarissa oloissa, riippui ravinnosta, suojasta ja polttoaineesta. Laivan ollessa kiinni ahtojäissä näistä ei ollut puutetta. Joulua 1913 viettiin järjestämällä jäällä urheilukilpailut ja syöden sen jälkeen juhlavasti jääkarhupihvien ohella säilykkeitä kapyysin varannosta, muun muassa osterikeittoa, hummeria, härän kieltä, parsaa kermakastikkeella sekä luumuvanakasta, kakkua ja mansikoita. Vielä laivan uppoamisen jälkeenkin olot jälleirissä olivat

141 Muir 1918, 192–193.

142 Hooper 1884, 66–67. Pian *Corwinin* jälkeen saarella kävi toinen yhdysvaltalainen alus *Rodgers*, jonka miehistö kartoitti saarta kahden viikon ajan. Yhdysvaltojen lipun nosto jäi tyhjäksi eleeksi eikä johtanut viralliseen vaatimukseen saaren omistuksesta. Vuonna 1911 saarella kävi venäläisiä tutkijoita, jotka täydensivät ja täsmensivät amerikkalaisten piirtämää karttaa. Gorshkov 2016, 23–26. Saaren historiana myös Stefansson 1926, 41–50.

miellyttävät.¹⁴³ Ruoka-astoiden kanssa tosin oli hyväksyttävä uusi puhtauden käsite, sillä edellisten aterioiden jäänteet säilyivät niihin kiinni jäätyneinä. William McKinlay totesi päiväkirjassaan: ”Olemme saavuttaneet vaiheen missä astioidemme lika toimii mausteena; terveysriskiä ei ole, sillä näissä lämpötiloissa taudinidut eivät selviä.”¹⁴⁴

Todelliset ongelmat alkoivat vasta siinä vaiheessa, kun oli lähettävä vaeltamaan Wrangelinsaarelle, valikoitava mukaan otettavat tarvikkeet ja kuljetettava raskaasti lastatut reet 40 asteen pakkasissa jääharjanteiden ja railojen poikki. Fyysinen rasitus ja energian kulutus kasvoivat samassa suhteessa kuin olosuhteet vaikeutuivat. Pääasiallinen muona sekä ihmisille että koirille oli pemmikaani. Sen lisäksi mukaan otettiin laivakorppuja ja keksejä. Kaikki muu oli hankittava ampumalla. Stefanssonin oppien mukaan tämä ei ollut mikään ongelma, koska arktinen oli täynnä ravinnoksi kelpaavia eläimiä, joita alkuperäisasukkaat olivat vuosisatojen ajan hyödyntäneet. Hän kuitenkin ohitti sen tosiasian, että myös Arktiksen asukkaat saattoivat menehtyä ruoan puutteeseen. Oli yleisessä tiedossa, että Beringinsalmen eteläpuolella olevalta Saint Laurencen saarelta löydettiin 1880-luvun alussa satojen nälkään kuolleiden jupikien ruumiit.¹⁴⁵ Ne puhuivat aivan muuta kuin Stefansson, joka vastoin omia kokemuksiaankin uskotteli lukijoille: ”Älä anna huolen huomisen aamiaisesta viedä ruokahaluasi iltasella. Kyllä ’ystävällinen Arktis’ sen järjestää.”¹⁴⁶

Stefansson pyrki tietoisesti rakentamaan vastatarinaa ”kauhealle Arktikselle”, vaikka oli kokenut pohjoisessa nälkää ja kirjoittanut jo vuonna 1910 muistikirjaansa, että vähintään vuoden ruokavarasto olisi tarpeen.¹⁴⁷ Nyt hänen tutkimusmatkansa lähtökohtana

143 Urheilukisoista ja jouluateriasta Bartlett & Hale 1919, 75–78; McKinlay 1979, 81–82; juhla kaamoksen päättymisen kunniaksi jääleirissä Bartlett & Hale 1919, 118–119.

144 McKinlayn päiväkirja 15.1.1914, lainaus Niven 2000, 128–129.

145 Hooper 1884, 10–12. Jupikit ovat eri eskimokansaa kuin inuitit.

146 Stefansson 1921, 205.

147 Pálsson 2001, 35. Stefanssonin kaksijakoisesta retoriikasta, jossa yhtäältä julistetaan elämän helppoutta pohjoisessa, toisaalta kerrataan vastuksia ja koettelemuksia, ks. Gaupseth 2012.

oli nimenomaan todistaa, että ravinto ei ole ongelma: ”Mikäli voidaan osoittaa, että missä tahansa polaarimerellä on saatavissa ruokaa joka soveltuu ihmisten ja koirien rajoittamattomaan ylöspitoon, niin ilmiselvästi jäiden poikki matkaamisen rajoitteet ajan ja etäisyyden osalta poistuisivat.”¹⁴⁸ Näin ei käynyt, vaan Stefanssonin oman ryhmän kulkiessa jäällä ruokapula toistui ja muutamia juhlahetkiä lukuun ottamatta nälkiintyminen oli lähellä. Ravinnon hankkiminen ei pohjautunut suunnitteluun tai pätevään teoriaan, vaan riippui enemmänkin onnesta. Eläinten pyytämiseen kului jatkuvasti niin paljon aikaa, ettei tieteellistä työtä pystytty systemaattisesti tekemään.¹⁴⁹

Karlukin haaksirikkoisissa oli vain kolme osaavaa arktisen luonnon eränkävijää, inuitit Kuraluk ja Kataktovik sekä Stefanssonin tuttava, laivaan lähinnä kyytiläiseksi tullut englantilainen John Hadley, joka oli toiminut vuosia pohjoisessa sekä turkispyytäjänä että valaanpyyntialuksilla.¹⁵⁰ Heidän oli tarvittaessa ruokittava myös muut, etenkin kun tiedemiehet ja osa laivamiehistä olivat varsin kyvyttömiä saalistajia. Hylkeitä ja jääkarhuja saatiinkin alussa jäällä yli tarpeen, jopa niin että osa lihasta jäi käyttämättä. Kun tarvikkeita siirrettiin jääleiristä vähitellen rakentuvan reitin varrelle välietappeihin, oli rekiä painon vuoksi välillä pakko keventää ja heittää myös ruokapakkauksia kyydistä pois, jolloin ne yleensä hukkuivat lumeen. Kaksi poistunutta neljän hengen ryhmää olivat ottaneet itselleen osan ruoasta ja tarvikkeista, jotka luonnollisesti menetettiin. Pemmikaania, keksejä ja valon sekä lämmön lähteenä käytettyä kerosiinia katosi myös jäiden liikkumisen ja utelioiden jääkarhujen vuoksi. Kun selviytyneet lopulta pääsivät Wrangelinsaaren rantaan 12. maaliskuuta, laskettiin ruokaa riittävän minimiannoksina kahdeksankymmenen päivän ajaksi, toisin sanoen toukokuun loppuun. Kapteeni Bartlett arveli, että ensimmäinen mahdollisuus päästä laivalla saaren rantaan aukeaisi heinäkuun puolivälissä, joten haaksi-

148 Stefansson 1921, 5.

149 Diubaldo 1999, 110–111.

150 Stefansson 1921, 36–38.

rikkoutuneiden oli parasta onnistua ruoan hankinnassa juuri niin sujuvasti kuin Stefansson oli luvannut.

Bartlett ja inuittimetsästäjä Kataktovik lähtivät seitsemän koiran kanssa hakemaan apua vain kuusi päivää Wrangelinsaarelle saapumisen jälkeen. Se tarkoitti uutta matkaa jäiden ja raitojen poikki Siperian pohjoisrannikolle ja sitä seuraten edelleen itään johonkin satamaan, josta olisi mahdollisuus saada laivakyyti Alaskaan. Kaksisiko onnistui hurjassa yrityksessään ja taittoi – monien Siperian asukkaiden avustamana – yhteensä 1100 kilometriä saavuttaen Kaitselmuksen lahden (Providence Bay) Tšuktšien niemimaan etelärannikolla. Bartlett jatkoi laivalla Beringinsalmen yli Alaskaan ja pääsi lopulta 27. toukokuuta hälyttämään apua haaksirikoutuneiden pelastamiseksi.¹⁵¹ Se otti kuitenkin aikansa ja ennen pelastavan aluksen saapumista Wrangelinsaarelle oli retkikunnan jäsenistö jo supistunut kolmella. Tiedemiehistä kaksi oli menehtynyt outoon sairauteen ja kolmas, varkaaksi osoittautunut laivan lämmittäjä, kuoli revolverin laukaukseen. Puhuttiin itsemurhasta ja vahingosta, eikä asiaa ryhdytty tarkemmin tutkimaan.¹⁵² Hengissä selvinneet kolmesta ihmistä, kissa ja kolme koiraa sekä niiden kolme pentua noudettiin karulta saarelta 7. syyskuuta 1914, aivan viime hetkellä ennen kuin jäät jälleen sulkiivat reitin.

Ruoka, joka tappoi

Hetki oli myös pelastuneiden kannalta viimeinen mahdollinen. Kesän tullen riitaisat ryhmät olivat jakaantuneet kahteen leiriin etäälle toisistaan. Läntisen leirin asukkailla ruokaa oli alkuun runsaasti, itäisessä leirissä koettiin pian niukkuutta. Kesäkuukausina saatiin joitakin hylkeitä, mutta pääasiassa ammuttiin lintuja. Kun

151 Bartlettin kuvaus matkasta Bartlett & Hale 1919, 171–284.

152 Epäselväksi jääneestä ampumistapauksesta McKinlay 1979, 167–168; Bartlett & Hale 1919, 320. Ketään ei virallisesti syytetty, mutta Hadley oli vakuuttunut, että kyseessä oli murha, ks. Niven 2000, 287–290, 292–295, 359, 362. Stefansson editoi tämän kohdan pois Hadleyn raportista, ks. Stefansson 1921, 720.

saaliit loppuivat, oli syötävä sitä mitä oli jäljellä: vanhaa hylkeenrasvaa, laihaa keittoa hylkeenverestä ja toisinaan viikkoja vanha mädäntynyt hylkeen räpylä. Sitten saatiin inuitti Kuralukin ampu-ma mursu, mutta kun lihat oli nautittu, ateriaksi oli keitettävä eläimen tuuman paksuista nahkaa. Myös läntiseen leiriin asettuneet miehet joutuivat metsästysnassensa ehdyttyä tyytymään mätänevään hylkeennahkaan.¹⁵³

Useimmat saarelaisista eivät olisi selviytyneet toisesta talvesta. Monen miehen henkinen ja fyysinen kunto oli jo ratkaisevasti heikentynyt ja heidän varusteensa rikki kuluneet. He kärsivät toistuvasti lumisokeudesta ja paleltumista. Haverin sattuessa hoitokeinot olivat vähissä. Yhden miehen paleltunut isovarvas oli kuolion vuoksi pakko amputoida peltisaksilla ilman puudutusta.¹⁵⁴ Ruoan hankkiminen kulutti voimia ja kaikkien paino oli pudonnut huolestuttavan alas. Laivamiehissä oli kärsimättömiä metsästäjiä, jotka olivat tuhlanneet aseiden panoksia saamatta saalista. Nyt ammukset olivat loppumassa, joten riistan varmistamisesta ja jääkarhujen torjumisesta tulisi pian hankalaa.¹⁵⁵ Vähenevät resurssit, keskinäinen epäluottamus, riitely, väsymys ja masennus olivat vaarallinen yhdistelmä.¹⁵⁶ Kaikkein ensimmäisenä ihmishenkiä olisivat kuitenkin vaatineet jo ilmenneet sairaudet. Kaksi miestä vieneen taudin, jonka oireista kärsivät myös useat hengissä selvinneet, aiheutti heikkolaatuisen pemmikaanin liiallinen syöminen. Tämän myös Stefansson jälkikäteen myönsi. Saarelta pelastunut William McKinlay puolestaan totesi, että retkikunnan johtajana nimenomaan Stefansson oli vastuussa hankituista ruokatarvikkeista.¹⁵⁷

Kokenut arktisten retkikuntien johtaja Robert Peary korostaa vuoden 1917 kirjassaan *Secrets of Polar Travel* kahta asiaa: laivan

153 Niven 2000, 300 ja passim.

154 Lumisokeudesta McKinlay 1979, 139–140, 145–146, 151, 155, amputoinnista 133. Toisenkin mies menetti varpaansa; Niven 2000, 223.

155 Bartlett & Hale 1919, 322, 324.

156 Ryhmän riidoista ja jännitteistä McKinlay 1979, 124–126; 137; Niven 2000, 237–238, 280–284.

157 Stefansson 1921, 717–718; McKinlay 1979, 147; sairauden oireista Niven 2000, 224, 236, 239, 265, 314; McKinlay 1979, 147, 149.

varustamisen ja pemmikaanin valmistuksen hellittämätöntä, perinpohjaista ja omakohtaista silmälläpitoa. Pearyn mukaan johtajan tulee olla varma, että jokainen hänelle pakattu pemmikaaniannos on tehty kunnan aineksista asianmukaisissa suhteissa ja hänen määräystensä mukaisesti.¹⁵⁸ Stefansson oli laiminlyönyt molemmat seikat. Halvalla hankittu *Karluk* ei ollut arktisiin jäihin soveltuva laiva. Se oli vanha ja puutteellisesti varustettu kalastus- ja valaanpyyntialus, jonka kunnostaminen kiinnosti Stefanssonia paljon vähemmän kuin tulevan retkensä kansainvälisten julkaisuoikeuksien myyminen. Pemmikaanit puolestaan ostettiin valmiina, eikä niiden laatua ennen matkaan lähtöä tarkastettu.¹⁵⁹ Haaksirikkoisten suussa Hudson Bayn pemmikaani oli liian rasvaista, Underwood-pemmikaani taas liian makeaa, eikä kumpikaan maistunut miellyttävältä.¹⁶⁰ Itse asiassa niiden syömisestä tuli vastenmielistä, mutta pakon edessä oli nieltävä. Miesten toistuva sairastuminen sai kuitenkin epäilemään, että syy piili tuossa Pearyn ylistämässä ”täysin korvaamattomassa ruoassa”. Ensimmäisenä oireena esiintyi voimattomuutta ja jalkojen turvotusta, sitten koko keho turposi eikä liikkuminen tahtonut enää onnistua. Pemmikaani on proteiinia ja rasvaa, jotka yksinomaisena ravintona saivat aikaan nefriitin eli munuaistulehduksen. Oireet alkoivat siinä vaiheessa, kun ainoa tarjolla ollut hiilihydraatti eli korput ja keksit oli syöty.¹⁶¹

Jälkipyykki

Kapteeni Robert Bartlettin toimintaa ylistettiin syystäkin sankarilliseksi ja hänet palkittiin kunniamerkillä. Vilhjalmur Stefanssonin ammatilliseen maineeseen arktisen tutkimusretkikunnan tuhoisa epäonnistuminen kuitenkin löi lommon. Miehiä yhdis-

158 Peary 1917, 83.

159 Laivasta Niven 2000, 8–9; julkaisuoikeuksista mts. 32; pemmikaanista mts. 13, 352–353.

160 Niven 2000, 177. Pemmikaanin vastenmielisyydestä McKinlay 1979, 110, 129, 136.

161 Niven 2000, 352.

tänyt haave uuden mantereen löytämisestä oli sekin romuna.¹⁶² Bartlett ei pitänyt Stefanssonia selkärankaisena miehenä mutta ei kouluja käymättömänä myöskään ryhtynyt tätä julkisesti moittimaan.¹⁶³ Harvardissa opiskellut Stefansson oli kiistatta pätevä tutkija ja saavuttanut merkittäviä tuloksia. Sellaisia odotettiin tälläkin kertaa, eikä viisi ja puoli vuotta matkalla viipynyt ja Kanadalle uusia alueita valloittanut tekijä pettänyt: käytännössä hän löysi ja piirsi kartalle maapallon viimeiset merkittävät maa-alueet (saaret Mackenzie King, Borden ja Brock). Loppulaskelma oli kuitenkin kaksijakoinen, sillä vaikka yhdentoista ihmisen kuolemaa ei luettu suoraan Stefanssonin viaksi, hän sai kuulla kritiikkiä puutteellisista järjestelyistä, huonosta harkinnasta ja laivansa jättämisestä Alaskan rannikolla.¹⁶⁴ Hän oli ilmoittanut lähtevänsä karibujahtiin, mutta ei ollut tosiasiassa keskittynyt asiaan lainkaan. Laivalle jääneiden keskuudessa Stefanssonin arveltiin pelänneen, ja mantereella hänen katsottiin pikemmin jänistäneen kuin metsästäneen.¹⁶⁵

Tragedian saattoi kuitenkin kääntää voitoksi, ja tämän Stefansson osasi. Hän oli jo kirjeissään vuonna 1914 vierittänyt syyn virheistään Bartlettin niskaan, ja jatkoi syytöksiään kaksi vuotta myöhemmin.¹⁶⁶ Suurelle yleisölle suunnatun kirjansa sivuilla hän kuitenkin

162 Paras tutkimus Stefanssonin ja Bartlettin taustoista, motiiveista ja *Karlukin* tapauksen virhearvioista jälkiselvittelyineen on Cavell 2017a. Hän painottaa miehiä yhdistänyttä kunnianhimoa ja näkee vikaa molemmissa.

163 ”Vuorokausi Telleristä lähdön jälkeen tiesin ettei Stefanssonissa ollut miestä. Toivoin kuitenkin, että pääsisimme Herschelinsaarelle.” Bartlettin kirje Rudolph Andersonille 6.2.1922, lainaus Cavell 2017a, 12.

164 Kritiikkiä tuli muustakin, koska Stefansson keksi syyttää eteläisen ryhmän tiedemiehiä kapinoinnista. Vastauksena näihin ks. Jenness 1922. Kysymystä Stefanssonin vastuusta on käsitelty aina 2000-luvulle asti, ks. Pálsson 2002a, 50–51; 56; Cavell 2017a. Jälkimmäinen arvioi myös historiitsijoiden vaihtelevaa suhtautumista Bartlettiin ja Stefanssoniin, mts. 21–22.

165 Metsästyksestä Rudolph Anderson kirjeessä 13.12.1928, pelkuruudesta Bjarne Mamenin päiväkirja 7.10.1913, maineesta pohjoisessa Andersonin kirje 16.5.1914 ja lehtiartikkelit 19.12.1913. Lainaukset Cavell 2017a, 12–15.

166 Raportissaan 12.1.1916 meriministeriön virkamiehelle G. J. Desbaratsille Stefansson väitti, että Bartlett olisi voinut viedä kaikki haaksirikkoiset Siperiaan, mutta jätti heidät Wrangelinsaarelle vain voidakseen paistatella julkisuudessa heidän pelastajanaan. Lainaus Cavell 2017a, 18.

esiintyi maltillisemmin ja luki omat saavutuksensa ja toisten menetykset ikään kuin eri tileille – olihan tärkein eli uusien alueiden valtaus Kanadan arktisilla vesillä kuitenkin tehty. Wrangelinsaaren haaksirikkoisten kohtalosta kirjoittaessaan Stefansson manipuloi todistusaineistoa häpeilemättä omaksi edukseen.¹⁶⁷

Stefansson aloitti kirjansa *The Friendly Arctic* (1921) todeten, ettei ylipäättään näe tutkimusretkikunnan järjestelyjen selostamista tarpeellisena, mutta myöntyi siihen nyt ”ystävien pyynnöstä”. Hän teki selväksi, että kyse oli nimenomaan hänen hankkeestaan (*my third polar expedition*)¹⁶⁸, joten olennaista oli se, miten hän retkestä suoriutui. Monen mielestä lopulta oikein hyvin. Kirjan esipuheessa kuuluisa Peary ylisti Stefanssonia mieheksi, joka tietää miten kaikki pohjoisen vaikeudet kohdataan ja voitetaan. Kanadan pääministeri Robert Borden puolestaan kirjoitti, kuinka tämän kunnioitusta herättävät älynlahjat, tarkkaavaisuus ja kyky terävästi analysoida asioita ja olosuhteita, erinomainen ryhdikkyys ja tasapaino sekä valtava fyysinen vahvuus ja sitkeys mahdollistivat suuret tulokset.¹⁶⁹

Karlukin vaikeuksissa ylivertaisesta Stefanssonista ei kuitenkaan ollut mitään apua, ja hänen oli pakko myöntää vääräksi se päätös, että etsittäessä reittiä Herschelinsaareen laiva ohjattiin kauemmas rannikolta.¹⁷⁰ Tästä seuranneen ajelehtimisen ja tuhoutumisen hän kuittasi sujuvasanaisesti pelkkänä liitteenä ja keskittyi kirjassa kuvailemaan omia seikkailujaan. Kun hänelle retkensä johdosta vuonna 1919 myönnettiin National Geographic Societyn Hubbard-mitali, ei hän kiitospuheessa maininnut sanallakaan *Karlukia*. Stefanssonin

167 Saarelta selviytyneen John Hadleyn kirjoittaman raportin kohdalla Stefansson myönsi editoineensa tekstiä (Stefansson 1921, 704; ks. myös Stefansson 1926, 59), mutta raportin autenttisuuden suhteen on esitetty vahvempiakin epäilyjä, esim. Diubaldo 1999, 163; Niven 2000, 359. Saarella kuolleen ja Stefanssoniin kriittisesti suhtautuneen Bjarne Mamenin päiväkirjan tietoja Stefansson ei julkaissut ja näyttää poistaneen siitä useita sivuja ennen kuin toimitti sen vainajan perheelle. Niven 2000, 361.

168 Stefansson 1921, v.

169 Mts. xviii; xxv.

170 Mts. 48. Päätökseen vaikutti Bartlettin turhautuminen siihen, että laiva juuttui pohjastaan kiinni matalassa rantavedessä ja toisaalta Stefanssonin painokkaasti ilmaisema halu päästä talveksi Herschelinsaareen.

itsekeskeisyys loukkasi monia, etenkin William McKinlaya, joka oli haudannut kolme matkatoveriaan Wrangelinsaareen.¹⁷¹ *The Friendly Arctic* -kirjan ilmestyessä Stefansson ei enää ollut kenttätöissä vaan esiintyi hyväpalkkaisena luennoitsijana Yhdysvaltojen maaseutujen pikkupaikkakunnille kulttuurista ja viihdettä tuoneen Chautauqua-liikkeen telttakiertueilla. Monen mielestä tiedemiehestä oli kuoriutunut showmies, eikä vaikutelmaa vähentänyt se, että hän oli palkannut kiertueelle esipuhujakseen yhden *Karlukin* miehistä. Mainosjulisteessa Frederick Maureria kuvailtiin lautasoin: ”Stefanssonin arktisen tutkimusretkikunnan ainoa amerikkalainen eloonjäänyt”.¹⁷² Vilhjalmar Stefansson oli kuitenkin jo suunnittelemassa uutta arktista retkeä – ja tällä kertaa Maurerista tuli yksi kuolleista.

Poliittinen interventio

Stefanssonille *Karlukin* haaksirikkoisten selviytymisessä tärkeintä ei ollut se, moniko lopulta säilyi hengissä, vaan Wrangelinsaarensa salkoon nostettu Brittiläisen imperiumin lippu.¹⁷³ Hänen tulokintansa mukaan asumaton saari ei kuulunut kenellekään, joten sen saattoi kansainvälisen lain nojalla valloittaa ja julistaa kruunun omaksi. Saaren oli todistettavasti nähnyt vuonna 1849 englantilainen Henry Kellett, vaikkakin vain etäältä laivan kannelta, joten ensimmäisyys oli selvää. Toki siellä oli sen jälkeen käynyt sekä Yhdysvaltojen että Venäjän kansalaisia, mutta he eivät olleet asettuneet saarelle. Kanadan arktisen tutkimusmatkan edustajat sen sijaan olivat viettäneet siellä monta kuukautta. Se, että he eivät tehneet sitä omasta tahdostaan ei Stefanssonia häirinnyt. Hänen

171 Magnusson esipuheessa teokseen McKinlay 1979, 9–10; Niven 2000, 363.

172 Niven 2003, 13–18. Juliste kuvaliitteessä, ei sivunumeroa.

173 Ajankohta oli 1. heinäkuuta eli *Dominion Day*, joka oli maassa yleinen vapaapäivä. Stefansson pyrki kuitenkin myöhemmin käyttämään tätä tietoa ja valokuvaa todisteina saaren julistamisesta Brittiläisen imperiumin omaisuudeksi ja pyysi yhdeltä lipun nostaneista miehistä vielä asiaa puoltavan kirjeen. Stefansson 1926, 82.

mielestään nyt oli tärkeää jatkaa saaren kolonisointia ennen kuin japanilaiset keksivät napata sen itselleen.¹⁷⁴

Tarkoitusta varten perustettiin yhtiö, The Stefansson Arctic Exploration and Development Company. Puhumalla turkisten tuotannosta ja porotaloudesta yleisölle haluttiin uskotella, että yhtiön päämäärä oli kaupallinen, vaikka todellisuudessa motiivit olivat poliittisia. Yhtiömuoto merkitsi myös sitä, että Stefansson välttäisi henkilökohtaisen vastuun yrityksen mahdollisista veloista.¹⁷⁵ Puuttuivat ainoastaan työntekijät, jotka lähtisivät asumaan saarelle ja julistaisivat sen valtatuksi. Stefansson oli jo keskustellut asiasta *Karluksella* matkanneen John Hadleyn kanssa, mutta tämä menehtyi espanjantautiin vuonna 1919. Hadleyn näkökulmasta Wrangelinsaari oli yksi pohjoisten alueiden parhaita paikkoja itsensä elättäville ihmisille, kunhan mukana on mursunpyynnin mahdollistava nahkavene *umiak* ja pyytäjät osaavat ampua. Mikäli *Karlukin* väellä olisi ollut nämä välineet ja taidot, ei selviytyminen saarella olisi hänen mukaansa tuottanut mitään ongelmia.¹⁷⁶ Riistanpyytäjä Hadleyn puheilla oli ratkaiseva vaikutus siihen, miten Stefansson hahmotti saaren olosuhteet ja kuvitteli uuden retkikunnan siellä menestyvän. Lähtijöiksi ei ollut Hadleyn veroisia paksunahkaisia konkareita, mutta joitakin halukkaita oli tarjolla, sillä aiempien retkikuntien jäsenet Lorne Knight ja Fred Maurer olivat jo kyselleet Stefanssonilta tämän tulevista matkoista.

Stefansson tenttasi, voisivatko Knight ja Maurer luopua Yhdysvaltojen kansalaisuudesta ja vaihtaa sen brittiläiseen (Kanada oli vuoteen 1931 saakka Britannian dominio). Kaksikko oli tähän valmis, mutta kun ilmeni, ettei asia järjestyisi riittävän nopeasti, oli Stefanssonin etsittävä ryhmän johtajaksi Britannian alamainen. Hän lähetti kirjeitä kanadalaisten yliopistojen rehtoreille pyytäen heitä suosittelemaan nuoria miehiä, jotka soveltuisivat tieteelliseen työhön pohjoisessa.¹⁷⁷ Innokas lähtijä löytyi Torontosta, 20-vuotias opiskelija Allan Crawford. Stefansson antoi tämän ymmärtää,

174 Stefansson 1926, 129; Diubaldo 1999, 172; Cavell & Noakes 2010, 157.

175 Cavell & Noakes 2010, 146–147.

176 Stefansson 1926, 84–86.

177 Cavell & Noakes 2010, 147.

että Britannian hallitus oli suunnitelman takana. Mitään tällaista lupautta ei kuitenkaan ollut. Ja mitä hankkeen riskeihin tulisi, Stefansson väitti, että aiemmat kuolemat Wrangelinsaarella olivat seurausta kapteeni Bartlettin epäpätevyydestä ja tyhmänrohkeudesta; itse hän ei ollut koskaan menettänyt miestä. Ryhmän neljännelle jäsenelle, 19-vuotiaalle Milton Gallelle, Stefansson kertoi tämän tulleen valituksi Wrangelinsaaren retkikuntaan ohi tuhansien pätevien hakijoiden, ja Galle ilmeisesti uskoi seipiteen. Valintaa helpotti se, että hän oli valmis lähtemään palkatta.¹⁷⁸

Ryhmä ei ollut tasapäinen, sillä vain puolella heistä oli omakoh-taista tietoa arktisesta ympäristöstä. *Karlukin* katastrofin kokenut 28-vuotias Fred Maurer oli pestautunut kymmenen vuotta aiem-min kansimieheksi valaanpyyntialukselle, joten hänellä oli taka-naan useamman vuoden kokemus pohjoisilta vesiltä. Hän pystyi myös kertomaan toisille jotakin Wrangelinsaaren olosuhteista. Saman ikäinen Lorne Knight oli puolestaan lähtenyt Stefanssonin palvelukseen vuonna 1915 ja matkannut Kanadan pohjoisimmissa osissa usean vuoden. Hän oli nähnyt mitä teesi ”maan antimilla elämisestä” käytännössä tarkoitti, vaikka oli nimenomaan Stefans-sonin matkassa sairastunut C-vitamiinin puutteen aiheuttamaan keripukkiin.¹⁷⁹ Maurer ja Knight halusivat kaikista aiemmista vai-voista ja vaaroista huolimatta uudelleen pohjoiseen ja kokivat nyt olevansa valmiimpia.¹⁸⁰ Allan Crawford ja Milton Galle sen sijaan olivat pelkän innostuksen varassa. Heillä ei ollut mitään kokemus-ta vaativissa oloissa retkeilystä ja metsästämisestä. Crawford oli kotona asuva kolmannen vuoden geologian opiskelija, texasilaisen pikkukaupungin kasvatti Galle oli puolestaan päässyt Stefanssonin

178 Mts. 148. Lähteenä Crawfordin kirje äidilleen ja Gallen kirje vanhemmilleen. Stefanssonin tarjous palkattomasta osuudesta retkikuntaan sähkössä Gallelle 7.8.1921. DDC / Stefansson Wrangel Island / Documents.

179 Maurerista Niven 2003, 16–18, Knightista mts. 21–22. Stefanssonin kuvaus sairastumisesta ks. Stefansson 1926, 108–110. Hän käyttää Knightin toipumista tuoreen riistan avulla puolusteluna sille, ettei tällä ollut mitään syytä olla huolissaan saa-rella selviämisestä, päinvastoin: ”niin kokenut mies oli taipuvainen suhtautumaan ylenkatseella talven tai kahden viettämiseen Wrangelinsaarella.” Mts. 118–120.

180 Niven 2003, 25–26.

luennoille projektorinkäyttäjäksi ja kokeillut hetken myyntimiehen ammattia.¹⁸¹ Mukaan palkattu inuittinainen Ada Blackjack ei myöskään omannut arktisia selviytymistaitoja; hänen näkökulmaansa käsitellään erikseen kirjan seuraavassa luvussa.

Kun ryhmän kokoonpanoon yhdistetään alimitoitettut ruokavarat ja puutteelliset varusteet, retken epäonnistumisen todennäköisyys oli jo alun alkaen suuri. Stefansson kuitenkin nojasi omaan käsitykseensä siitä, että hyvin kasvatetut nuoret miehet ovat parasta ainesta polaariretkelijöiksi, ja ilmoitti lehdistölle aikovansa liittyä ryhmään seuraavana kesänä.¹⁸² Myöhemmin ilmeni, että tämä oli tyhjää puhetta. Alkuperäisen suunnitelman mukaan Crawfordin retkikunnalla olisi kahden vuoden muonat, mutta Stefansson muutti nuikean budjetin takia mielensä ja kehotti miehiä hankkimaan ruokaa vuodeksi.¹⁸³ Saarellahan riittäisi yltäkyläisesti syötävää – jääkarhuja, mursuja ja hylkeitä. Lopulta oltiin yhtä mieltä siitä, että kahden vuoden hanketta varten riittävät jopa kuuden kuukauden muonat.¹⁸⁴

Stefanssonin mainostama helppo elämä Arktiksella ei vakuuttanut muiden retkikuntien johtajia. Ammattimaisiin heistä, Roald Amundsen, oli samaan aikaan elokuussa 1921 Seattlessa kun Stefanssonin neljä vapaaehtoista kokoontuivat kaupunkiin ja ostivat tarvikkeita ennen lähtöä Nomeen. Amundsen suunnitteli omaa pitkäjänteistä tutkimusmatkaa pohjoisnavalle ja suhtautui Stefanssonin puheisiin täydellisenä hourailuna. Stefansson oli kuulemma väittänyt, että tarvitsisi pohjoiseen lähtiessä mukaansa ainoastaan ammuksia ja selviäisi pohjoisnavalle syömällä eläimiä ja kaloja. Amundsenin mielestä kukaan järkevä ihminen ei lähtisi ylittämään Pohjoista jäämerta ilman viiden vuoden ruokavaroja – itse hän aikoi varautua ottamalla mukaan seitsemän vuoden ruoat.¹⁸⁵

181 Gallesta mts. 23–24; Crawfordista mts. 30–32.

182 Nuorista miehistä Stefansson 1921, 64; liittymisestä ryhmään ks. ”Stefansson Advance Party Leaves Nome for the Arctic”, *The New York Times* 12.9.1921, 12.

183 Cavell & Noakes 2010, 149.

184 Stefansson 1926, 186.

185 ”Says Stefansson is Wrong”, *The New York Times* 11.8.1921, 9. Amundsen kuitenkin luopui suunnitelmastaan varustaa laiva ja siirtyi käyttämään lentokonetta.

Todellisuus

Ryhmä purki tarvikkeensa Wrangelinsaaren etelärannalla 15. syyskuuta 1921 hyvän sään vallitessa. Kaikki laivat kirjaita kotiin ennen kuin laiva seuraavana aamuna kääntyi paluumatkalle. Fred Maurer, joka näki paikan toistamiseen, kirjoitti äidilleen: ”Vanha saari näyttää tutulta ja astuessani tänään rantaan ensimmäistä kertaa seitsemään vuoteen hieman värisin, kun edellisen kokemuksemme muistot palasivat mieleen. Mutta meillä on uusi pyrkimys ja toivon unohtavani menneisyyteni täällä.”¹⁸⁶ Allan Crawford puolestaan kertoi äidilleen heillä olevan yltäkylläisesti tarvikkeita ja saaren näyttävän ”melko kutsuvalta”.¹⁸⁷ Stefansson oli ohjeistanut Crawfordia suorittamaan Wrangelinsaaren valtauksen Kuninkaan ja Imperiumin nimissä jatkona sille ”oikeudelle saareen, jonka Stefanssonin Kanadan Arktinen Tutkimusryhmä 1913–1918 oli jo perustanut”. Hän oli myös muistuttanut, että lipun nosto valokuvineen sekä valaehdoisine todistuksineen tuli tehdä, vaikka saarella jo olisikin muita.¹⁸⁸ Crawford noudatti käskyä kolmen muun miehen seisoessa todistajina ja allekirjoittajina. Ajoitus oli kuitenkin hätäinen, sillä heidät kuljettaneen amerikkalaisen laivan miehistö ehti nähdä salkoon vedetyn Britannian lipun. Alaskaan palattuaan kapteeni raportoi asiasta viranomaisille, mikä nostatti pienen kohun ja paljasti Stefanssonin poliittiset suunnitelmat sekä paikallisesti että kansainvälisesti.¹⁸⁹

Ryhmän ensimmäinen talvi alkoi hyvin. Olosuhteet olivat ankarat, mutta heidän ei ollut saareen päästäkseen tarvinnut *Karlukin* haaksirikkoisten tavoin rasittaa itseään viikkojen jäämarssilla. He

186 Frederick W. Maurerin kirje äidilleen 15.9.1921. DDC / Stefansson Wrangel Island / Documents.

187 Allan Crawfordin kirje äidilleen 15.9.1921. DDC / Stefansson Wrangel Island / Documents.

188 Stefanssonin kirje Allan Crawfordille 15.8.1921. DDC / Stefansson Wrangel Island / Documents.

189 Lipun nosto ja luettu julistus Cavell & Noakes 2010, 151. Jäljennös allekirjoitetusta julistuksesta Stefansson 1926, 128–129 kuvallite; reaktioista Wrangelinsaaren valtauksen, mts. 129–137.



Allan Crawford, Fred Maurer ja Lorne Knight ennen lähtöä Wrangelinsaa-
relle. Dartmouth College, Hanover. Stefansson-Wrangel Photographs 11-
09-041.

olivat terveitä ja heillä oli ruokavaroja, joita käytettiin säännöstemättä. He opettelivat aseiden käyttöä sekä ansojen tekoa ja onnistuivat ampumaan jääkarhuja ja lintuja. Saaren tutkimiseen ja tieteellisiin havaintoihin jäi myös aikaa.¹⁹⁰ Ryhmä kokeili jakautua kahteen leiriin metsästyksen tehostamiseksi, mutta tavoite ei toteutunut ja sääkin kääntyi heitä vastaan. Jouluksi kaikki kokoontuivat yhteen. Helmikuussa talvimyrskyt ja yli 40 asteen pakkaset pakottivat heidät pysymään pitkiä aikoja lumiseinän suojatussa teltassa. Pakkaset jatkuivat kovina vielä huhtikuussa, eikä metsästettävää ollut. Toukokuussa kaikkien ajatukset kääntyivät jo kesällä saapuvaan laivaan, mutta kesäkuun alussa sää yllättäen muuttui ja lumimyrsky oli pahempi kuin mikään aiemmista.¹⁹¹ Heinäkuussa lumi maalta sulii, mutta laivaa ei kuulunut. Hylkeitä saatiin nyt ammuttua, mutta elokuussa onni kääntyi, ruokavarat alkoivat huveta ja miesten kunto heiketä. Vahvinkin heistä, Lorne Knight, oli menettänyt painoaan ja kärsi särystä ja voimien hiipumisesta. Väheneviä ruokatarvikkeita oli lopulta säännösteltävä. Syyskuussa jäät alkoivat lisääntyä ja kaikille selvisi, ettei laivaa sinä vuonna tulisi. Oli pakko valmistautua toiseen talveen.¹⁹²

Sillä välin mantereella Stefansson oli kyllä yrittänyt ja saanutkin lähetettyä laivan. Se oli vaatinut rahoituksen anelua Kanadan hallitukselta:

Miehet menivät Wrangelinsaarelle pitääkseen sen Imperiumin ja Kanadan hallussa, eikä minulla ollut mitään muuta motiivia heitä sinne lähettää. Olen käyttänyt tähän hankkeeseen kaikki omat rahani ja kaiken mitä saatan lainata. Vaatimuksemme saareen on nyt selvä ja meidän tulisi pitää siitä kiinni. Mutta neljä miestä on nyt ollut eristyksissä vuoden ajan; he saattavat kaikesta huolimatta olla sairaita. He luottivat siihen, kuten minäkin, että saisin tukea lähettääkseni heille laivan. [–] Nomesta on mahdollista vuokrata laiva viemään tarvikkeita Wrangeliin ja tuomaan pois ne miehet, jotka haluavat tulla – vuokratulot ja

190 Niven 2003, 75–82.

191 Mts. 101–104.

192 Mts. 117–118, 123–125.

tarvikkeet tekevät yhteensä noin 5 000 \$. Voiko hallitus jollain keinoin osoittaa tämän rahan ennakkona? – takaisinmaksun yksityiskohdat yms. voidaan sopia myöhemmin.

Kun miehemme olivat Wrangelilla 1914 lähetti Yhdysvaltojen hallitus kutterin noutamaan heitä moninkertaisesti isommin kustannuksin kuin nykyinen hanke. Nämä ovat nyt omia miehiämme, kanadalainen retkikunta Kanadan palveluksessa. He ovat jo suorittaneet tehtävänsä ja tarvitsevat nyt apua.¹⁹³

Stefanssonin peli (”miehemme” vuonna 1914 ja nyt ”kanadalainen retkikunta”, jossa oli vain yksi kanadalainen) oli läpinäkyvää. Kanadan hallitus myöntyi kuitenkin avustamaan, mutta poikkeuksellisen vaikea jäätilanne esti laivan pääsyn lähellekään Wrangelinsaarta. John Muir oli aikoinaan arvellut, että jäät saattoivat päästää saarelle vain kerran kymmenessä vuodessa.¹⁹⁴ Stefansson, joka ei ollut koskaan käynyt Siperian puolen merialueilla eikä tuntenut sikäläisiä sääoloja, oli jälleen aliarvioinut vastukset. Miesten huolestuneet vanhemmat sähköittivät hänelle ja kyselivät eikö mitään ole tehtävissä. Stefansson valehteli, ettei toisen talven viettämiseen saarella liittynyt muuta vaivaa kuin lisääntynyt kotikävy. Allan Crawfordin vanhemmille hän vakuutteli, että näillä on syytä huoleen yhtä vähän kuin jos poika matkailisi jossain Euroopan kaupungissa, Lorne Knightin isälle hän puolestaan korosti, että ilmasto on hyvin terveellinen. Saarelle yrittäneen avustusalus *Teddy Bearin* kapteeni oli nähnyt asian aivan toisin: ”Mikäli alkuperäisasukas pystyisi asumaan siellä sanoisin, että ne kaverit pystyvät sinnittelemään. Mutta siellä ei ole koskaan ollut yhtäkään alkuperäisasukasta.”¹⁹⁵

193 Vilhjalmur Stefansson, ”Statement Regarding Men Now in Danger on Wrangel Island”. 8.8.1922. DDC / Stefansson Wrangel Island / Documents.

194 Muir 1918, 198.

195 Stefanssonin kirje Crawfordin vanhemmille 24.11.1922, lainaus Niven 2003, 120; Stefanssonin kirje J.I. Knightille 8.1.1923. DDC / Stefansson Wrangel Island / Documents. Kapteeni Bernardin kommentti lehdessä *Denver Post* 24.12.1923, lainaus Niven, mp.

Neito ja kuolema

Saarella miehet ryhtyivät rakentamaan uutta talvileiriä suotuisampaan paikkaan, sillä lähiympäristön ajopuut oli jo käytetty loppuun. Crawfordin ja Knightin ajatuksissa pyöri myös suunnitelma matkasta jäiden poikki Siperiaan ja edelleen Nomeen. Kapteeni Bartlett oli siinä onnistunut vuonna 1914, joten mikseivät hekin. He olivat lukeneet Bartlettin kirjan ja tunsivat reitin narratiivin. Myös Stefansson oli pitänyt moista matkaa suhteellisen vaivattomana ja väittänyt kirjeessä Lorne Knightin isälle, että Jäämeri olisi mahdollista ylittää turvallisesti ja helposti neljässä–viidessä päivässä.¹⁹⁶ Saarella Knight kirjoitti päiväkirjaansa, että tässä oli ”tilaisuus näyttää toteen ’maan antimilla eläminen’, joka ei ole vielä koskaan Stefanssonin retkikuntien ollessa kyseessä epäonnistunut”.¹⁹⁷ Knight uskoi voimiensa riittävän, mutta valehteli itselleen ja muille. Hän oli kärsinyt vuonna 1917 Stefanssonin kanssa matkatessaan keripukista ja nyt hän tunsi jälleen sen ensimmäiset oireet. Tilannetta ei auttanut se, että loppuvuoden pyyntisaalis oli heikko ja ruoka pelkistyi mursun nahkaan ja kuivaan leipään.

Ruoan vähyys oli päällimmäisin syy lähteä matkaan, mutta miehet halusivat myös raportoida olosuhteista ja tapahtumista Stefanssonille. He pakkasivat rekeen yli kolmesataa kiloa tavaraa, josta ruokaa oli ainoastaan kolmenkymmenen päivän varat hylkeenrasvaa ja laivakorppuja. Viidelle jäljellä olevalle koiralleen heillä oli pari kiloa kuivaa lihaa ja neljä hylkeen nahkaa. Nomeen oli linnuntietäkin yli 800 kilometriä, mutta halkeilevalla merijäällä mutkia oli tiedossa jatkuvasti. Retkisuunnitelman järjettömyyttä lisäsi sen ajankohta tammikuun alussa, jolloin päivänvalon kajastuksen

196 Stefansson 1926, 148; Stefanssonin kirje J. I. Knightille 8.1.1923. DDC / Stefansson Wrangel Island / Documents.

197 Lorne Knightin päiväkirja 22.9.1922, lainaus Stefansson 1926, 217.

saattoi nähdä kerrallaan vain muutaman tunnin ajan.¹⁹⁸ Crawford ja Knight tuntuivat tyystin kadottaneen suhteellisuudentajunsa.

Hankaluudet konkretisoituivat heti ensimmäisenä matkapäivänä 7. tammikuuta 1923. He etenivät vain alle kaksi kilometriä saaren rannasta, sillä reki oli veltoille koirille liian raskas. Kolmantena päivänä miesten voimat loppuivat ja heidän oli levättävä. Seuraavana päivänä he olivat saavuttaneet vasta saaren kaakkoiskulman, mutta vastassa oli ahtojäärintama, jonka yli he eivät päässeet. Kylmä tuuli ja pakkautuva lumi eivät auttaneet asiaa.¹⁹⁹ He yrittivät suojautua tuulelta lumivallin taakse ja sytyttää pressun alla kerosiinipoltinta, mutta molemmat matkassa olleet polttimet reistailivat ja kului tunteja, ennen kuin he saivat suojaansa lämmitettyä. Miesten kunto romahti. Crawford palellutti sormensa ja Knightin voimat hiipuivat keripukin kourissa. Heidän oli pakko myöntää tappionsa ja palattava lähtöpisteeseen. Knight kirjoitti päiväkirjaansa tilanepäivityksen: ”On mahdotonta, että me kaikki jäisimme pääleiriin, koska siellä ruokaa on juuri sen verran että se riittää kolmelle siihen, kunnes hylkeet ja linnut saapuvat. Haluaisin tehdä tämän retken mutta tuntuu etten pysty siihen.”²⁰⁰ Viisi päivää myöhemmin, kun he edelleen kamppailivat matkallaan takaisin pääleiriin, hän jatkoi: ”Kaikista retkistä joihin olen koskaan osallistunut, pitkiä tai lyhyitä, tämä on kovan onnen suhteen pahin (vai onko se taitamattomuutta?)”²⁰¹

Leiriin jääneet Maurer, Galle ja Blackjack olettivat lähtijöiden jo lähestyvän Siperian rantaa. Sen sijaan nämä palasivat takaisin paleltuneina ja ontuen. Täydellisestä epäonnistumisesta huolimatta haasteellista matkasuunnitelmaa ei kuitenkaan hylätty. Kahden miehen sijaan matkaan lähtisikin kolme. Knight ei siihen pystynyt,

198 Stefansson vetosi myöhemmin juuri tähän ”väärään ajankohtaan” selittäessään lehdistölle katastrofin syytä: ”Kahdentoista vuoden kokemuksellani arktisessa olen yleensä pitäytynyt merellä matkaamisesta ennen myöhäistä helmikuuta.” ”What happened at Wrangel Island. Stefansson reconstructs the tragedy”, *The Manchester Guardian* 11.9.1923.

199 Niven 2003, 138–139.

200 Lorne Knightin päiväkirja 12.1.1923, lainaus Stefansson 1926, 233.

201 Lorne Knightin päiväkirja 19.1.1923, lainaus mts. 235.



Lorne Knight Wrangelinsaarella vuonna 1922. Dartmouth College, Hanover. Stefansson-Wrangel Photographs 11-04-009a.

joten uuteen yritykseen ryhtyivät Crawford, Galle ja Maurer. Varusteiden ja koirien tilanne ei ollut nyt yhtään parempi, mutta miehet uskoivat kolmistaan olevansa vahvempia kohtaamaan merijään vastukset. He pakkasivat mukaansa päiväkirjansa ja geologisia näytteitä ja ottivat suunnan jälle kohti Siperiaa 29. tammikuuta 1923. Seuraavana päivänä itätuuli alkoi yltyä ja kasvatti voimaansa vielä kaksi vuorokautta. Jälle lähteneitä miehiä ei enää koskaan nähty.²⁰²

Keripukin murtama Lorne Knight jäi leiriin inuitti Ada Blackjackin kanssa. Tämä oli koko saarella vietetyn ajan pelännyt nimenomaan isokokoista Knightia, mutta nyt hän joutui viettämään miehen kanssa pitkän talven niukin eväin. Heillä oli kummallekin päivää kohden kuusi korppua ja hieman hylkeenrasvaa kunnes hylkeet ja linnut palaisivat.²⁰³ Knightin nopeasti heikkenevä kunto – helmikuussa hän ei jaksanut enää istua ja hänen hampaansa alkoivat pudota suusta – kuitenkin tarkoitti, että Blackjackin oli ryhdyttävä ruoan hankkijaksi. Hän pelkäsi aseita eikä ollut koskaan ampunut luodikolla, mutta pakon edessä opetteli. Samoin hän viritti ansoja naaleille. Hän hankki tuoretta lihaa ja piti Knightia hengissä niin kauan kuin pystyi, mutta keripukki eteni ja tuhosi miehen kehoa vääjäämättömästi. Hampaaton Knight kitui makuupussissaan aina kesäkuun viimeisen viikon alkuun asti. Ennen kuolemaansa hän laati runon, jossa haaveilee porsaanpaistista omenakastikkeella, piirakasta kermavaahdolla sekä äidin hedelmäsäilykkeistä. Lopetus kuuluu:

Nyt käyn sinne missä kuuma on aina
Lumimyrskyt ja kylmyys ei paina
Missä ilossa ollaan ja virret raikaa
Vaan en saa laulua äänettä aikaan
Älä minua itke, älä itke mua enää
Nyt en tee mitään, en mitään enää.²⁰⁴

202 Niven 2003, 150–151.

203 Lorne Knightin päiväkirja 21.1.1923, lainaus Stefansson 1926, 236.

204 Irrallinen paperi Lorne Knightin päiväkirjan välissä, lainaus Niven 2003, 206.

Pienikokoinen Blackjack ei pystynyt siirtämään haisevaa ruumista, saati hautaamaan sitä jäiseen maahan, joten hän jätti sen silleen ja siirtyi asumaan viereiseen varastotelttaan. Seuranaan hänellä oli kissa, joka oli tullut ryhmän mukana kolonisoimaan Wrangelinsaarta lähes kaksi vuotta aiemmin. Elokuun 20. päivä 1923 saapui Stefanssonin lähettämä laiva, joka pelasti heidät.²⁰⁵

Hehän olivat lähdössä, en minä...

Merkinnät itsessään ovat fragmentaarisia, ja mikäli haluamme muodostaa yhtenäisen ja kirkkaan kuvan on tarpeen lukea varsin paljon rivien välistä. Onneksi tehtävä on minulle helpompi kuin se useimmille olisi.²⁰⁶

Vilhjalmur Stefansson ei suostunut myöntämään, että syynä Crawfordin, Maurerin ja Gallen lähtöön saarelta olisi ollut ruoan loppuminen, vaan väitti, että tarkoitus oli lähinnä tuoda hänelle uutisia.²⁰⁷ Kirjassaan *The Adventure of Wrangel Island* hän yrittää kääntää Lorne Knightin päiväkirjamerkinnöistä esiin lauseita, jotka todistaisivat, ettei mitään ruoan puutetta tosiasiaissa koettukaan:

Lokakuun 12. Knight toteaa: ”Olemme eläneet jo jonkin aikaa mursun nahkalla, ja hylkeen liha olisi tervetullutta, mutta se ei näytä toteutuvan.” Eskimot pitivät keitettyä mursun nahkaa suurena herkkuna – yleisesti lihaa mieluisampana. Pohjoisessa metsästämyllä elävien meikäläisten maku yleensä mukautuu eskimoiden makuun, ja ilmeistä on että näin oli myös Knightin ja muiden laita, sillä toisessa kohtaa saamme lukea: ”Suurin piirtein viimeisen viikon olemme syöneet kahden jokin aika sitten tapetun mursun räpylöitä ja nahkaa, ja onpa sekin mahtavaa syömistä!”²⁰⁸

205 Blackjackin ja Knightin vaiheista saarella Stefansson 1926, 251, 254–261; *Ada Blackjack Diary* / DDC / Ada Blackjack Collection. Katso tarkemmin seuraava luku.

206 Stefanssonin kommentti koskien Lorne Knightin päiväkirjaa. Stefansson 1926, 174.

207 Diubaldo 1999, 182–183. Stefansson 1926, 126, 168, 221, 243.

208 Stefansson 1926, 219.

Kunnollisen ravinnon korvannut nahan järsiminen, niin hyvältä kuin se ehkä maistuikin, ei ollut suinkaan ”mukautumista eskimoiden makuun”, vaan pakon sanelemaa. Knightin sanoissa saattaa piillä sarkasmia. Allan Crawford oli saarelta poistuessaan jättänyt Stefanssonille kirjeen, jossa totesi saaren rikkaudet vähäisiksi: ”Riistaa on niukasti. Mineraaleja en ole löytänyt lainkaan.”²⁰⁹ Stefansson oli puhunut paitsi riistan paljoudesta myös saaren hyödynnettävistä kivihiili-, rauta- ja kultaesiintymistä.²¹⁰ Nyt nekin tuntuivat kadonneen. Halutessaan todella valottaa ruokatilannetta Stefansson olisi voinut lainata myös kirjettä, jonka Fred Maurer jätti leiriin välitettäväksi vaimolleen ennen kuin kolmen miehen ryhmä suuntasi kohti Siperiaa:

Lähtömme pääsyy on ruoan vähyys. Täällä ei ole riittävästi ruokaa kaikille, sillä vain kymmenen kahdenkymmenen paunan laatikkoa korpupuja ja kolme pussillista hylkeenrasvaa pitäisi riittää ensi kesään saakka. Todennäköisyydet saada riistaa tämän päivän ja ensi kesän tai hylkeenpyyntikauden välissä ovat hyvin heikot, joten jätämme tänne jääville kahdelle riittävästi ruokaa.²¹¹

Maurerin kirjeen julkaiseminen olisi vienyt pohjan Stefanssonin keskeiseltä väitteeltä ”maan antimilla” elämisen helppoudesta ”ystävällisellä Arktiksella”. Selvää oli, että retkikunta oli lähtenyt Wrangelinsaarelle aivan liian kevyesti varustautuneena, eivätkä he olleet saaneet mukaansa metsästystaitoista inuittiperhettä tai edes hankkineet olennaista *umiakia*, vaikka Stefansson oli siitä puhunut.²¹² Toisaalta selvää oli sekin, että Stefansson oli lähettänyt heidät täysin ylimitoitetuin uskomuksin ja lupauksin haastaviin

209 Allan Crawfordin kirje Stefanssonille 4.1.1923. DDC / Stefansson Wrangel Island / Documents. Alleviivaus alkuperäistekstissä.

210 ”Väittää pohjoisten maiden olevan asutuskelpoisia”, *Toveri* 31.5.1923, 1.

211 Maurerin kirje vaimolleen 29.1.1923, lainaus Niven 2003, 148.

212 Miehet yrittivät ostaa *umiakin* ja palkata alkuperäisasukkaita Nomessa ja myöhemmin Siperian rannikolla. Nahkaveneestä pyydettyjä hintoja he pitivät liian korkeina, eikä halukkaita lähtijöitä löytynyt. *Umiakin* sijaan miehet hankkivat raskaan ja hyödyttömän laivaveneen. Stefansson 1926, 123–126.

olosuhteisiin saarelle, jolla ei itse ollut koskaan käynyt ja jonne ei edes aikonut mennä. Nyt hän halusi suojella omaa nahkaansa.

Erilaiset selitykset ja puolustelut olivat tarpeen, sillä tällä kertaa epäonnistuminen oli *Karlukin* tapausta pahempi. Ensinnäkin päätavoite eli yritys saada Kanadan ja Britannian hallitukset virallisesti tunnustamaan Wrangelinsaaren kolonisointi törmäsi seinään, samoin uupumaan jäi Stefanssonin työstään odottama rahallinen palkkio. Tilannetta ei auttanut hänen yrityksensä käyttää lehdistöä asiansa ajamiseen. Erään ärsyyntyneen virkamiehen mukaan ”kaikkea mitä tutkimusmatkailija tekeekin seuraa epämiellyttävän sanomalehtijulkisuuden iso pilvi”. Saaresta kehkeytyi paitsi sisämyös ulkopoliittinen ongelma, kun Neuvostoliitto havahtui siihen, että Ada Blackjackin noutanut alus oli samalla kuljettanut sinne uuden ryhmän.²¹³

Toisekseen Stefansson joutui vastaamaan julkisuudessa esitettyihin syytöksiin siitä, että hän oli lähettänyt miehet kuolemaan nälkään elinkelvottomalle saarelle. Miesten vanhemmat ja puoliset vaativat häneltä selitystä tapahtumista, eikä asiaa helpottanut se, että Stefanssonin organisoiman pelastusaluksen päällikkönä toiminut Harold Noice oli kaapannut haltuunsa kaikki saarelta löytyneet dokumentit, mukaan lukien kirjeet ja päiväkirjat, ja ryhtynyt ansaitsemaan niiden avulla rahaa. Tuloksena oli ympäri maailmaa kiertäneitä lehtijuttuja.²¹⁴ Niiden sävyä Stefansson tahtoi kuitenkin oikoa ja varmistaa tarinan tekijänoikeudet ja mahdolliset elokuva-oikeudet itselleen, samoin hankkia perheiltä päiväkirjojen julkaisuluvat. Liikekumppaneilleen hän sähköitti, että näiden pitää kehottaa Noicea ”minimoimaan nälkiintymisteoria. Painottaa mahdollista jäihin putoamista, koska se on sukulaisille vähemmän tuskallinen ja suotuista minun pyrkimyksilleni hankkia rahat Noicen laskujen

213 Hankkeen poliittisista kiemuroista ks. Diubaldo 1999, 163–186; Cavell & Noakes 2010, 153–163; 169–171. Toinen, turkismetsästyksen keskittynyt kolonia koostui inuiteista ja yhdestä valkoisesta työnjohtajasta, ks. edempänä viite 258.

214 Uutisointia Suomessa, ks. esim. ”Olika land. Crawford-expeditions öde”, *Hufvudstadsbladet* 17.9.1923, 5; ”En hjältinna från polarländerna”, *Hufvudstadsbladet* 8.10.1923, 6; ”En tragedi på Wrangelön”, *Hufvudstadsbladet* 3.2.1924, 10.

maksamiseen. Noicen eilinen tarina on vahingoittanut asiaamme pahoin.”²¹⁵ Pahempaa oli kuitenkin se, että Noice tarveli aineistoa muun muassa poistaen sivuja Lorne Knightin päiväkirjasta ja sutaten sen rivejä. Epävakaan Noicen toiminta vaikutti myös siihen, että Ada Blackjack ainoana eloonjääneenä päätti paeta julkisuutta ja pitää suunsa kiinni. Kirjoittaakseen asiastaan tyhjentävän selonteon Stefanssonin täytyi todella tehdä töitä.

Kirjansa esipuheessa Stefansson yrittää sovittaa yhteen retken kolonialistiset tavoitteet, puutteelliset järjestelyt ja onnettoman lopputuloksen, kuitenkin niin, ettei vastuu lopultakaan kaadu hänen harteilleen. Kaiken kaikkiaan kyseessä oli hänen mielestään loistava ja kunniakas (*glorious*) seikkailu, vaikka se osoittautuikin osanottajille traagiseksi ja voi helposti muodostua hänenkin osaltaan epäonnistumiseksi.²¹⁶ Tällä Stefansson tarkoittaa ainoastaan oman poliittisen pelinsä kehnoa saldoa. Neljää kuollutta miestä hän luonnehtii sankareiksi, patriooteiksi (*sic*, valmiit tarvittaessa vaihtamaan kansalaisuuttaan), rohkeiksi seikkailijoiksi ja unelmoijiksi – jälkimmäisiin hän myös lukee itsensä – ja väittää, että miehillä oli kaikki edellytykset selviytyä: ”Ja ketkäpä olisivat olleet pätevämpiä matkaamaan pohjoiseen kuin ne neljä nuorta miestä, jotka sinne menivät?”

Tosiasiassa Gallella ja Crawfordilla ei ollut kokemusta edes merillä olemisesta eikä kumpikaan ollut harjoittanut metsästystä. Stefanssonin mukaan heidän nuori ikänsä ei ollut mikään ongelma, sillä olihan Aleksanteri Suuri komentanut armeijoita kaksikymmenvuotiaana ja William Pitt noussut pääministeriksi kahdenkymmenen neljän iässä – paljon vaikeampi työ kuin komentaa arktista retkikuntaa!²¹⁷ Miehet olivat Stefanssonin mukaan aivan yhtä päteviä kuin hänkin ”puolustamaan poliittisia oikeuksiamme Wrangelinsaarella”, etenkin kun Knightilla ja Maurerilla oli lähes

215 Stefanssonin sähke 5.9.1923, lainaus Niven 2003, 247. Noice oli aiemmin ollut Stefanssonin mukana pohjoisessa 1917 samalla matkalla Knightin kanssa ja sairastunut tämän tavoin keripukkiin. Stefansson 1926, 111–117.

216 Stefansson 1926, 13.

217 Mts. 17.

yhtä paljon kokemusta arktisesta kuin hänellä itsellään.²¹⁸ Tältä väitteeltä putoaa pohja vain hetkeä myöhemmin kun Stefansson vetoaa omaan yliveriseen kokemukseensa perusteena sille, miksi hän ei katsonut tarpeelliseksi lähteä miesten mukaan: ”Olin jo palvellut arktista tutkimusta pidempään kuin kukaan tunnettu tutkimusmatkailija – olin viettänyt kymmenen arktista talvea, kun Pearylla, joka aiemmin piti polaarista ennätystä, niitä oli yhdeksän, eikä kukaan elossa oleva naparetkien johtaja (arktisessa tai antarktisessa) tietääkseni ole saavuttanut seitsemää polaarista talvea enempää.”²¹⁹ Ennätysmies Stefansson oli todellakin lupauksensa mukaisesti päättänyt, ettei enää koskaan astu jalallaan napaseuduille. Hänestä oli seestynyt mukavuudenhaluinen luennoitsija, jonka kokemuksesta ei matkan alla ollut konkreettista apua: ”Mitä tulee varusteisiin, valinta oli heidän, sillä heidän olivat lähdössä, en minä [– –].”

Aivan totta tuokin on. 19-vuotias Milton Galle pakkasi Wrangelinsaarelle mukaan kaksikymmentäkuusi laatikollista karamelleja.²²⁰

218 Mts. 15.

219 Mts. 16.

220 Niven 2003, 43.

IV Yksin jäätyneessä kielessä

Ada Blackjackin päiväkirja

NOME, Alaska. – Retkikunta, joka lähti täältä elokuun 3. päivänä Wrangelin-saarelle, Siperian pohjoisrannikolle, etsimään Allan Crawfordin retkikuntaa, on palannut takasin Nomeen, tuoden mukanaan sen surusanoman, että Crawford miehineen ovat saarella surmaantuneet. Ainoastaan seurueessa ollut eskimo-vaimo oli elossa.

Toveri 5.9.1923

Arktinen tutkimusmatkailu pohjautui kolonialististen asenteiden lisäksi käsitykseen siitä, että pohjoinen oli *terra nullius*, ”tyhjää maata”, joka oli vapaasti valloitettavissa.²²¹ Alkuperäiskansat, mikäli heitä oli, yleensä nähtiin satunnaisena lisänä. Wrangelinsaaren tapauksessa ”tyhjyyden” saattoi perustella, koska todistettavasti saarella ei elänyt ketään eikä se myöskään ollut kenenkään metsästysmaata. Selviytyminen annetussa autiudessa edellytti kuitenkin taitoja, joita valloittajat ja kolonialistit eivät välttämättä hallinneet – tässä alkuperäisasukkaista nähtiin konkreettista hyötyä. *Karlu*kin haaksirikkoisten tilanne vuonna 1914 olisi ollut huomattavasti vaikeampi ilman matkassa olleen Kuralukin ja hänen vaimonsa Kirukin metsästys- ja ompelutaitoja. Samalla tavalla ruoka- ja vaatetaloudesta huolehtiva inuittiperhe kuului seitsemän vuotta myöhemmin Vilhjalmur Stefanssonin suunnitelmaan, kun hän pohjusti Allan Crawfordin ryhmän matkaa Wrangelinsaarelle. Kyse oli ihmisten palkkaamisesta työsuhteeseen, mutta asetelman voi nähdä myös toisin: alkuperäiskansan edustajista oli tullut ”osa tutkimusmatkailun infrastruktuuria,

221 Hanrahan 2017, 108–109.

kuten laivat, pemmikaani ja metsästyskiväärit” – he olivat selviytymiselle tarpeellisia, mutta toimijoina heidät kuvattiin pikemmin passiivisina kuin aktiivisina.²²² Tässä luvussa tarkastelun kohteena on yksi infrastruktuurin osa, josta tuli oman selviytymisensä aktiivinen subjekti.

On helppo löytää 1900-luvun alun matkaajien tekstejä, joissa pohjoisten alkuperäiskansojen edustajiin suhtaudutaan vähättelevästi ja rasistisesti. Tähän syylistyvät monesti myös ihmiset, jotka parhaiten menestyivät arktisilla retkillä, koska opettelivat paikallisten kielen ja tekivät heidän kanssaan pitkäjänteistä yhteistyötä. Robert Peary antaa apunaan olleille inuiteille – eli eskimoille, kuten hän kirjoittaa – täyden tunnustuksen kirjassa *Secrets of Polar Travel*. Silti asioiden merkitys on jo ennalta ylempänä säädetty, kuten Peary silmää räpäyttämättä toteaa:

Polaarityöni alusta lähtien olen uskonut, että nämä maailman pohjoisimmat ihmiset voisivat tarjota minulle tutkimusmatkaa suunnitellessani korvaamatonta apua. Myöhemmin minulla oli fatalistinen tunne, että Kaikkivaltias oli sijoittanut pienen heimon tähän määrättyyn paikkaan siinä nimenomaisessa tarkoituksessa, että he auttaisivat pohjoisnavan saavuttamisessa.²²³

Pearyn tunnustuksen inuitit saavat ympäristöön sopeutumisessa osoittamastaan kestävyyydestä, kekseliäisyydestä ja älykkyydestä, sekä ihmeellisestä tietämyksestään jäätetekniikassa ja taidoistaan rekien ja koirien käsittelijöinä.²²⁴ Kiitettäviin asioihin lukeutuvat myös heidän turkisvaatteensa, jotka Pearyn mukaan ovat sekä materiaalien että suunnittelun ja käyttötavan puolesta parhaat mitä polaarityöhön löytyy.²²⁵ Mainitsematta hän kuitenkin jättää vaatteiden valmistajat – naisten työ on tässäkin sokea piste. Pearyn

222 Hanrahan 2015, 116; Ada Blackjackista ”tutkimusretkikunnan varusteena” Gaupseth 2023, 934–935.

223 Peary 1917, 179.

224 Mts. 180.

225 Mts. 166. Huippulaadusta ks. myös Stefansson 1926, 124.



Ada Blackjack. Omakuva Wrangelinsaarella keväällä 1923. Dartmouth College, Hanover. Stefansson-Wrangel Photographs 11-04-021a.

matkakumppani Matthew Henson (1866–1955) sentään nimesi omassa kirjassaan henkilön, joka hänen asusteensa ompeli.²²⁶ Ylipäättään alkuperäiskansan osaamista saatettiin sekä ihailla että piilottaa. Viranomaisille lähettämässään päiväkirjassa *Karluhin* kapteeni Robert Bartlett kirjoitti, miten inuitit hallitsivat metsästyksen ja toivat laivaan jatkuvasti saalista: ”Tuntuu oudolta puhua siitä, että eskimot aina tappoivat hylkeet, ja kuitenkin retkikunnan jäsenet olivat toisinaan ulkona mutta eivät olleet yhtä menestyksekkäitä kuin natiivit.”²²⁷ Myöhemmin ammattikirjoittajan avulla suurelle yleisölle muokatussa kirjassa tuo ylivoimaisuus on täysin häivytetty, toisin sanoen retkikunnan jäsenten osaamattomuudesta ei puhuta mitään.²²⁸ Edes Vilhjalmur Stefansson ei etnografisissa kuvauksissaan anna suoraa tunnustusta jokaiselle, joka häntä opasti ja auttoi, vaikka myös hänen menestyksensä taustalla olivat alkuperäiskansan perinteiset taidot.²²⁹ Lisäksi oli asioita, joita ei koskaan kirjattu virallisiin kertomuksiin: pohjoisessa, kuten muuallakin, tutkimusmatkailijoilla oli intiimejä suhteita alkuperäisasukkaiden kanssa. Tunnettuja arktisia esimerkkejä ovat Pearyn inuittirakastettu Aleqasina (Allakasingwah), Hensonin Akatingwah, sekä Stefanssonin Pannigabluk. Kaikista näistä suhteista syntyi myös jälkeläisiä.²³⁰

Wrangelinsaareltä selviytynyt ”eskimo-vaimo” Ada Blackjack (1893–1983) oli kuitenkin erilainen tapaus. Hänellä ei ollut seksisuhdetta kehenkään retkikunnan jäsenen. Blackjack oli suostunut ompelijaksi Stefanssonin järjestämän kolonian mukaan olettaen, että matkaan lähtisi myös inuittiperheitä. Kun paljastui, että hän joutuisi viettämään talven kaukaisella saarella yksin neljä miehen

226 Henson 1912, 49. Taitava turkisten ompelija oli Miss ”Bill”.

227 LAC / Diary of R. A. Bartlett, 26.10.1913.

228 ”[–] eskimot olivat jatkaneet hylkeen metsästystään huomattavalla menestyksellä.” Bartlett & Hale 1919, 57.

229 Pålsson 2001, 56–59.

230 S. Allen Counter jäljitti 1980-luvulla Pearyn ja Hensonin jälkeläiset Grönlannissa. ”A World Away, Explorers’ Kin Meet”, *The New York Times* 7.6.1987, 47. Stefanssonin suhteesta ja jälkeläisistä ks. Pålsson 2001, 39–65; Pearyn suhtautumisesta inuittinaiisiin Bloom 1993, 104–105.

kanssa, oli seurauksena pakokauhukseksi yltynyt koti-ikävä ja arktinen hysteria.²³¹ Kaiken kukkuraksi Ada Blackjack ihastui ryhmän nuoreen johtajaan Allan Crawfordiin ja haaveili tästä miestä itselleen. Blackjackin outo käytös hämmensi ja häiritsi miehiä, jotka yrittivät saada hänet luopumaan ”temppuilusta” ja ryhtymään töihin käyttämällä erilaisia rangaistuksia. Tilanteen selvittely ja korjaantuminen vei monta kuukautta, ennen kuin asiat ratkesivat ja sopu löytyi.²³² Stefansson, joka sittemmin editoi retkikunnan säilyneitä papereita omaksi edukseen, osoitti Blackjackissa puhjenneen arktisen hysterian ja miesten reaktioiden kohdalla hienotunteisuutta kaikkia osapuolia (ja omaa asiaansa) kohtaan ja ohitti omassa kirjassaan tyystin koko tapauksen.

Ada Blackjack ei ollut tarttunut työtarjoukseen seikkailunhalusta tai miehenkipeyttään, vaan yksinkertaisesti rahan vuoksi. Hän oli köyhä 23-vuotias yksinhuoltaja, jonka 5-vuotias poika Bennett oli orpokodissa ja sairasti tuberkuloosia. Palkkarahoilla Blackjack tahtoi hankkia pojalleen hoitoa ja tarjota tälle valoisamman tulevaisuuden. Retkikunta lupaili kaikesta huolimatta parempaa kuin kotikaupunki Nome, missä olosuhteet olivat kehnot eikä kunnollisia työpaikkoja ollut tarjolla. Silti päätyminen ainoana naisena arktiselle saarelle oli hänelle shokki. Ada Blackjack oli syntynyt pienessä Spruce Creekin inuittikylässä, mutta perinteinen elämänmuoto oli hänelle vieras. Hän oli käynyt Nomessa metodistien ylläpitämän lähetyuskoulun ja kaupungistunut.²³³ Turkisten ompelemista lukuun ottamatta hänellä ei ollut erityisiä arktisia taitoja eikä kokemusta eränkäynnistä. Hän pelkäsi aseita, mutta joutui Wrangelinsaarella pakon edessä opettelemaan sekä ansapyyntiä että metsästämistä

231 Viitaan termiin aikakauden kielenkäytön mukaisesti ottamatta kantaa siihen, onko tällainen diagnoosi pätevä. Robert Peary oli kuvannut kirjassaan *The North Pole* (1910, 166–167) inuittinaisten hysteeristä kohtausta nimeltä *piblokto* [oik. *pibloktoq*]. Sen aiheuttajiksi on arveltu milloin ympäristöllisiä tai ravinnollisia tekijöitä, milloin sosiaalisia. Arktisesta hysteriasta historiallisena ilmiönä ja käsitteenä ks. tarkemmin Dick 1995.

232 Rangaistuksista ks. lainaukset Lorne Knightin päiväkirjasta, Gaupseth 2023, 936–937.

233 Ada Blackjackin (os. Delutuk) taustasta ks. Niven 2003, 9–11.

kiväärillä ja haulikolla. Häntä auttoi sekin, että hän saattoi kirjata muistiin tapahtumia ja ajatuksiaan.²³⁴

Vikuroiva kieli

Eskimokielet eivät 1900-luvun alussa olleet kirjoitettuja kieliä, joten inupiatunin puhuja Ada Blackjack oli koulussa opetettu lukemaan ja kirjoittamaan englantia. Wrangelinsaarella hän seurasi, miten miehet pitivät päiväkirjaa ja ryhtyi itsekin pitämään sellaista jäätyään keripukkia sairastaneen Lorne Knightin kanssa kahden ja tämän kuoltua yksin. Ada Blackjackin päiväkirja – tai Ada B. Jackin, kuten hän toisinaan nimensä muotoilee – on arktisen kirjallisuuden piirissä poikkeuksellinen dokumentti, aito robinsonadi. Lyhytsanainen Blackjack kirjoittaa kuitenkin erilaista päiväkirjaa kuin Daniel Defoen neuvokas romaanihahmo Robinson Crusoe, joka tuotti jatkuvaa ja laveaa selostusta puuhistaan. Ainoastaan sairastuminen sai Crusoen hillitsemään ilmaisuaan tasolle, joka tulee lähelle Adan todellisuutta.

Robinson Crusoe:

Kesäk. 22. – Hiukan toipunut, mutta kamalassa taudin pelossa.

Kesäk. 23. – Peräti huonona taas; vilutti ja puistatteli, ja sitte kivisteli kipeästi päätä.

Kesäk. 24. – Paljon parempi vointi.

Kesäk. 25. – Horkkakuumetta, kovin ankaraa; kohtaaus kouristeli minua seitsemän tuntia – hytisytti vilusta, sitte kuumetta ja heikkoa hiostusta.

Kesäk. 26. – Virkeämpi; ja kun ruokavarat olivat lopussa, otin pyssyni, mutta huomasi olevani varsin heikkona. Ammuin sentään vuohen, laahasin sen kotiin suurella vaivalla,

234 Luen seuraavassa Ada Blackjackin päiväkirjaa lähinnä kielen ja kirjoittamisen kautta. Päiväkirjan luenta vastatarinana vallitsevalle kolonialistiselle näkökulmalle ks. Gaupseth 2023.

käristin siitä viipaleen ja söin. Mielelläni olisin tehnyt siitä keittoa, saadakseni lientä, mutta minulla ei ollut pataa.²³⁵

Ada Blackjack:

29:s. Silmäni on turvonnut ja toinen puoli kasvoistani särkee, se alkoi eilen ja tänään sitä särkee kovasti. Sain yhden uros ketun se on hyvälihainen, ja sahasin viisi kuusi palaa puuta ja pilkoin vain kolme.

30:s. En mennyt ulos tänään ja silmäni on huonompi kuin eilen. ja molemman puolen silmät turvoksissa.

[– –]

Huhtik. 3. Silmäni on parempi ja turvotus laskee.

Huhtik. 4. Silmäni on samanlainen kuin eilen mutta vatsani oli sekaisin, eikä kurkkuni tunnu kipeältä mutta silmäni olivat sumuiset tänään enkä ole ollut ulkona kolmeen päivään.

Huhtik. 5. Menin ulos tänään ja kannoin sisään lunta vettä varten ja vein laskiämpäriin ulos.

Huhtik. 6. Tänään tein sahapukin ja pilkoin puuta ja voin paremmin tänään. Ja avasin keksirasian. Tänään tuulee.²³⁶

Ada Blackjackin päiväkirja kattaa kronologisesti hieman yli viiden kuukauden ajanjakson maaliskuusta elokuuhun 1923, mutta sisältää joitakin muistiinpanoja myös ajalta ennen Crawfordin, Gallen ja Maurerin lähtöä.²³⁷ Lorne Knightin heikkenevä kunto ja kuolema on kirjattu niin ikään Adan lyhyisiin merkintöihin. Päiväkirjan keskeinen piirre on sen vikuroiva kieli. Adan englanti on yksinkertaista ja lauserakenteet lyhyitä. Monet sanat hän kirjoittaa

235 Defoe 1911, 62.

236 *Ada Blackjack Diary*, 29.3.–6.4.1923, ei sivunumeroita. DDC / Ada Blackjack Collection.

237 Päiväkirja on julkaistu vasta 2020-luvulla (digitoitu faksimile, Dartmouth College, ks. mp.). Stefansson painatti päiväkirjan sijaan Adan myöhemmin saneleman ja kielellisesti korjatun kuvauksen saaren tapahtumista (Stefansson 1926, 297–305) ja Niven puolestaan esittää päiväkirjan sisällön pääosin parafrasina (Niven 2003). Kumpikaan ei käsittele päiväkirjan kieltä.

toistuvasti mutta samalla epäsystemaattisesti väärin. Tämä ei yllätä, sillä ei muidenkaan pohjoisessa liikkuneiden aikaisten kirjallinen ilmaisu ollut välttämättä oikeakielistä. Esimerkiksi Robert Bartlettin viranomaisille toimittama päiväkirja *Karlukin* matkasta sisältää puhtaaksi kirjoitetunakin lukuisia kirjoitusvirheitä. Myös *Karlukilla* olleen John Hadleyn kirjallinen ulosanti oli kömpelöä, mikä saa epäilemään Stefanssonin julkaiseman Hadleyn sujuvanaisena selonteon aitoutta.²³⁸

Blackjackin tapauksessa kuullun kielen kääntyminen kirjoite-
tuksi tapahtuu kuitenkin tavalla, joka tuottaa tekstiä kirjaimellisesti
luettaessa lähes surrealistisia assosiaatioita. Esimerkiksi tyhjän pel-
tiastian sisältönä ollut kerosiini (*coal oil*) vaihtuu kylmäksi öljyksi
cold oil. Näköhavainto jääkarhusta kääntyy ompeleeksi *I sew a po-
lar bear*. Kun Blackjack harjoittelee aseensa käyttöä ja osuu maaliin,
hän kirjoittaakin pitävänsä maalinsa piilossa *with three first shots I
didn't hided my target with the last shot I hide my target*. Hän kir-
joittaa Milton Gallesta ja toteaa heti sen perään nähneensä parven
merilokkeja: *I saw banch of smale seegalles*. Ja kun Blackjack ompe-
lee Gallen paluuta odotellessaan tälle hansikkaita, mutta huomaa
lankansa olevan vähissä, hänestä itsestään tulee eräänlaista heh-
kulankaa: *And I'm sort of yarn for Galle's glows*.²³⁹ Ada Blackjackin
päiväkirjan kielessä ympäristö ja toiminta tahattomasti poetisoituu
– tai, lukijasta riippuen, saa sävyä freudilaisista lipsahduksista fo-
neettisen ja kirjallisen välitilassa.

Arktisen tekstuaalisuus

Useimmat arktiset tutkimusmatkailijat suhtautuivat inuitteihin
ikään kuin nämä eivät olisi aikuisia. Robert Peary väitti suo-
raan: ”Yleisesti ottaen nämä ihmiset ovat kovin lasten kaltaisia ja

238 LAC / Diary of R. A. Bartlett; Hadleysta ks. Niven 2000, 359.

239 Ada Blackjack Diary, 19.3.; 26.2.; 26.5.; 4.6.; 12.4.1923.

sellaisina heitä tulee kohdella.”²⁴⁰ Pienikokoinen Ada Blackjack on tietenkin aikuinen, mutta ensisilmäyksellä päiväkirja näyttää kuin lapsen kirjoittamalta. Lyijykynällä täytetyn vihkon käsiala on hapan ja kertoo oman elämän tapahtumien tallentamisen olevan hänelle uusi asia. Kaunokirjallisia pyrkimyksiä sivuilta ei löydy; Blackjackin tekstissä kokeva minä ja kertova minä ovat yhtä. Hänellä ei ole narratiivisia keinoja, mutta erilaisia tyylierekisterejä hänellä silti on. Tekstistä löytyy muun muassa rukouksia, huudahduksia, useita unia sekä kaksi viimeistä tahtoa. Toistuvat metsästyksen ja arkiaskareiden kuvaukset vaihtelevat ohilaukauksista laskiämpäriin tyhjentämiseen ja ompelutöiden edistymiseen ja saavat myöhemmin rinnalleen luontohavaintoja.²⁴¹ Voimattoman ja kuolemaa tekevän Lorne Knightin ilkeät purkaukset tuovat tekstiin yllättäen myös toisen puheään, jolle Blackjack päiväkirjansa hiljaisuudessa vastaa:

hän ei koskaan lopeta ja mieti kuinka paljon se on raskasta naisille ottaa neljän miehen paikka, tehdä puu työtä ja metsästää jotakin syötävää hänelle ja odottaa hänen petinsä vieressä ja viedä hänen paskonsa ulos hänen puolesta.²⁴²

Vaikka Blackjackilla ei ollut lupaa koskea Milton Gallen kirjoituskoneeseen, Knightin kuolema saa hänet rikkomaan sääntöä: hän kirjoittaa kuolintodistuksen. Sen jälkeen hän valmistautuu suunnitelmallisesti tulevaisuuteensa itsellisenä eläjänä. Laatikko, jossa hän säilyttää kuivaamansa saalislihan tulee täyteen jo heinäkuussa, käsintehdyn kalenterin päivät hän piirtää valmiiksi vuoden loppuun. Päiväkirjassa hän ei murehdi yksinäisyyttä tai kylmyyttä, mutta kaipaa toki läheistensä luo. Ajatus siitä, että saarille

240 Peary teoksessa *The North Pole* (1910), lainaus Huntington 2002, 57. Toisaalla Peary kirjoittaa: ”Olen vilpittömästi kiinnostunut ja kiintynyt näihin pohjoisen lapsiin.” Peary 1917, 189.

241 Silje Gaupseth painottaa tätä muutosta Blackjackin päiväkirjassa ja näkee kertovassa minässä ilmenevän uusia piirteitä, ks. Gaupseth 2023.

242 *Ada Blackjack Diary*, 21.4.1923.

jääneiden ihmisten eristys ei ole mitenkään edullisesti vaikuttanut heidän älylliseen elämäänsä,²⁴³ ei Ada Blackjackin kohdalla tule todistetuksi. Hän nimittäin aktivoituu paitsi kielessä myös käytännössä, kehittää taitojaan metsästäjänä ja ryhtyy muun muassa rakentajaksi ja dokumentoijaksi. Hän saalistaa elämänsä ensimmäisen hylkeen, pystyttää puisen tähystyslavan ja ottaa itsestään kuvia retkikunnan kameralla. Blackjackin leirielämä Wrangelinsaarella on modernia (hän käy kylvyssä ja harjaa hampaansa), mutta muistuttaa yhdessä suhteessa 1700-luvun kuuluisuuden ja Robinson Crusoen esikuvan Alexander Selkirkin vaiheita tämän viettäessä yli neljä vuotta eteläisen Tyynenmeren saarella. Molemmat lukevat yksinäisyydessään Raamattua.²⁴⁴ Kirjasta tulee Blackjackille sekä ajanvietettä että talismani, sillä ennen kuolemaansa Knight lupaa vanhan perintöraamattunsa hänelle. Hän ottaakin haltuun koko kirjan: ”En tänään tehnyt mitään paitsi Raamatun lukua juuri lopetin vanhat Testamentit seuraavaksi luen uudet Testamentit. Ja lumisadetta koko päivä.”²⁴⁵ Kovin tarkkaavaisesti hän ei kirjan nimistöä opettele, vaan puhuttelee jumalan poikaa myös nimillä Juses, Jusses ja Jeses.²⁴⁶

Raamatun jumala kirjautuu Ada Blackjackin päiväkirjaan varmimmin, kun näköpiiriin ilmaantuu jääkarhu.²⁴⁷ Jo ensimmäisenä talvena retkikunnan ollessa vielä yhdessä Blackjack oli kirjaimellisesti jähmettynyt kauhusta kun jääkarhu tuli nuuskimaan leirin tavaroita.²⁴⁸ Stefanssonin mielestä Blackjackin reaktio oli täysin ylimitoitettu. Hän kirjoittaa ylimielisesti, että kyseessä oli vain inuittien muinaisaikoina jääkarhua kohtaan tuntema taikauskoinen pelko, joka tietenkin oli turhaa: ”[–] nykypäivän miehelle tai naiselle, joka osaa ampua kiväärillä sorsia, karhusta tuskin on sen

243 Hirn 1928, 195. Ajatus liittyy ennen kaikkea kielen taantumiseen pitkän yksinolon aikana.

244 Selkirkistä ks. Hirn 1928, 100–118.

245 *Ada Blackjack Diary*, 5.6.1923.

246 Mts. 31.7.; 1.8.1923.

247 Mts. 28.6.; 23.7.; 31.7.; 1.8.; 3.8.1923.

248 Niven 2003, 97.

isompaa vaaraa kuin on sorsasta.”²⁴⁹ Vajaat puolitoista metriä pitkän ja alle 45 kiloa painaneen Blackjackin näkökulma jääkarhuun saattoi olla toinen – eikä hän tuossa vaiheessa edes osannut ampua. Myöhemmin, Blackjackin ollessa yksin, jääkarhu käy leirissä syömässä hylkeenrasvavaraston ja nappaa jäältä hänen ampumansa hylkeen. Ei Blackjack syyttä suotta pelkää päätyvänsä jääkarhun vatsaan. Kun näin ei tapahdu, hän kiittää päiväkirjassaan jumalaa siitä, että saikin elää. Tavallaan kyse on Blackjackin vuoropuhelusta kahden yliluonnollisen mahdin kanssa, sillä inuittien mytologiassa keskeisellä sijalla on jääkarhu Nanook.²⁵⁰ Päiväkirjassa ei kuitenkaan ole merkkejä suullisesta tarinaperinteestä, vaikka Blackjack omien sanojensa mukaan ajatteli vielä saarelta paluun jälkeenkin pikemmin ”eskimoksi” kuin englanniksi.²⁵¹ Päiväkirja on ennen muuta dokumentti, jonka taustalla on se mahdollisuus, että kirjoittaja ei selviä saarelta hengissä. Hypoteettinen lukija voisi siis olla myöhässä saapuva pelastaja.²⁵² Blackjack kirjoitti päiväkirjansa ainoalla kielellä, jolla se oli mahdollista tehdä. Jännite mielen sisäisen kielen ja opitun kirjoitetun kielen välillä kuitenkin näkyy niissä hetkissä jolloin hänen käyttämänsä englannin ilmaisut jäätyvät kiinni paperiin ”kylmän öljyn” tapaisina outoina ilmestyksinä.

Raamattu ei ole Wrangelinsaaren ainoa lukemisto, sillä retkikunnan tuomiin tarvikkeisiin lukeutuu sadan dollarin arvosta käytettyjä kirjoja.²⁵³ Arktisessa telttaelämässä lukeminen oli yksi harvoja ajanvietteitä. Kun Blackjack oli ryhmän ollessa vielä koossa pyytänyt miehiltä jotain kirjaa, jossa puhutaan jumalasta, nämä olivat ojentaneet hänelle Rabelais’n *Gargantuan ja Pantagruelin* ja nauraneet partaansa.²⁵⁴ Luettuaan Raamatun kannesta kanteen

249 Stefansson 1926, 264.

250 Pohjoisten kansojen suhteesta jääkarhuun ja sen metsästämiseen, ks. Engelhard 2017, 121–136.

251 Inglis Fletcherin ”luonnekuvaus” Ada Blackjackista teoksessa Stefansson 1926, 313.

252 Gaupseth 2023, 939.

253 Niven 2003, 44,

254 Mts. 99–100.

Blackjack tarttuu seuraavaksi tutkimusmatkailija Frederick A. Cookin (1865–1940) kirjoituksiin.²⁵⁵ Cook oli esittänyt kiistanalaisia väitteitä kiipeämisestä Denalin huipulle (1906) ja käynnistä pohjoisnavalla (1908) ja julkaissut retkistään kertomuksia. Cookin kirjan päätyminen saareen on luonnollista, sillä Allan Crawfordin johtaman ryhmän hanke pohjoisessa sijoittuu jo valmiiksi tekstitettyyn maisemaan. Tutkimusmatkailijoiden muistikirjat, päiväkirjat, lokikirjat, raportit, matkakirjat, muistelmat ja lehtijutut peittivät 1920-luvulle tultaessa jo lähes koko arktisen alueen. Kirjoittamaton kolkkaa oli vaikea löytää, vaikeata myöskään nähdä mitään ilman valmista tekstuaalista kehystä ja sen tarjoamaa toimintamallia. Wrangelinsaarta oli ennen ryhmän saapumista kuvanneet kirjallisessa muodossa John Muir, Robert Bartlett ja jopa Vilhjalmur Stefansson, joka ei ollut saarta koskaan edes nähnyt.²⁵⁶

Myös Ada Blackjack ottaa kirjoittamalla haltuun oman kehoillisen kolkkinsa arktisessa maisemassa. Näkökulma kuitenkin poikkeaa täysin kaikista edellä mainituista. Ensinnäkin siksi, että hän rekisteröi omaa arkeaan vailla sellaista kompassiin ja ilmapuntariin sidottua raportoinnin velvoitetta, jonka alla tutkimusretkikuntien jäsenten päiväkirjat ovat syntyneet. Toisekseen ja ennen muuta siksi, että hän on kaksinkertaisesti toiseutta edustava kirjuri valkoisten miesten huonosti päättyneellä löytöretkellä: alkuperäisasukas, joka merkitsee muistiin kuukautistensa ajankohdat.²⁵⁷

255 *Ada Blackjack Diary*, 5.8.; 7.8.1923.

256 Hänen lähteensä oli John Hadley, ks. Stefansson 1921, 714–716, 719–722.

257 *Ada Blackjack Diary*, merkinnät kuukautisista aikavälillä 15.10.1922–19.8.1923, kalenterivihkon takakannen sisäpuoli.

V Lentokone ja turvemaja

Arktisen filmaattinen ylevä

Heinäkuun viimeisenä päivänä vuonna 1929 Wrangelinsaaren rantaan kaarsi kellukkein varustettu Junkers W 33 -lentokone. Neuvostoliitto oli vuosikymmenen puolivälissä häätänyt saarelta Stefanssonin kolonistit ja perustanut sinne pysyvästi miehitetyn sää- ja turkispyyntiaseman.²⁵⁸ Jo kolmen vuoden ajan jäät olivat kuitenkin pitäneet saarta kahleissaan. Nyt Junkersin lentäjä pysyi antamaan reittiohjeet *Litke*-alukselle, joka oli vihdoinkin päässyt perille noutamaan aseman väkeä. Koneen ohjaimissa oli kokenut pilotti, joka ensimmäisten joukossa oli kartoittanut ilmasta käsin Pohjoisen jäämeren rantamia ja Koillisväylän olosuhteita.²⁵⁹ Pioneerin kohtalo – kuolemaan johtanut laskeutumisyritys huonossa lentosäässä vain vajaat kahdeksan kuukautta Wrangelinsaarella käynnin jälkeen – oli jo ennakkoon aavisteltavissa.

Otto Kalvitsa on mennyt. Rohkea kotka on lakannut liitämästä pilvien parmailla, tuhoutunut koneensa kanssa, johon hän oli kiinni kasvanut. Missä on se mies, joka on täyttävä hänen paikkansa? Kuka on vievä kulttuurimaailman terveiset arktisten seutujen turvemajoihin!²⁶⁰

258 Neuvostoliittolainen alus *Krasnyi Oktjabr* saapui Wrangelinsaarelle elokuussa 1924 ja vei 13 inuittia ja heidän työnjohtajanaan toimineen Charles Wellsin Siperiaan. Vuonna 1926 jäänmurtaja *Stavropol* toi saarelle 59 hengen neuvostoliittolaisen ryhmän (suurin osa jupikkeja) varustettuna kolmen vuoden ruokavaroin. Gorshkov 2016, 28–32.

259 Kalvitsa oli käynyt ensimmäisenä lentäjänä Wrangelinsaaren yllä jo elokuussa 1926, jolloin hän näytti sitä ilmasta tulevalle saaren komentajalle Georgi Ušakoville. Vuoden 1929 lennosta Hanov 1936, 94; molemmista lennoista Zujev 1990, 92–93. Wrangelinsaaren lennoista yleensä Minejev 1946, 68–71.

260 Santeri Mäkelä esipuheessa teokseen *Jäämerilentäjän päiväkirjasta*. Kalvitsa 1930, 8. Mainittakoon tässä yhteydessä toinenkin kesken työnsä kuollut suomalais-neuvostoliittolainen polaarilentäjä Karl Neronen (k. 1937), ks. nekrologi *Sovetskaja Arktika* 4/1937, 57–61.

Suomalaisen ilmailun historia ei juuri muista Otto Kalvitsaa (1888–1930), Neuvostoliittoon loikannutta konemiestä, joka uudessa kotimaassaan kohosi lentäjäksi ja suuntasi Junkersin ohjaimissa nokan kohti Arktista. Riskialttiiseen työhön liittyneet vaarat Kalvitsa kyllä ymmärsi:

Koneemme heikon kantokyvyn vuoksi olemme olleet pakoitettuja lähtettämään takaisin osan niistä välttämättömistä tarpeista, jotka olivat tarkoitettuja mukaan. Tämä on kyllä uhkarohkeaa kun ei tiedä, mitä voi tapahtua. Täytyy uskaltaa tyytyä kaikkein vähimpään ja välttämättöminimpään...

Jos tapahtuu, että meidän on jätävä kuukausiksi jäätikölle – kun ei tiedä, saammeko missään täydentää ruoka- ja polttoainetarastojamme – olemme varmasti menneitä miehiä. Silloin ei auta muu kun itsensä syöminen! Mutta vaarallisempaa kuitenkin olisi rasittaa konetta viimeiseen asti jännitetyllä kuormituksella.²⁶¹

Kalvitsa ja muut arktisella alueella henkensä riskeeraneet neuvostolähtäjät toivat kyllä terveisiä uudesta maailmasta, mutta edustivat myös valtaa, jonka tavoitteena oli keinoja kaihtamatta hyödyntää pohjoisen luonnonrikkauudet. Turvemajojen asukkaiden mielipidettä asiaan ei kysytty, sivistystä ja sosialismia tarjoihtiin ilman vaihtoehtoa. Pääkaupunkiin kantautuneissa kuulumisissa taas korostui helposti pohjoisen alkuperäisten kansojen primitiivisyys ennen edistyksen voittokulkua. Kalvitsan muistiinpanoissa Šelagskin niemeltä on sama tuoksahdus kuin Nansenin matkakirjassa Grönlannin poikkiihdistä, missä tämä oli kertonut inuitien ruokailu- ja puhdistautumistavoista.

Olemme täällä tsuksien vieraina. Täydentäisimme mielellämme melko kuiviin käpertynyttä ruokavarastoamme ilmassa kuivatulla poronlihalla, mutta isäntäväkemme on niin köyhä, ettei heillä ole itselleenkaan

261 Kalvitsa 1930, 44. Junkers W 33 oli konetyyppi, jolla saavutettiin useita aikakauden lentoennätyksiä, mm. ensimmäinen Atlantin ylitys idästä länteen vuonna 1928 ja korkeusennätys 12 740 m vuonna 1929. Kalvitsan koneen suorituskykyä kuitenkin heikensivät raskastekoiset kellukkeet.

tarpeeksi tätä tšuktsien tavallista herkkua. He pistelevät vain makeisiin suihin jo mätänemistilassa olevaa hylkeen tai mursun lihaa. Sen lemu on niin ällöttävä, että siinä pitää olla koiran luonto, jolta tästä hajustakin jo sisukset eivät sekaisin mene. Mutta nämä eivät ole moksiskaan, pistelevät poskeensa kuin parasta herkkua.

Siivottomalta tuo tšuktsien kotihuusholli meistä – ja varmaankin meidän emännistämme – tuntuu. Esimerkiksi virtsaa käytetään moniin taloustarpeisiin. Sillä pestään kasvot, huuhdellaan astiat, käytetään nahkojen parkitsemiseen ja kuka tietää mihin vielä käytetäänkään. Hukkaan se vaan ei joudu.²⁶²

Karuissa oloissa ei ole varaa haaskata mitään, sen kokeneet pohjoisen kävijät Nansen ja Kalvitsa ymmärsivät. Aihe oli kuitenkin jo muodostunut arktisen kirjallisuuden kliseeksi. Robert Pearyn matkatoveri Matthew Henson oli muotoillut siisteyskysymyksen kenties tyylikkäämmin: ”Eskimoäiti pesee vauvansa samaan tapaan kuin kissa poikasensa. On monia persoonallisia tapoja joiden kuvailu saattaisi karkottaa lukevan piirin, joten lopetan pidemmittä puheita ja totean, että heitä eivät lika ja saasta kauhistuta.”²⁶³ Jos kuvaukset elintavoista nostattivat karvoja kaupunkien mukavuuksiin tottuneissa lukijoissa, niin olosuhteet omakohtaisesti kokeneet tavoittivat kyllä asian todellisen laidan. Kulttuurimaailman keinoista ja käsityksistä oli vähän apua silloin kun kyse oli selviytymisestä. Puolimädän lihan syöminen ja hygienian uusiksi ajatteleminen olivat vasta alkua myös sosialismin eturintamilla.

262 Kalvitsa 1930, 54–55. Translitterointia nykyaikaistettu. Uusi hajumaailma tuli tutuksi heillekin, jotka eivät vierailleet alkuperäisasukkaiden asunnoissa. Saa- puessaan Grönlannin rannikolle elokuvan tekoon vuonna 1932 Leni Riefenstahl rekisteröi paitsi luonnon kauneuden myös kylän hajut: traanin, kalanjätteet, koirien jätökset sekä raskaana pilvenä koko rannan yllä leijuneen vastateurastetun valaan lemun. Riefenstahl 1987, 162.

263 Henson 1912, 51.

Arktiksen uusi mytologia

Lentäessään avo-ohjaamoisella koneella pohjoisen kylmyydessä Otto Kalvitsa tiesi, että arktisesta seudusta olivat kiinnostuneet muutkin kuin nuoren Neuvostomaan asukkaat. Norja oli ollut aktiivinen ja saanut vuoden 1920 kansainvälisellä sopimuksella omistukseensa Huippuvuoret ja havitteli 1930-luvun alussa Grönlannin itäosia. Stefanssonin yritys kaapata Wrangelinsaari Brittiläisen imperiumin nimissä muistettiin myös. Ne valtavat alueet, joita Neuvostoliitto piti hallussaan, olivat mahdollisuuksien osalta vasta avautumassa. Uttera Kalvitsa oli iskostanut itseensä tilanteen edellyttämän kommunistisen eetoksen:

Meidän tutkimusalueemme ulottuu Frans-Josefin maasta aina Beringin mereen saakka. Tällä äärettömällä, miltei kokonaan tuntemattomalla alueella työskentelevät Neuvostoliittomme tiedemiehet, merimiehet ja lentäjät. Tämä työ on hiljaista ja ehkä monen kunnianhimoissaan pulistelevan porvarin mielestä vähäpätöistä, sillä siitä ei lyödä rumpua eikä tehdä reklaamia. Me emme karju omista Nordenskjöldeistämme, Nansenestämme, Amundseneistämme. Neuvostoliiton punaiset professorit, punaiset merimiehet ja punaiset lentäjät etsivät maineensa työllä, eivät reklaamilla ja suunsoitolla [– –]²⁶⁴

Kalvitsa tahtoi painottaa ammattinsa vakavamielisyyttä vastakoh-tana ”isänmaalliselle höyrypäisyydelle” ja jäätiköiden ylilennoille, jotka olivat villinneet porvarillisen maailman. Kului vain muutama vuosi ja Neuvostoliittokin osasi tehdä reklaamia ja lyödä rumpua, kun Stalinin hallinto ryhtyi mainostamaan omien lentäjiensä ylivertaisia saavutuksia. Eikä aivan syyttä, sillä lentokonein pelastettiin jäiseltä aavalta ne punaisen professorin Otto Schmidtin (1891–1956) johtamat toistasataa Koillisväylän tutkimusmatkaajaa, joiden höyrylaiva *Tšeljuskin* juuttui Wrangelinsaaren ohitettuaan ahtojäihin ja upposi Tšuktsimerellä helmikuussa 1934. Laivan matkustajien eli *tšeljuskinilaisten* tarina – ainoastaan yksi laivan

264 Kalvitsa 1930, 18.

miehistöstä menehtyi, eikä hänkään kylmyyteen – elähdytti kaikkia, joille arktisen alueen vastukset ja riskialttiit pelastusyritykset olivat tuttuja. Siitä saatiin myös yksi peruskivi uuteen stalinistiseen mytologiaan; *Tšeljuskinin* matkasta tehtiin osa valtion virallista heroismia ja parrakkaasta Otto Schmidista Arktiksen valloituksen henkilöitymä.²⁶⁵

Korkeimmalle ylennettiin lentäjät. Kalvitsan nuorempi kollega Anatoli Ljapidevski (1908–1983), joka vei turvaan mantereelle ensimmäisen koneellisen (kymmenen naista ja kaksi lasta), sai uuden arvonimen ”Neuvostoliiton sankari” sekä siihen kuuluvan kultaisen kunniamerkin järjestysnumerolla 1. Arktiksen lentosankarien nimet iskostettiin kansakunnan tajuntaan niin perusteellisesti, että uusintapainoksia Ljapidevskin kertomuksesta otettiin vielä 45 vuotta myöhemmin – Stalinin kuva oli tosin jo poistettu.²⁶⁶

Save Our Souls

Upouuden laivan surkeasti päättynyt neitsytmatka Koillisväylällä ei olisi kasvanut propaganda-arvossa näin merkittäväksi ilman lentäjien osuutta. Samalla kun lentokoneet olivat kehittyneet ja entiset ennätykset ylitetty, oli pilottien henkilökultti leijannut uusiin korkeuksiin. Neuvostoliitto halusi kotoperäisin kommunistisin sankarein vastata läntisen maailman kuuluisuuksille, sellaisille kuten Atlantin ylittäjä Charles Lindbergh. Vaikka sanalliset kuvaukset rohkeista lentosuorituksista elähdyttivät kymmenien tuhansien mieltä, tarinoista jäivät yhä puuttumaan suuret visuaaliset elämykset. Neuvostopainatteiden tuhnuisista ja retusoiduista valokuvista ei ollut kilpailemaan aikakauden uusimman arktisen

265 Neuvostoliittolainen myytti arktisesta, jossa Schmidillä ja *Tšeljuskinin* tarinalla on kunniasija, on luettu yhdeksi maan virallisen taiteen eli sosialistisen realismin keskeisistä tuotoksista. McCannon 1998, 9. Kyse on siis paitsi heroismista myös sen estetisoinnista.

266 Ljapidevski 1979. *Tšeljuskinista* tehtiin myös elokuva satavuotisjuhlan kunniaksi vuonna 1984.

kuvaston kanssa.²⁶⁷ Tässä kisassa länsi ylsi ylemmäs. Sillä aikaa kun *Tšeljuskin* matkasi Koillisväylällä kohti ahtojäitä ja hätäviestin lähettämistä, oli Euroopan ja Amerikan valkokankaalle saapunut elokuva, jossa arktinen lentäminen sai ennennäkemättömän loisteen – Grönlannissa filmattu *S.O.S. Eisberg*.

Arnold Fanckin (1889–1974) ohjaamaa saksalais-amerikkalaista elokuvaa voi määritellä samoilla sanoilla, joilla on luonnehdittu Fredrick Churchin seitsemänkymmentä vuotta aiemmin valmistuneen *Jäävuoret*-maalauksen tarinaa: ”[–] kaleidoskooppi lahjakkuutta, seikkailua, hämmästyttävää spektaakkelia, tiedettä, kolonialismia ja monikansallista toiveajattelua, elitismia ja populaarikulttuuria.”²⁶⁸ Fanck oli saanut mainetta vuorikiipeily-elokuvilla ja *S.O.S. Eisberg* onkin kuin toiseen potenssiin korotettu jatke alppiseikkailuille lumen ja jään keskellä. Aloite ja rahat elokuvan tekemiseen tulivat Hollywoodin pioneereihin kuuluneelta saksalaissyntyiseltä Carl Laemmlelta, jonka Universal Pictures oli vastikään vuonna 1931 tuonut markkinoille *Draculan* ja *Frankensteinin*. Elokuvesta tehtiin versiot sekä saksaksi että englanniksi.²⁶⁹

Juonen tasolla *S.O.S. Eisberg* on kömpelö melodramaattinen katastrofielokuva, josta ei tullut yhtiön toivomaa rahallista menestystä. Teknisiltä ja visuaalisilta arvoiltaan se on kuitenkin yksi 1930-luvun merkkiteoksista. Kuvat Grönlannin murtuvista jäätiköistä ja ajelehtivista jäävuorista ovat edelleen vaikuttavia ja dokumentteina arvokkaita, lentokohtaukset taas lukeutuvat elokuvahistorian hienoimpiin. Matalalla jäävuorten keskellä pelottomasti kaartelevan Klemmin ohjaimissa on Ernst Udet (1896–1941), ”Punaisen

267 Lukuisten kansanpainosten lisäksi *Tšeljuskinin* herooisesta matkasta julkaistiin poliittiselle yläkerrokselle oma, kalliisti painettu juhlakirja, jonka kuvat ovat kuitenkin yhtä hämäriä, ks. *Geroitšeskaja epopeja*.

268 Gerald E. Carr teoksessa Harvey 2002, 11.

269 Ensi-illat olivat Berliinissä 30.8.1933 ja New Yorkissa 22.9.1933. Toisin sanoen *S.O.S. Eisberg* tuli levitykseen Saksassa Hitlerin valtaannousun jälkeen. Elokuvalla, jonka idea pohjautui Grönlannissa kuolleen saksalaisen meteorologin ja napatutkija Alfred Wegenerin (1880–1930) tapaukseen, ei ollut kytköstä natsihallintoon, mutta uudessa tilanteessa tekijänimien joukosta poistettiin ennen ensi-iltaa yksi juutalainen kommunistipuolueen jäsen. Fanck 2021.

paronin” Manfred von Richthofenin rinnalla lentänyt ensimmäisen maailmansodan hävittäjä-ässä ja aikansa lahjakkain taitolentäjä. Miehen maineesta kertoo, että hän esittää elokuvassa itseään, uhkarohkeaa lentäjäsankaria, jonka ansiosta ahdinkoon joutuneet saksalaiset tutkimusmatkailijat löydetään ja pelastetaan luhistuvalla jäävuorelta. Ennen Udetin saapumista ja paikallisten asukkaiden apuun hälyttämistä onkin jo tapahtunut paljon. Grönlannissa kadonnutta tutkijaa professori Lorenzia etsineen rouva Lorenzin lentokone on tuhoutunut, toinen apuun lähtenyt lentäjä puolestaan on menehtynyt tehtyään pakkolaskun. Etsintöihin saapuneen retkikunnan jäseniä on kohdannut kova kohtalo: yksi päätyi jääkarhun kitaan, toisen eliminoi arktiseen hulluuteen vajonnut kollega, joka kaikeksi onneksi ei ehtinyt murhata jäljelle jäänyttä Lorenzin pariskuntaa, vaan putosi jäävuoren keinahtaessa mereen ja varmaan kuolemaan. Kajakeillaan apuun rientäneet inuitit pelastavat Lorenzit juuri ennen kuin jäävuori kääntyy ympäri. Udet puolestaan ehtii poimia turvaan pieneltä karikolta kolmannen selviytyjän, uimalla jäälohkareisen meren poikki apua etsimään lähteneen miehen – näyttelijä Sepp Ristiltä kylmä suoritus, 26 ottoa ja lopputuloksena elinikäinen nivelreuma.²⁷⁰

Tarinan ainoaa naishahmoa esitti myöhemmin natsien 1930-luvun propagandafilmiin ohjaajana maailmanmaineeseen noussut Leni Riefenstahl (1902–2003).²⁷¹ Elokuvan varsinainen pääosa oli kuitenkin varattu jäävuorille. Grönlanti oli ulkomaalaisilta matkailijoilta suljettu, joten filmiprojekti nimettiin tutkimusretkikunnaksi ja mukaan otettiin kaksi saksalaista glasiologiaa. Paikalla asiantuntijana ja hankkeen suojelijana oli myös tunnettu grönlantilainen polaari-

270 Fanck 1933b, kuva 64, kuvateksti; Riefenstahl 1987, 169–170. Myös Leni Riefenstahl sai kuvausviikkojen seurauksena vakavan jälkitaudin, koska kuvausryhmällä ei ollut mukanaan juuri morfiinia kummempaa lääkevarastoa, mts. 174–175, 177.

271 Riefenstahlin myöhempi ura on vaikuttanut tapaan, jolla hänen ja Fanckin filmejä on sittemmin haluttu lukea. *S.O.S. Eisbergissä* on nähty paitsi ylevän tavoittelua, imperialistista representaatiota (tyhjä läikkä kartalla) ja vuorifilmien estetiikkaa, myös natsismin eetosta ennakoivia tendenssejä. Körber 2015, 150.



Jäätävää realismia. Näyttelijä Sepp Rist joutui elokuvan kuvauksissa heittäytymään mereen yli kaksikymmentä kertaa. Gerd Vogelín valokuva teoksessa Fanck 1933b, kuvaliite 64.

tutkija Knud Rasmussen (1879–1933).²⁷² Ulkokohtaukset kuvattiin kesällä 1932 aidoissa olosuhteissa liikkuvien jäävuorten päällä. Pelko henkilöstön ja kalliin kaluston menettämisestä oli aiheellinen, ja mereen myös pudottiin.²⁷³ Täysin luonnon oikukkuuden armoille kuvausryhmä ei kuitenkaan halunnut jättäytyä, vaan toi eläinkoh- tauksia varten laivalla mukanaan Hampurista kolme Hagenbeckin eläintarhan jääkarhua (nimiltään Tommy, Jimmy ja Charlie) sekä kaksi hyljettä. Asiassa oli mahdollista nähdä tiettyä symmetriaa, olihan eläintarhan perustaja Carl Hagenbeck vuonna 1877 tuottanut Saksaan näytteille grönlantilaisen inuitin Ukubakin perheineen.²⁷⁴ Etelässä degeneroituneet pohjoisen eläimet eivät kuitenkaan kaikki kestäneet kotiinpaluuta; toinen hylkeistä kuoli ja toinen lihoi mat- kalla niin, että jaksoi tuskin sukeltaa.²⁷⁵ Ohjaaja Fanckilla oli taipu- musta keksiä myyviä valheita, mutta mainostaessaan valmista työtä ensimmäiseksi suureksi Grönlandi-elokuvaksi hän ei liioitellut.²⁷⁶

Kuvauspaikoilla vieraili myös Grönlandiin jo toistamiseen työs- kentelemään saapunut amerikkalainen maisemamaalari Rockwell Kent (1882–1971). Hän jakoi saman esteettisen kiinnostuksen jyl- hiin pohjoisiin näkymiin kuin Fanck, mutta antoi ymmärtää, että ei ollut erityisen ihastunut saksalaisen ryhmän läsnäoloon grön- lantilaisten mailla:

Voin sanoa, että me lähdimme etsimään uusia näkymiä; mutta myös päästäksemme etäälle mielettömästä elokuvaryhmästä, joka oli kuin heinäsiirkkojen vitsaus asettunut alueelle teltoineen, lentokoneineen,

272 Fanck 2021. Rasmussen oli tanskalaisen lähetyssaarnaajan poika, joka vietti lap- suutensa Grönlandissa. Hänen äidinäitinsä oli inuitti. Rasmussen tunnettiin ns. Thule-retikikunnistaan, joista viidennellä (1921–1924) hän kulki koiravaljakolla Luoteisväylän idästä länteen.

273 Riefenstahl 1987, 171.

274 Hagenbeck 1909, 85–89.

275 Sorge 1935, 28–30.

276 Fanck 1933b, 7. Fanck muun muassa väitti, että juuri ennen hänen filmiään Grön- landissa olisi käynyt amerikkalainen Hollywood-ohjaaja, jonka 120 hengen ryh- mästä vain 19 palasi hengissä, ja että S.O.S. *Eisbergin* filmiryhmää Grönlandista kotiin kuljettanut alus olisi ajanut karille ja uponnut Norjan rannikolla. Kumpi- kaan tarina ei pidä paikkaansa. Fanck 2021.

moottoriveneineen ja rannalle pystytettyine ping-pong pöytineen. ”Teidän olemisenne täällä”, lausuin muutamille heistä eräänä päivänä, ”vaiuttaa minun työhöni aivan yhtä lailla kuin minun juoksenteluni kaikissa otoksissanne vaikuttaisi teidän.” Hankkeen älytön väkimäärä, sen lukemattomat hyödyttöminä lorvivat jäsenet, yön kääntäminen päiväksi, nukkuminen päivät pitkät, humala, tappelut, etovana speaktaakkelina haaskattu ruoka, juoma, raha ja aika sai koko suorituksen näyttämään pitkitettyiltä orgioilta.

Natiivit näkivät sen kaiken, käsittivät kaiken. He näkivät kauppiakaan ryömivän ojassa ja miltei haukkuvan. He näkivät valkoisten miesten päihtyvän ja kompuroivan pystyyn iskeäkseen nyrkkinsä toistensa naamaan. He kuuntelivat, miten valkoiset naiset kiljuivat ja kiroivat. Heidän lapsensa kurkkivat teltojen alta, kun valkoiset ihmiset tekivät sitä. He ymmärsivät kaiken: *adliskutak*, ”Patja”, he antoivat yhdelle nimeksi.

Lain kunnioitus? Ihmiset, joilta pelkkä bensiinin hallussapito asustusten pyhässä piirissä on kielletty, näkivät että polttoainetynnyreitä tuotiin ja varastoitiin heidän keskelleen; näkivät kuinka heidän kampanjoiva kauppiansa ja rauhantuomarinsa eivät olleet huomaavinaan korkeatehoisia bensiinilamppuja ja primuksia, jotka valaisivat ja lämmittivät elokuvaväkeä, kun se joi *Kirschwasseria* majapaikassaan kirkon lehterillä. Myönnän, se raivostutti minua: nuo lamput, joiden hehkussa juotiin, kun minun täytyy piirtää omassa talossani koko pitkän talven päivät ja yöt hylkeenrasvatuikun valossa. Ihmiset tajusivat sen kaiken; käsittivät kaiken. Rappeuttavaa? Ei. Ihmisten tapoja ei voi noin vain muuttaa. Vanhat tavat ovat verissä; vanhat tavat tehdä asioita, ajatella; heidän ikivanhat moraaliset arvonsa, ne kestävät. Mutta mitä he *ajattelevat meistä*, se on toinen asia.²⁷⁷

Grönlantilaisten kulttuuria taiteilijan katseella arvostanut Kent saattoi tuohtumuksessaan aliarvioida länsimaisen elämäntavan ja

277 Kent 1935, 315–316. Todellisuudessa Kent auttoi filmiryhmää monin tavoin (ks. esim. Udet 1939, 232–234). Kentin kirja ilmestyi kaksi vuotta elokuvan jälkeen, joten sosialistina ja antifasistina hän reagoi natsien valtaannousuun. Vielä 1962 julkaistessaan Grönlannin-päiväkirjansa hän jälkiviisaasti editoi ”yleisesti avuttoman” Fancin ryhmän pelkästään osaksi negatiivista tulevaisuutta: “[– –] ja hie-man kuihtunut pääosan esittäjätär Riefenstahl, joka myöhemmin tuli loistamaan pahuutta hohtavana Hitlerin suosikkina.” Kent 1962, 265.

alkoholin rappeuttavan voiman, mutta hänen näkemyksensä on kärjistettynäkin muistutus siitä, miten arktisten alueiden alkupe-
räinen elämänmuoto oli uusien teknisten välineiden yleistyessä
jäämässä lopullisesti alakynteen. Jo vuosikymmeniä aiemmin oli
Nansen esittänyt synkän arvion grönlantilaisten tilanteesta. Myös
hänen mukaansa inuitit olivat luonnostaan pitkälle kehittynyt
kans, joka puutteistaan huolimatta oli korkealla moraalisella
tasolla.

Mutta meidän kulttuuristen aktiviteettiemme, lähetystyömme ja tuot-
teidemme myötä sekä heidän elinkeinonsa että heidän moraalinen ja
sosiaalinen järjestyksensä joutuvat surulliseen rappion tilaan, ja koko
kans näyttää tuhoon tuomitulta.²⁷⁸

Nansen kirjoitti vielä 1924, että tanskalaisten, norjalaisten ja mui-
denkin tulisi, mikäli mahdollista, pysytellä poissa Grönlannista ja
antaa paikallisten elää rauhassa.²⁷⁹ Tätä toivetta lentokoneineen ja
pöytätennispöytineen rikkonut saksalainen filmiryhmä ei tuonut
mukanaan samaa sosialismin edistysviestiä, jota neuvostoliittolaiset
veivät oman maansa pohjoisreunoille, mutta lopputuloksissa ei ol-
lut myöskään suurta eroa. Kun ryhmät lähtivät, jäljelle yleensä jäi-
vät tyhjät pullo ja tynnyrit.

Kaarros jäävuorten välissä

Tohtori Fanckin kuvausryhmällä oli käytössään kaksi kellukkein
varustettua lentokonetta, BMF M 23 ja Klemm VL 26, sekä lisäksi
kolmas, tavanomaisin laskutelinein varustettu de Havilland Moth.
Kuvauksissa paitsi lennettiin upeasti myös kohdeltiin lentokonei-
ta huonosti. Kaikki stuntit olivat aitoja, joten tarvittavia onnetto-
muuskohtauksia varten BMF poltettiin ja Mothilla upottauduttiin

278 Nansen teoksessa *Eskimoliv* vuonna 1891, lainaus Jølle 2001, 21.

279 Nansen, ”Grønlands-saken”, *Tidens Tegn* 22.2.1924, lainaus Jølle 2001, 4.

suoraan jäiseen meriveteen.²⁸⁰ Pääasiallisena pilottina toiminut Udet oli tottunut ottamaan koneensa kanssa suuria riskejä, mutta Grönlannin olosuhteet olivat mestarillekin uusia.

Lentäminenäkään ei alussa ollut helppoa. Aivan merenpinnan alapuolella ui sinijäättä, lasinheleänä ja kirkkaana, jota ylhäältä on mahdoton nähdä. Mutta jos kelluke laskussa osuu sellaiseen, on pohja rikki. Yli neljäkymmentä reikää on Baierin ja Buchholzin jo täytynyt korjata, vaikka olemme olleet täällä vasta muutamia viikkoja.

Kerran moottorini pysähtyi ja minun täytyi laskeutua veteen kahden jäävuoren väliin. Vuoret ajautuivat suurella nopeudella toisiaan kohti ja olisivat helposti voineet ruhjoa minut. Kiipesin ohjaamosta ulos kellukkeelle, heitin potkurista ja ehdin hädin tuskin tarttua sauvaan ja päästä lentoan vapaaseen ilmaan seitsemänkymmentä metriä korkeiden sinihoitoisten jääjättiläisten seinien välistä.²⁸¹

Udet joutui koneensa kanssa myös aitoihin arktisiin etsintätehtäviin, kun yksinään jäätikön reunalle lähtenyt glasiologi Ernst Sorge ei palannut takaisin ja maastosta löydettiin hänen veneensä jäännökset. Pulaan joutunut tutkija paikannettiin Udetin lentokoneesta ja hänelle käytiin pudottamassa tarvikkeita.²⁸² Lentokoneen ohjaamosta katsottuna *S.O.S. Eisbergin* dramatisoitu pohjoinen ei olennaisesti poikennut siitä, mitä *Tšeljuskinin* haaksirikkoisten pelastajat kohtasivat tositoimissa Tšuktšimerellä. Kummassakin tarinassa oli kyse sähköttämällä lähetetystä hätäviestistä ja lentäen paikalle saapuneesta avusta. Haasteita pohjoisen ilmailun pioneereille tuottivat etenkin laskeutumisolosuhteet. Siinä missä Udet joutui etsimään koneensa kellukkeille vapaata tilaa jäisestä merestä, täytyi *Tšeljuskinin* väen raivata käsin jäälle riittävän tasainen kiitorata – ei ainoastaan kerran, vaan jäiden liikkumisen vuoksi toistakymmentä kertaa.

Neuvostohaaksirikolle ja saksalaiselokuvalle on yhteistä sekin, että tarinan onnellinen loppu ei viime kädessä riipu lentokoneesta,

280 Sorge 1935, 216–217; Riefenstahl 1987, 175.

281 Udet 1939, 233.

282 Fanck 1933b, 61–64; Udet 1939, 235–243.



Kaksi tulkintaa pelastuksesta. Kaarros jäävuorten välissä, Gerd Vogel­lin valokuva teoksessa Fanck 1933b, kuvaliite 5. Lentokone Arktiksessa, *Geroitseskaja epopeja* 1935, 83.

vaan sittenkin pohjoisen alkuperäisasukkaista eli tšuktšeista ja inui­teista. Kun *Tšeljuskinin* pelastuslentäjä Ljapidevski joutuu toisella lennollaan pulaan 40 asteen pakkasessa ja tekee pakkolaskun jäälle, paikalle rientää viisitoista kilometriä juossut tšuktši.

Ilahduimme. Totta kyllä, olihan hänen kanssaan vaikea puhua. Hän osa­si vain vähän venäjää ja me vielä vähemmän tšuktšia.

Puhuimme enemmän käsillämme. Sellaisen ”keskustelun” jälkeen kesti kauan ennen kuin kätemme olivat jälleen lämpimät. Tajusimme kuitenkin, että hänen nimensä oli Uvakatyrgin ja että hän kutsui meidät kyläänsä.

Hän johdatti meidät pyöreään teltaansa, jarangaan. Sen lattia ja seinät on vuorattu turkiksilla ja peuran nahkoilla. Sisältä jaranga on jaettu kankaalla kahtia. Ensimmäinen puoli on kylmä, ikään kuin mei­dän eteisemme. Täällä pidetään koirat, tänne varastoidaan saalis ja kai­kenlaiset työkalut. Toinen puoli on asuntona. Täällä on lämmin. Ka­miinan ja lampun sijaan täällä on kaukalo hylkeen rasvaa. Kaukalossa



on rasvan kyllästämää sammalta, joka palaa sydämenä ja valaisee ja lämmittää.

Uvakatyrgin tarjoili meille mursun lihaa ja antoi teetä, ja laittoi meidät petiin.²⁸³

283 Ljapidevski 1979, 27–29.

Ljapidevskilta ja hänen miehistöltään kestää yli kuukauden ennen kuin jälle hajonnut lentokone saadaan korjattua. Päivät he työskentelevät ankarissa oloissa tuulessa ja pakkasessa, iltaisin he opettelevat tšuktšia ja opettavat tšuktseille venäjää. Lopulta he lentävät pieneen tšuktšikylään Uleniin, minne ovat tällä välin kokoontuneet kaikki lentäjät ja pelastetut tšeljuskinilaiset. Tarinansa lopuksi Ljapidevski antaa kunnian heille, jotka sen ansaitsevat:

Tšuktšit ottivat meidät vastaan hyvin lämpimästi ja sydämellisesti. He tekivät paljon tšeljuskinilaisten pelastamiseksi: he antoivat käyttöömme koiria, auttoivat korjaamaan lentokoneita, auttoivat rakentamaan kiitoratoja, toimivat oppaina, kuljettivat lentäjiä ja tšeljuskinilaisia reeillä. He tekivät kaiken vaivojaan säästämättä.²⁸⁴

Alkuperäisväestölle on kirjoitettu rooli myös *S.O.S. Eisbergin* tarinaan, mutta tavalla, joka kertoo kovin vähän heidän todellisesta arjestaan. Samalla kun elokuvan jäävuorikuvastoon tallentuu arvokasta aineistoa sittemmin ilmaston muutosten seurauksena kadonneesta luonnosta, tuottavat parvena Jäämerellä kiitävät kajakit pelkästään filmieksotiikkaa palvelevaa vilskettä. Fanckin käsikirjoituksessa inuittien oli määrä noutaa Lorenzin pariskunta turvaan jäävuorelta. Paikalliset, jotka arjessaan varoivat menemästä lähellekään petollisia jäävuoria, eivät suostuneet tyhmiin riskeihin. Elokuvan loppuratkaisuun jää tässä kohtaa selvä ”aukko”.²⁸⁵ Tosielämän tarinassa grönlantilaisille annetaan lähinnä mykän ihailijan rooli. Kertomuksessaan elokuvan teosta Arnold Fanck maalailee sitä ylevää hetkeä, kun Ernst Udet lentää vielä kerran tavoittamaan jäätikölle kadonnutta glasiologi Sorgea.

Ja tuntia myöhemmin on Udet illan hämärtyessä matkalla viimeisin kokoon keräytyin bensiinein – takaisin Rinksvuonoon. Aurinko on kadonnut – yhä leveämpinä vyöryvät pilvimassat mereltä vuonoon – myrsky

284 Mts. 30.

285 Inuittien suhtautumisesta jäävuoriin Riefenstahl 1987, 170.

on edelleen voimistunut, ja pieni ”Klemm” mukanaan Udet ja Schneeberger ja viimeiset primuskeittimistä ja lampuista etsityt bensiinipisarot – katoaa lähestyvän hämärän kaikennielevään harmauteen – heittelettien ylös ja alas tämän 3 000 metriä korkeiden kiviseinien reunustaman vuonon tuntemattomissa puuskissa. Kaksi todellista sankaria – ei ole muuta sanaa sille, mitä he kumpikin siellä tekevät.

Ja eskimot seisovat kivikasvoisina – katsoen tämän jättilinnun leikkiä myrskyssä – eivätkä käsitä enää mitään. Milloinkaan he eivät ole osoittaneet valkoisille ihmisille sellaista kunnioitusta, kuin näille kahdelle pienelle saksalaiselle – Udetille ja Schneebergerille.²⁸⁶

Lentäjä Udet oli todellakin pienikokoinen, joten Fanckin ylisanat eivät ole kokonaan tuulesta temmattuja. Paikallisten ja vierailijoiden todellinen suhde jää kuitenkin arvoitukseksi. Jokainen kronikoija kertoo omaa versiotaan – Rockwell Kent ärsyyntyneenä, Arnold Fanck hurmioituneena. Ernst Udet puolestaan kirjoittaa Grönlannin matkan loppukaneetin tavalla, jossa on jotakin niin elähdyttävää, että siihen miltei haluaisi uskoa.

Illalla David tulee luokseni. Hänen isänsä, vanha Daniel makaa kuolemaisillaan. Hänellä on vielä eräs toivomus; hän tahtoi lentää ihmislinnalla vuonon yllä ja yli Igdlorsuitin.

”Hyvä on”, sanon. ”Kutsu kumihousut laittamaan konetta kuntoon ja hae isäsi rantaan.”

Kaksi miestä kantaa vanhuksen ja nostaa hänet lentokoneeseen. Vedän hänen päähänsä lentopäähineen ja asetan lasit paikoilleen. Hän nauraa kuin lapsi.

Starttaamme. Kömpelösti kohoaa lintumme ilmaan, kaartaa korkeammalle ja korkeammalle.

Allamme on meri auringon sivellessä sitä keltaisella hohteellaan. Valkoisia jäävuoria purjehtii siellä täällä.

Vuosi on jo pitkällä, talvi valjastaa pohjoisessa mustia hevosiaan. Sitten tulee yö, pitkä yö.

286 Fanck 1933b, 63–64. Sekava lausejako noudattelee alkuperäistekstiä. Tosiasiassa elokuvaaja Schneeberger ei ollut mukana viimeisin bensiinipinot tehdyllä lennolla, jolla Udet pudotti Sorgelle tarvikkeita, ks. Udet 1939, 242–243.

Korkeammalle ... yhä korkeammalle nousemme ... Igdlorsuitin turvemajat ovat pieniä kuin myyränkasat, ja kirkko ojentaa ujusti puisia sormiaan.

Vuoret jäävät allemme, katse avartuu pohjoiseen, missä ikäänkuin teräksisenä kilpenä maaajään avara lakeus säihkyi auringossa, äärettömänä taivaanrantaan saakka.

Ikämeillä, kuinka vanha mies tuossa edessäni eläytyy jokaiseen lentokoneen liikkeeseen, kuinka hänen ruumiinsa jokaisessa kaarrossa kallistuu mukana. Metsästäjä, joka kajakissaan vainuaa aaltojen kulun, tuntee alkuaineen lain.

Moottori pyörii jymisten. Ääneti katoavat altamme maa ja meri.

Silloin helähtää ihmisääni, nousten syvältä rinnasta, pitkin, mahtavasti kaikuvin sävelin.

Vanha Daniel laulaa.

Hän laulaa yhä vielä, kun laskeudumme, kun he nostavat hänet pois veneestä ja kantavat majaan. Laulu kuuluu, kunnes hän katoaa pimeään onteloon.

Seuraavana aamuna seisoo David oveni edessä: ”Isäni kuoli yöllä.”

Annan hänelle käteni.

”Sinä olet ystäväni”, hän sanoo, ”sinä voit jäädä luokseni ainiaaksi.”

Mutta minun pitää lähteä eteenpäin. Pian alkaa suuri yö, ja silloin katoaa kaikki elämä.²⁸⁷

Udet todellakin eteni yötä kohti. Hän oli liittynyt natsipuolueen jäseneksi vuonna 1933 siitä ilosta, että hänelle oli luvattu hankkia uusi amerikkalainen lentokone. Grönlannista palattuaan hän ajautui syvemmälle puolueen palvelukseen Ilmailuministeriön sotilaskoneiden kehitystyöhön, ja myöhemmin vuonna 1939 hänet nimitettiin ilmavoimien tuotannosta vastaavaksi johtajaksi. Alkoholisoinut Udet ampui itsensä kasvaneen paineen alla marraskuussa 1941.

287 Udet 1939, 244–245. Igdlorsuitin (Illorsuitin) kylä, jossa Rockwell Kent asui ja työskenteli, evakuoitiin ja hylättiin vuonna 2018 maanvyörymärisin vuoksi.

VI ”Haluan kuolla Arktiksella”

Reportteri pohjoisen ääressä

Vuonna 1935 Vilhjalmur Stefansson kirjoitti aloittelevalla amerikkalaiselle journalistille Ruth Gruberille (1911–2016) suosituskirjeen ja osoitti sen Arktisen instituutin johtajalle Leningradissa.²⁸⁸ Instituutissa Stefanssonin maine hyvin tunnettiin, olihan hänen kirjansa *The Friendly Arctic* vastikään käännetty venäjäksi.²⁸⁹ Gruber halusi matkustaa Neuvostoliittoon ja laatia reportaasin sosialismin rakentamisesta jäisessä pohjolassa ja ennen kaikkea naisten osuudesta siinä. Stefanssonin kirje avasi arktisten alueiden tutkijoiden ovia, mutta päätös Gruberin hyväksymisestä ensimmäisenä länsimaisena reportterina maan pohjoisille alueille epäilemättä tehtiin korkealla poliittisella taholla. Neuvostovaltio halusi esitellä saavutuksiaan maailmalle, ja siinä työssä nuori innokas nainen ja *New York Herald Tribune* -lehti olivat oiva apu. Eikä mikä tahansa nainen, vaan maailman nuorin filosofian tohtori sekä *a bit of a feminist*, kuten Stefansson totesi.²⁹⁰

Moskovassa Gruberin otti lämpimästi vastaan kuuluisa Otto Schmidt, akateemikko ja Neuvostoliiton sankari, jonka puheille ulkomaiden kirjeenvaihtajat olivat turhaan pyrkineet.²⁹¹ Schmidtin vastuulla oli Glavsevmorput, valtion organisaatio, jonka tehtäväksi

288 Stefansson teoksessa Gruber 1939, viii–ix.

289 V. Stefansson, *Gostepriimnaja Arktika*, Leningrad 1935. Kirjasta otettiin uusintapainos vuonna 1948.

290 Gruber 1939, vii. Ajankohta ja Gruberin aihepiiri olivat Neuvostoliiton kannalta otolliset, sillä maa rakensi parhaillaan isoa propagandakampanjaa vuoden 1937 Pariisin maailmannäyttelyyn. Gruber oli suorittanut filosofian tohtorin tutkinnon 20-vuotiaana Kölnin yliopistossa, mikä herätti kansainvälistä huomiota.

291 Gruber 1939, 14–15; Gruber 2007, 3–4. Schmidt on translitteroitu muoto, jota Otto Šmidt (Шмидт) itse käytti.

oli määrätty koko pohjoisen meritien eli Koillisväylän taloudellinen kehittäminen. Hän päätti lähettää reporteri Gruberin lentokoneella Jenisei-joen varrelle Igarkaan, 160 kilometriä napapiiriltä pohjoiseen. Kuusi vuotta aiemmin oli tyhjiin jokivarteen alettu rakentamaan sahaa ja puutavaran vientisatamaa, joka nyt toimi täydellä teholla ja osittain vankityövoimalla.²⁹² Uudiskaupunkia johti nainen, aikoinaan bolševikkien korkeimman poliittisen johdon sihteerinä ja pikakirjoittajana toiminut Valentina Ostroumova, jolta ei amerikkalaiselle hymyjä herunut.²⁹³ Igarkasta Gruberille järjestyi kyyti höyrylaiva *Anadyrin* matkassa jokea alas Jenisein suulla sijaitsevalle Dicksoninsaarelle. Sieltä matka jatkui edelleen Jäämerelle ja lopulta Murmanskiin, missä pohjoisen meritien idästä länteen ensimmäisenä selvittänyttä kauppa-alus *Anadyria* ja sen matkustajia juhlittiin.²⁹⁴

Ruth Gruberin ja venäläisten kohtaamisissa Dicksoninsaarella vuonna 1935 tulivat eläviksi Arktiksen historia ja potentiaaliset tulevaisuudet. Maailmankuulu A. E. Nordenskiöld oli ”löytänyt” aution saaren vuonna 1875 Jenisein matkallaan ja nimennyt sen ruotsalaisen rahoittajansa tukkukauppias Oscar Dicksonin mukaan. Toinen pohjoisen kuuluisuus, Fridtjof Nansen, oli pysähtynyt Dicksonissa vuonna 1913. Silloinkin saari oli tyhjä lukuun ottamatta satamalahden hiilivajaa, joka oli tuotu sinne vuosisadan alussa. Nansen totesi, että hiilet olivat edelleen tallessa, samoin tulitikut.²⁹⁵ Kotiin palattuaan Nansen kirjoitti matkakirjan, jossa hän kutsui Siperiaa tulevaisuuden maaksi. Kaksikymmentä vuotta myöhemmin *Anadyrin* kannelta katsoen tuo tulevaisuus oli käynyt toteen, sillä pieni ja karu Dicksoninsaari kuhisi uutta elämää. Saarella oli

292 Asiaa ei piilotella, ja Gruber saa haastatella Igarkaan karkotettua kulakkiperhettä. Gruber 1939, 183–192. Gruber mainitsee, että Igarkan satamassa puutavaraa lastaamassa oli myös suomalainen laiva. Mts. 215.

293 Mts. 85–92. Igarkan menestystä Ostroumovan poliittisen johdon alaisuudessa käsiteltiin vuonna 1936 laajalti myös lehdessä *Sovetskaja Arktika* 6/1936, 36–70.

294 Gruber 1939, 322. Saaren ja sitä vastapäätä mantereelle rakentuneen asutuskukun nimi kirjoitetaan nykyisin venäläisen muodon mukaisesti Dikson. Käytän kuitenkin alkuperäistä nimeä.

295 Nansen 1914, 63–65.

voimakas radioasema ja isot hiilivarastot laivoja varten sekä kaksisataa asuttajaa, nuorta ja innokasta väkeä.

Vuotta myöhemmin innokkuudesta kertoi myös neuvostoliittolainen kuvalehti *Ogonek*. Artikkelin mukaan Dicksoniin oli hakeutunut töihin nuori kokki Jekaterina Kasatkina, joka lupasi, ettei ruokalistalla tulisi olemaan koko kuukauden aikana kahdesti samaa ruokaa. Hän myös piti sanansa, eikä toistanut kuukauteen yhtäkään ruokalajia. Yllättäen radioviesti Wrangelinsaarelta kertoi, että sikäläinen kokki tarjoili kuukauden aikana kuusikymmentäkaksi ruokalajia.

Dicksonilaiset lähettivät sähkeen: ”Me tervehdimme innolla Wrangelin kokin aloitetta ja vastaamme puolestamme tekemällä sataseitsemäntoista erilaista ruokalajia kuukaudessa.”

Sama sähke ja haaste kilpailuun lähetettiin Schmidttiin.

He vastasivat: ”Meidän kokkimme ei ole yhtä monipuolinen. Me syömme hanhia ja sorsia.”

Kuukautta myöhemmin saapui toinen sähke Wrangelin puolueorganisaattorilta: ”Meidän stahanovilaiset kokkimme ovat lyöneet teidän saavutuksenne: he valmistsivat satakusikymmentäneljä ruokalajia.”²⁹⁶

Wrangelinsaarella olikin syksyllä 1936 syytä nauttia iloisia ja monipuolisia aterioita, sillä uusi lehti oli kääntynyt. Aivan hiljattain saaren tapahtumat olivat mustanneet koko Neuvostoliiton arktisten tutkijoiden maineen kotimaassa ja ulkomailla.²⁹⁷ Glavsevmorputin vastuullinen johtaja Otto Schmidt oli joutunut ottamaan skandaaliin kantaa Wrangelinsaarella työskentelyn kymmenvuotispäivänä:

Bolševikkipuolueemme on vahva muun muassa siksi, että emme ota oppia ainoastaan parhaista esimerkeistä, vaan myös virheistä ja epäonnistumisista, joiden kritiikki on järjestelmämme orgaaninen välttämättömyys. Sen vuoksi pidämme oikeana käsitellä tänä loistavana

296 ”Kuhnja za poljarnym krugom”, *Ogonek* 34/1936, 15.

297 Lehtiutisia mm. ”Hirmuhallitus Wrangelinsaarella”, *Helsingin Sanomat* 21.5.1936, 12; ”Crazy Governor”, *Time* 1.6.1936, 20; ”Spravedlivyi prigovor”, *Sovetski poljarnik* 2.6.1936, 1.





Valloitettu Arktis. Neuvostoliittolainen kolonia Wrangelinsaarella
1930-luvun jälkipuoliskolla. *The Soviet Arctic* 1939, ei sivunumeroa.

vuosipäivänä polaarityön mustaa tahraa – sementšukovismia – joka muotoutui juurikin Wrangelinsaaren merkittävää taustaa vasten.²⁹⁸

Wrangelinsaarelle oli vuonna 1934 lähetetty uusi komentaja Konstantin Sementšuk. Mies osoittautui mätäpaiseeksi ja tyranniksi, jonka onnistui kahdessa talvessa lähes tuhota koko kolonia. Hän joi ja terrorisoi saaren väkeä mielin määrin aiheuttaen kaaoksen, jonka tuloksena oli metsästäjinä työskennelleiden jupikkien nälkäkuolemia, raiskauksia, yhden henkilön itsemurha sekä kaiken huippuna kolonian lääkärin murha. Saarelta kantautuneet oudot uutiset herättivät Otto Schmidin epäilyt ja hän lähetti paikalle GPU:n agentin, joka paljasti törkeät rikokset. Moskovassa toukokuussa 1936 Neuvostoliiton korkeimman oikeuden syyttäjä Andrei Vyšinski vaati 63 sivun mittaisessa loppupuheenvuorossaan Wrangelinsaaren komentaja Sementšukille ja hänen paksupäiselle apurilleen Startseville ankarinta mahdollista rangaistusta rosvouksesta ja murhasta: ”Vaadin, että kummallekin syytetylle langetetaan ankara tuomio. Mikäli yhdytte syyttäjän argumentteihin, te tuomitsette heidät syyllisiksi. Mikäli tuomitsette heidät syyllisiksi, tulee teidän päätöksessänne todeta – ette voi muuta kuin todeta: Ampukaa murhaajat.”²⁹⁹ Kaksikko vietiin teloituskomppanian eteen.

Tästä ei kuitenkaan tiedetty Gruberin matkustaessa *Anadyrilla* syksyllä 1935. Laivan kyydissä kotiin palasi kunnollista Glavsevmorputin väkeä, kahden vuoden työurakkansa suorittanutta pohjoisten sää- ja tutkimusasemien henkilöstöä. Heidän joukossaan oli tuleva Arktiksen kuuluisuus Ivan Papanin (1894–1986), joka seuraavana vuonna valittiin johtamaan pohjoisnavalle lennätettyä neuvostotut-

298 Schmidt & Bergavinov 1936, 11. Lisäksi *Glavsevmorput* julkaisi sisäiseen virkakäyttöön oikeudenistunnon stenografisen pöytäkirjan kokonaisuudessaan: Delo K. L. Sementšuka i S. P. Startseva. Leningrad 1936.

299 Syyttäjän loppupuheenvuoro Vyšinki 1953, 303. Murhasta olisi selvinnyt vankila-tuomiolla, joten Vyšinki vetosi valtion omaisuuden rosvoamiseen, mikä mahdollisti kuolemantuomion. Sementšukin tapaus teki Vyšinkistä kuuluisan ja hänestä tuli Stalinin näytösoikeudenkäyntien pääsyyttäjä.

kijoiden jäälauttaleiriä. Siitä työstä hän saisi Neuvostoliiton sankarin arvon ja mitalin. Gruber kuvaa lyhyen ja pullukan Papaninin sydämellisenä ja hyväntuulisena veikkosena.³⁰⁰ Viisitoista vuotta aiemmin Papanin oli työskennellyt Krimillä Tšekan palkkalistoilla, kun tuhansia antautuneita Valkoisen armeijan miehiä järjestelmällisesti teloitettiin. Siitäkin työstä hänelle annettiin kunniamerkki.³⁰¹

Laivalla Gruberilla oli tilaisuus haastatella Papaninin poliittista avustajaa Vasili Meleškoä (1904–?). Tämä piti amerikkalaiselle luennon sääasemien merkityksestä pohjoisten alueiden kehittämisessä, ja jatkoi:

”Toiset maat katsovat Arktista tutkimusmatkojen runollisena paikkana, tai koloniana, kuten alueita Afrikassa. Me emme. Arktis on osa meidän maatamme. Mikäli luonnonrikkauksia löytyy, ne kuuluvat Neuvostoliitolle.”

– Ja haluaako Neuvostoliitto asuttaa ihmisiä pysyvästi näille sääasemille?

”Polaariasemat tulevat olemaan pysyviä, mutta tänne lähetetään tasaisesti vaihtuvia miesten ja naisten ryhmiä. Ongelmamme on nyt kohottaa alkuperäisasukkaiden kulttuurista tasoa. Tänä päivänä venäläisten on välttämätöntä mennä Arktikselle, mutta muutaman vuoden kuluttua se ei ole tarpeen. Paikalliset tulevat olemaan tiedemiehiä ja radisteja. He tulevat huolehtimaan asemista.”

– Entä tuletteko te sitten takaisin?

”Minä tulen takaisin. Haluan kuolla Arktiksella.”

Kun hän sen sanoi kasvoilleni ei noussut hymynkaretta. Olin itsekkin saanut pureman. Ja pian minä sanoin muiden tavoin: ”Menen tietenkin takaisin etelään. Mutta minä palaan takaisin. Haluan kuolla Arktiksella.”³⁰²

Vasili Meleško ja Ruth Gruber saattoivat sanailla runollisesti kuolemasta Arktiksella, mutta pian ilmeni myös proosallisempia hengenlähttöjä. *Anadyrin* matkustajalistalla oli Gruberin lisäksi

300 Gruber 1939, 229–231.

301 Wikipedia: Ivan Papanin. Vuonna 1922 myönnetty kunnianosoitus oli aikakautensa korkein eli Punalipun kunniamerkki.

302 Gruber 1939, 256–257.

toinenkin journalisti, *Pravdan* erikoiskirjeenvaihtajana Koillisväylälle lähetetty Vivian Itin (1894–1938). Kirjailija ja lehtimies Itin oli jo julkaissut artikkeleita ja kirjoja pohjoisen merireitin avaamisesta, mutta hänelle ei suotu kultaista mitalia kuten Papaninille.³⁰³ Itinin kohtaloksi tuli kokea uuden aikakauden kääntöpuoli; hänet teloitettiin Stalinin terrorin pyörteissä vuonna 1938, Igarkan kaupunkia uutterasti johtanut kommunisti Valentina Ostroumova puolestaan kaksi vuotta myöhemmin.³⁰⁴ Neuvostoliiton eristäytymispolitiikka oli tehnyt Arktiksesta suljetun alueen, jonka ekonomiaa hallitsivat vankileirit, pahamaineisimpana pohjoisen merireitin itäpäässä sijainneet Kolyman kaivokset. Ruth Gruberin reportaasimatka Pohjoiselle jäämerelle jäi ainoaksi laatuaan. Hän kuoli kahdeksankymmentä vuotta myöhemmin New Yorkissa.

303 Ks. esim. Itin 1933.

304 Tiedot henkilöistä Wikipedia: Итин, Вивиан Азарьевич; Krasnojarskoje obštšestvo ”Memorial”: Ostroumova Valentina Petrovna.

VII Narratiivit ja natiivit, kurssit ja diskurssit

Jälkisanoja äsken kerrottuun

Kirjalliset kertomukset vaarojen täyttämistä ja ajoin tuhoisista retkistä Arktikseen voidaan sijoittaa osaksi länsimaisen matkakirjallisuuden vanhaa alateemaa. Epäonnistuneen matkan aiheuma löytyy jo *Odyseistiasta*, jonka kymmenes laulu kertoo, kuinka Telepylosaarella Odysseuksen johtamat alukset yhtä lukuunottamatta tuhoutuvat ja miehistöt joko hukkuvat tai tulevat syödyiksi.³⁰⁵ Omaksi kirjalliseksi lajikseen arktisten retkien kuvaukset erottuivat kuitenkin vasta 1800-luvun puolivälissä kun brittiläinen John Franklinin retkikunta katosi nykyisen Kanadan pohjoisilla vesillä. Laajalevikkinen päivälehdistö ja kasvaneet kirjamarkkinat tekivät Luoteisväylää etsineen Franklinin mysteeristä koko kansakunnan omaisuutta, sittemmin keskeisen osan kansainvälistä *polarlorea*. Janice Cavell jopa väittää, että tänä päivänä englanninkielisessä maailmassa olisi vain harvoja kirjojen ystäviä, jotka olisivat välttyneet lukemasta jotakin Franklinista ja Luoteisväylästä.³⁰⁶ Edeltäneillä vuosisadoilla ei vastaaville kertomuksille ollut vielä kattavaa lukijakuntaa, olkoonkin että matkaaajien kohtaloihin sisältyi yhtäläistä dramatiikkaa. Englantilainen Hugh Willoughby eksyi laivoineen Kuolan niemimaan rannikolle talvella 1554 – kaksi laivaa ja seitsemänkymmenen miehen jäätyneet ruumiit löydettiin seuraavana kesänä.³⁰⁷ Luoteisväylää lännestä etsinyt kapteeni James Cook purjehti vuonna 1778 Beringinsalmen läpi Tšuktsimerelle, mutta

305 Homeros 1962, 147–149.

306 Cavell 2008, 3.

307 Bacon 1909, 112–113.

joutui jäiden vuoksi kääntymään takaisin etelään. Hänet tapettiin ja paloiteltiin talven tullen Havaijilla.³⁰⁸

Vuonna 1845 matkaan lähetetyn John Franklinin retkikunnan kohtalosta muodostui arktisen merenkulun keskeinen menestymistarina, koska sille oli uudenlainen yleisö ja konteksti. Aihe on myös säilyttänyt kiinnostavuutensa, ja siihen on 2000-luvun englanninkielisessä tutkimuksessa palattu useaan otteeseen.³⁰⁹ Tarinan kannalta ongelmallista oli väite ihmissyönnistä, mutta myös tieto siitä, että tuhoutunut retkikunta oli varustettu lähes kaikella muulla paitsi arktisen ilmastoon edellyttämällä tarvikkeilla. Kuninkaallisen laivaston aluksissa *Erebus* ja *Terror* oli 1 200 kirjan kirjastot, valtavat määrät koristeellisia posliiniastioita ja hopeisia ruokailuvälineitä mutta ei esimerkiksi turkisvaatteita. Kuten Jen Hill toteaa, Franklinin ryhmän kohtalossa kiteytyy viktoriaaninen hybris. Jälkikäteen katsoen kadonneiden miesten epätoivoinen etsintä olikin kuin symbolinen yritys välttää brittiläisen imperiumin romahdus.³¹⁰

Franklinin tarina jatkuu edelleen, kun kanadalaiset arkeologit nyt tutkivat meren pohjasta 2010-luvulla löydettyjä retkikunnan laivoja. Kertomukseen on kuitenkin ollut pakko ottaa mukaan aiemmin ylenkatsottuja toimijoita: inuitit, joiden alueella laivojen hylät sijaitsevat.³¹¹ Ollaan tilanteessa, jossa vanhaa, kolonialismin aikaista tarinaa ei voida sellaisenaan uusintaa ja tuoreemmat versiot ovat nekin saaneet osakseen kritiikkiä. Seuraavassa tarkastelen lyhyesti arktisen narratiivin lähtöoletuksia ja siinä tapahtuneita muutoksia lähtien liikkeelle juuri Franklinin tarinasta.³¹²

308 Kansalliseksi sankariksi Cook nostettiin vasta 1800-luvulla. Kuolemasta ja jälkimaailmasta ks. Williams 2008.

309 Esimerkiksi David 2000; Behrisch 2002; Cavell 2008; Hill 2008; Lewis-Jones 2017.

310 Hill 2008, 2.

311 Parks Canada: Wrecks of HMS Erebus and HMS Terror National Historic Site, Ongoing exploration.

312 En kertaakaan retkikunnan historiaa, koska se kuuluu arktisen tutkimusmatkailun tunnetuimpiin ja laajimmin tutkittuihin. Tiivistelmänä tapahtumista ks. esim. Laine & Nurminen 2001, 238–242. Läpivalaiseva tutkimus brittiläisen 1800-luvun arktisen tutkimusmatkakulttuurin eri piirteistä on Lewis-Jones 2017.



Arktista kauhua poikien seikkailukirjassa. Franklinin retkikunnan jäännöksiä löydetään. Knox 1885, 29.

Me ja he

Kirjassaan *Tracing the Connected Narrative. Arctic Exploration in British Print Culture, 1818–1860* Janice Cavell kritisoi suorasanaisesti kanadalaisia arktisen tutkimusmatkakirjallisuuden tutkijoita, joiden teksteissä näkyy vahvana postmodernien diskursioteorioiden ja brittiläisen imperiaalisen kulttuurin kritiikkien vaikutus. Hänen mukaansa tutkijat hahmottavat arktisten tutkimusmatkailijoiden merkitystä lähes pelkästään sen kautta, mitä heidän tarinansa merkitsee kanadalaisille tänään. Cavell viittaa Richard C. Davisiin, jonka mukaan Franklinin tarina on ennen kaikkea varoittava esimerkki, joka voi auttaa kanadalaisia ”käsitämään yhden kansallisen kulttuurin olennaisista osista: tarpeen lähestyä kulttuurisia eroja kunnioittavasti ja nöyrästi, niin että emme toista Franklinin etnosentrismin aiheuttamia virheitä”.³¹³ Toinen taustalla vaikuttava piirre on Cavellin mukaan ajatus Kanadan ”pohjoisuudesta” – usko siihen, että ainutlaatuinen yhteen-

313 Cavell 2008, 5.

kuuluvaisuus pohjoisen kanssa tarkoittaa kanadalaisten soveltuvan muita paremmin ymmärtämään arktista tutkimusmatkailua kulttuurisena ilmiönä. Jälleen Davisia lainaten: ”kanadalaisilla kirjoittajilla on erinomainen ymmärrys Arktiksesta”, joten heidän näkemyksensä aiheesta tulisi toimia ”mittapuuna, jota vasten mitata sitä konstruoitua kuvaa jonka britit ovat epäsuoralla kokemuksella rakentaneet”.³¹⁴

Janine Cavell on itsekin kanadalainen, joten kyse ei ole briteistä ja kanadalaisista. Sen sijaan hän näkee, että Davisin metodologian takana on essentialistisia oletuksia, käsitys siitä että ”tuolla jossakin” on faktuaalinen todellisuus ja että ne jotka eivät ole väärän, konstruoidun diskurssin rajoittamia, voivat välittömästi sinne käydä ja kuitenkin kirjoituksissaan sen adekvaatisti esittää. Viitaten vielä Sherill Gracen näkemyksiin Cavell toteaa, että näiden tutkijoiden mukaan on olemassa hyviä konstruktioita, jotka heijastavat elettyä todellisuutta, sekä huonoja konstruktioita, jotka ovat vääriä ja harhaanjohtavia. Pyrkimyksenä on raivata pois huonot (usein rasistiset ja seksistiset) diskurssit ja jättää kansallisen identiteetin kulmakiviksi ainoastaan (tämän päivän stardardeilla) parhaat Arktiksen representaatiot. Cavellin mukaan tärkeä kysymys jokaiselle, joka käyttää Michel Foucault’n ideoita (Davis ja Grace nimeävät ne vaikutteeksi), kuuluu: miten yksilöllä voi olla välitöntä kokemusta todellisesta maailmasta, jos inhimillinen todellisuus rakentuu diskurssin kautta?

Ja mikäli ei ole olemassa sellaista asiaa kuin yksinkertainen faktuaalinen todellisuus, on vaikea nähdä miksi 1800-luvun eurooppalaisia tulisi kritisoida siitä, etteivät he onnistuneet sitä käsittämään ja representoimaan. [– –] Monet nykykirjoittajat näyttävät yksinkertaisesti määrittelevän autenttisiksi representaatioiksi ne, jotka sopivat yhteen nyt akateemisessa maailmassa vallalla olevien diskurssien kanssa. Heidän oma pääsynsä ei-eurooppalaisen maailman todellisuuteen, sellaisena kuin se oli menneinä vuosisatoina, on tutkimatta jäävä oletus johon diskurssin historia- ja kirjallisuustutkimus pohjaa. Tämä ristiriita on merkittävä

314 Mts. 6.

heikkous useimmissa tutkimusmatkailua ja matkakirjallisuutta koskevissa postmoderneissa akateemisissa keskusteluissa. (Ja mitä tulee kanadalaisiin käsityksiin arktisesta tutkimusmatkailusta, pitää muistaa, että suurimmalla osalla kanadalaisista on vähän tai ei lainkaan henkilökohtaista tietoa kaukaisesta pohjoisesta. Hyvin harva on tehnyt sinne edes lyhyen vierailun ja vielä harvempi on viettänyt elämänsä siellä. Kukaan nyt elossa olevista ei kokenut sitä sellaisena kuin se oli 1800-luvulla. Tämän vuoksi eteläiset kanadalaiset väistämättä ymmärtävät alueen historiaa vain ulkopuolisen näkökulmasta. Jättäen sivuun kaikki keskustelut postmodernista teoriasta, tämä tosiseikka itsessään kumooa kokemukseen perustuvan kanadalaisen ymmärryksen ja puhtaasti epäsuorien brittiläisten representaatioiden välisen dikotomian.)³¹⁵

Janice Cavellin kritiikki koskettaa monia kysymyksiä siitä, miten historiallista aineistoa tulisi ymmärtää, missä kontekstissa, millä herkkyydellä ja kenen toimesta. Hän on varmasti oikeassa todetessaan, että ne päämäärät, joita varten 1800-luvun representaatiot luotiin, eroavat dramaattisesti tämän päivän kirjoittajien päämääristä: ”Siksi onkin helppo hyväksyä ajatus, että *me*, joita auttaa erityissuhteestamme pohjoiseen maisemaan syntynyt intuitiivisen näkemys, olemme käsittäneet totuuden, kun taas *he* olivat kyvyttömiä havaitsemaan todellisuutta.” Cavell ei argumentoi, että 1800-luvun brittiläiset kirjoittajat tuottivat realistisia, faktuaalisia selontekoja Kanadan arktisesta alueesta, vaan että historiallisen tutkimuksen kannalta on olennaista yrittää ymmärtää tuota brittiläistä diskurssia sisältäpäin.³¹⁶ Tähän tarkoitukseen hän käyttää kirjassaan aineistona aikakauden laajalevikkistä painettua materiaalia eli sanoma- ja aikakauslehtiä.

Arktisten tutkimusmatkojen kohdalla kysymys historiallisesta ”brittiläisestä diskurssista” on ollut keskeinen muun muassa siksi, että se toistuvasti päätyi varioimaan epäonnistuneen matkan aihe-
maa. Kuten Erika Behrisch huomauttaa, 1800-luvun brittiläiset arktiset tutkimusmatkailijat saivat yhä uudelleen huomata – myönsivät

315 Mts. 7.

316 Mp.

he sitä tai eivät – perustavanlaaisen sopimattomuutensa arktiseen maailmaan.

Kenties ongelma piili Britannian tavassa sekoittaa kuvitelma ja todellisuus: kun britit kirjallisuudessaan itsevarmasti ottivat kuvitteellisen otteen kaukaisesta pohjoisesta, he yhdistivät tämän fyysiseen herruuteen ja lähettivät toistuvasti ”brittiläisten miesten parhaimmistoa” arktisiin erämaihin koettamaan ja toteuttamaan sitä mikä oli pohjimmiltaan fantasiaa. [– –] Jotta narratiivinen lanka brittiläisen arktisen tutkimuskailun sankarillisessa myytissä pysyi *brittiläisenä*, oli sitä jatkuvasti korjattava, ja nämä uudelleenmuokkaukset kulminoituivat lopulta Sir John Franklinin viimeisen retkikunnan tarinan täydelliseen keksimiseen protestina inuittien lyhyelle ja yksinkertaiselle kertomukselle. Vaikka arktisen imperialismien diskurssi kannusti britejä uskomaan että Arktis odotti ottamistaan, muistutti sen käytäntö kipeästi, että näin ei ollut. Ei siis yllätä, että sen jälkeen kun Franklinin retkikunta menetti kaikki 129 miestä arktiseen lumeen ja jäähän, Britannia käänsi katseensa toisaalle luotuaan – ainakin itselleen – riittävän sankarillisen lopetuksen sen viimeisimpään ”moderniin Odysseiaan”.³¹⁷

Inuittien lyhyt ja yksinkertainen kertomus, jonka John Rae vuonna 1854 välitti Englantiin, ei kelvannut kahdesta syystä. Ensinnäkin sen kertoivat ihmiset, joilla ei viktoriaanien silmissä ollut moraalista eikä kulttuurista auktoriteettia, toisekseen kertomus päättyi aivan väärin.³¹⁸ Behrisch kiteyttää jälkimmäisen: ”Brittiläinen yleisö reagoi niin vahvasti inuittien todistusta vastaan, koska kadonneelle retkikunnalle oli jo ennakoitu sankarillista loppua. Arktisen tutkimusmatkanarratiivin vakiintuneen ’juonen’ mukaan sankarillinen päätös oli todellakin ainoa mahdollinen.”³¹⁹ Toisin

317 Behrisch 2002, 191–192. Franklina todellakin verrattiin Odysseukseen, mts. 165, 185. Brittiläisten ”ainutlaatuisesta valmistautumattomuudesta” arktiseen (ja antarktiseen) matkailuun myös Spufford 1996, 5.

318 Inuittien kertomus kannibalismien merkeistä heidän löytämässään retkikunnan ruumiiden jäänteissä on sittemmin osoitettu perustelluksi. Keenleyside ym. 1997.

319 Behrisch 2002, 139. Lehdistössä huonot uutiset tuonut John Rae haukuttiin ja itse katastrofin syytä vieritettiin Amiraliteetin byrokraattien niskaan. Myös inuittien kertomusta epäiltiin: ”Kaikkien villien tavoin he ovat valehtelijoita.” Cavell 2008, 205–207.

sanoen alkuperäisasukkaiden ääni pääsi vuonna 1854 mukaan brittiläiseen arktiseen narratiiviin, mutta ainoastaan väärinkerrontana. Saarivaltakunnassa uskottiin vakaasti, että vaikka Franklinin miehet olivat eksyneet fyysisesti, he yhä tiesivät paikkansa moraalisesti, ja siksi heidän tarinaansa ei voinut kertoa ”lauma villejä raakalaisia”.³²⁰ Myöhemmin asetelmat ovat kääntyneet pääläelleen, ja juurikin inuittien tarinat auttoivat löytämään retkikunnan kadonneet laivat.³²¹

Arktisismi ja kysymys ”miksi?”

Kehnoista kohtaloista huolimatta (ja osin niiden ansiosta) John Franklinin ja muiden 1800-luvun brittiläisten arktisten tutkimusmatkailijoiden painetuissa ja kuvitetuissa tarinoissa syntyi uudenkarhea kirjallinen hahmo, *sankaritutkimusmatkailija*. Aihetta tutkineen Huw Lewis-Jonesin mukaan hahmon luomista on perusteltua tarkastella osana laajempaa heroismin politiikkaa ja kulttuuria.³²² Kapeamminkin katsoen on kuitenkin selvä, että sankaruus oli mieluista rooli myös myöhemmille, retkikuntiansa rahoitusta julkisuuden kautta hakeneille hahmoille (kuten Robert Peary, Frederick Cook, Vilhjalmur Stefansson, Roald Amundsen). Sankaruus tarvitsee arvoisensa puitteet, joten narratiivia palveli myös se tapa, jolla Arktis kuviteltiin ja kuvailtiin subliimina absoluuttina, jonakin itseämme suurempana ja paljon voimakkaampana, täynnä goottilaista kauhua, josta voi nauttia etäältä esimerkiksi kirjallisuuden välityksellä. Viime vuosikymmeninä nämä sankaruuden ja ylevyyden tekstit ovat olleet purkavan uudelleenluennan ja postkolonialistisen kritiikin kohteena, tiivistettynä esimerkiksi näin:

320 Behrisch 2002, 185. Julkisuuskampanjan John Raeta ja inuitteja vastaan nostatti Franklinin leski. McGoogan 2002, 212–245.

321 Inuittien suullinen traditio aiheesta julkaistiin ensimmäistä kertaa koottuna vuonna 1991 David C. Woodmanin teoksessa *Unravelling the Franklin Mystery. Inuit Testimony*.

322 Lewis-Jones 2017, 2–4. Ks. myös David 2000.

Yhdessä tällaisista mielikuvista syntyy lujittuva, itseään ruokkiva visio, Edvard Saidin orientalismin käsitteen kaltainen ”arktismi”. Tämän arktismin puitteissa mielikuvat luonnosta tai alkuperäisestä toistetaan ja luonnollistetaan, otetaan annettuina. Arktisismista tulee myös strategia kuvitella itsensä esimerkiksi (muutamia ilmeisimpiä tapauksia mainitaksemme) sankaritutkimusmatkailijana, tieteen harjoittajana tai valkoisena, kopeana [imperial] miehenä. Se voi myös toimia vahvana voimana kuviteltaessa imperiumien, kansakuntien ja vähemmistöjen kollektiivisia identiteettejä.³²³

Sankaruuden ja ylevyyden diskurssin historiallinen painolasti osana pohjoisen valloitusta on kiistaton, mutta aihetta on mahdollista purkaa postkolonialistisen kritiikin ohella myös suoraan kulttuurihistoriallisesti lähestyen. Francis Spuffordin teos *I May Be Some Time* vuonna 1996 oli brittiläisen yleisön keskuudessa yksi arktiseen ja antarktiseen alueeseen kohdistuneen uuden kiinnostuksen herätteitä. Spufford toteaa heti sen alussa: ”Ja tietenkin sitä kysyy, jokainen kysyy, *miksi?* Miksi he tekivät nämä järjettömät asiat?”³²⁴ Spufford, jonka esseistiset taidot saattavat ylittää tutkimusmatkailijoiden kirjallisen kyvykkyyden, ei tarkoita alkuperäisasukkaisiin kohdistuneita vaikutuksia (eikä se Antarktiksella tapahtuneissa olisi mahdollistakaan), vaan yksinkertaisesti matkaan lähtemisen motiivina. Vastaus jää ilmaan, sillä hänen mukaansa tutkimusmatkailijat ovat tunnetusti huonoja kertomaan *miksi*. Mysteeriksi syyt jäivät myös alkuperäisasukkaille, Spufford huomauttaa: ”Inuittien yhteisössä ei ollut mitään mahdollista perustetta sellaiseen hankkeeseen jota tutkimusretkikunta edusti eikä ajatuksella ’tutkimusmatkasta’ vastaavasti ollut sijaa inuittien kulttuurissa.”³²⁵ Kirjaimellisesti ottaen tämä tarkoittaisi, että arktiset tutkimusmatkat ovat

323 Ryall ym. 2010, x. Daniel Chartier näkee, että yksinkertaistettuina kulttuurisina presentaatioina pohjoista ajatellaan edelleen ”eteläisen” kulttuurin toimesta kaukaisena, tyhjänä, puhtaana, uhattuna, kiehtovana ja valkoisena: ”[–] kylmänä ja jäisenä ’pohjoinen’ saa piirteensä itsensä ulkopuolelta, ajattelusta, joka ympäröi sitä etelän kuvitteellisten ja materiaalistien tarpeiden mukaisesti.” Chartier 2018, 21.

324 Spufford 1996, 1.

325 Mts. 188.

ymmärrettävissä vain omasta, osin irrationaalisesta taustastaan käsin. Franklinin ja 1800-luvun brittiläisen kampanjan taustalla oli Kuninkaallinen laivasto jäykkine hierarkioineen, mutta myöhemmin moni lähti retkikuntiin seikkailemaan seikkailemisen vuoksi, joku mittailemisen vuoksi, toiset yksinkertaisesti palkan vuoksi.

Kuten tässä kirjassa kerrotaan, inuitteja työskenteli tutkimuskailijoiden palkattuina apulaisina monissa merkittävässä pohjois-amerikkalaisissa retkikunnissa, joita johtivat Pearyn ja Stefanssonin kaltaiset kuuluisuudet. ”Pohjoisuus” oli kuitenkin 1900-luvulle tullessa jo muuttanut luonnettaan. Arktisten luonnonvarojen riisto ja niiden väistämätön väheneminen (valaanpyynti, hylkeenpyynti, turkispyynti, kultaryntäykset) sekä lisääntynyt uudisasutus ja kristillinen käännytystyö sivuvaikutuksineen näkyivät inuittien elinolosuhteissa ja -tavoissa. Samaan aikaan suurta tutkimatonta oli yhä vähemmän; Vilhjalmur Stefansson saavutti mainetta ”löytämällä” vuonna 1910 viimeiset inuitit, jotka eivät olleet vielä kohdanneet valkoisia. Tutkimusretkikuntien apulaisina natiivit saivat usein huolehtia selviytymisen kannalta olennaisista asioista kuten eläinten pyynnistä, vaatehuollosta ja rekikoirista. Nansenin Grönlannin retkelle palkkaamat saamelaiset olivat erilaisessa roolissa ja vetivät norjalaisten tavoin valmiilla tarvikkeilla lastattuja ahkioita. Edellä luvussa kaksi käsitelty Samuel Balton saameksi kirjoittama matkakertomus on poikkeuksellinen pohjoisen asukkaan ääni vanhemmassa arktisessa kirjallisuudessa, mutta samalla myös todiste kristinuskon mukanaan tuoman kirjoitustaidon, koulutuksen ja kirjallisen kulttuurin etumatkasta saamelaisalueella. Inuitit, joilla ei ollut vielä varsinaista kirjoitettua kieltä, saattoivat tallentaa kokemuksiaan vain kertomalla.³²⁶

326 1800-luvulla lähetyssaarnaajat translitteroivat inuittikieliä sekä romaanisin aakkosin että kehittämillään tavukirjoituksilla ensisijaisena tarkoituksena levittää evankeliumia. Varhaisimmat 1800-luvun inuittikirjallisuuden (muistelma, päiväkirja) edustajat Lydia Campbell ja Abraham Ulrikab olivat Labradorin lähetyssaarnaajien opettamia. Inuit Literatures: Historical Timeline. Grönlantilainen Mathias Stoch, jonka kristillinen kehitysromaanin *Singnagtugaq* ilmestyi 1914, oli puolestaan pappi. Wikipedia: Singnagtugaq.

Samuel Balto antaa myös yhden pätevän vastauksen kysymykseen *miksi*: koska retkellä saattoi ansaita rahaa ja samalla nähdä jotakin uutta. Hänen ratkaisunsa ei vaikuttanut se sankaritutkimusmatkailijoiden kirjallinen maalailu, joka inspiroi myöhemmin esimerkiksi *Karlukin* matkaan lähteneitä nuoria miehiä, joilla oli hieman tieteellistä pohjakoulutusta mutta sitäkin enemmän intoa.³²⁷ Seikkailunhalu, sinisilmäisyys ja sattuma kannattaa muistaa (jos ei välttämättä hyväksyä) silloinkin, kun puhutaan ”arktisismin” diskurssista.

Narratiivit ja kirjallisuus

Arktiksen fyysiset haasteet ruokkivat tyypillisesti miehisiä tarinoita, mutta käsitteellisellä tasolla aihe vetosi kuitenkin myös naisiin. Kirjan ensimmäinen luvun avannut Mary Shelley ei ollut ainoa englantilainen 1800-luvun kirjailija, jonka mielikuvitus matkaili arktisella alueella. Pienen mutta kirjallisesti vaikuttavan vision loi myös Charlotte Brontë (1815–1855). *Kotiopettajattaren romaanin* alussa minäkertoja Jane Eyre muistelee lapsena lukemaansa lintu-kirjaa ja sen kuvausta ”merilinnun” elinseuduista:

En myöskään voinut sivuuttaa kertomusta Lapinmaan jäisestä rannasta, Siperiasta, Huippuvuorista, Novaja Zemljasta, Islannista, Grönlannista – noista kylmän vyöhykkeen maista, hylätyistä pelottavista rannoista, lumen ja jään varastopaikoista, joissa lujat, satojen talvien muodostamat jäävuoret kohoavat Alppien tasalle, ympäröivät napaa ja keskittävät itseensä tuimimman pakkasen. Näistä kuolemanvalkeista valtakunnista muodostin itselleni omintakeisen käsityksen, se oli epäselvä, kuten kaikki nuo vain puoliksi tajutut mielikuvat, jotka hämärinä virtaavat läpi lapsen aivojen, mutta omituisen voimakas.³²⁸

327 Meteorologiksi palkattu William McKinlay oli 24-vuotias, apulaistopografi Bjarne Mamen puolestaan 22-vuotias. Varsinaisiksi tiedemiehiksi heitä ei voi nimittää.

328 Brontë 1963, 6. Suomeennosta on hieman korjattu.

Nuoren Jane Eyren ”hämärinä virtaavat” mielikuvat eroavat tutkimusmatkailijoiden ja matkoilla mukana olleiden kertomuksista siinä, että jälkimmäisiä ei kovin usein lueta maailman-kirjallisuuteen. On ollut vaikeata päättää kuuluvatko ne edes ”matkakirjallisuuteen” (*travel writing*), sillä juuri sen kohdalla genren rajoja on luonnehdittu teoreettisesti epäselviksi, jopa niin että koko käsite on nähty ongelmallisena.³²⁹ Ongelma hahmotuu, kun tarkastellaan vielä kerran kolmannessa luvussa esitetyn *Karlukin* tarinan lähtötekstejä – muistaen, että haaksirikkoisten lukemistoon Pohjoisella jäämerellä kuului myös edellä mainittu Brontë’n romaani.

Laivan kapteeni Robert Bartlett laati oman kertomuksensa ammattikirjoittajan avustuksella pian tapahtumien jälkeen vuonna 1916. Teos on selkeästi merikirjallisuuden edustaja, toimijan kuvaus (miesten) kamppailusta luonnonvoimia vastaan; ”Kaikki meistä eivät palanneet.”³³⁰ Myöhemmin muistelmissaan Bartlett tunnustautui taikauskoiseksi: matkan alussa nähty jääkarhu oli huono enne ja juurikin karhun ampuminen johti laivan tuhoon.³³¹ Retkikunnan johtaja Vilhjalmur Stefansson käsitteli laivan ja miehen kohtaloa puolestaan vuosina 1921 ja 1925. Hän ei näe itseään osallisena tapahtumiin: ”Jo kuukauden ajan olin varautunut, ellen peräti sovittautunut ajatukseen, että mitä tuli mahdollisuuksiimme tehdä jotakin, *Karluk* oli tavanomaisten luonnonvoimien ja sattuman lakien armoilla, ainakin tulevaan kevääseen.”³³² *Karlukin* tiedemiehistöön kuulunut William Laird McKinlay julkaisi oman kertomuksensa vasta 1976, kuusikymmentä vuotta laivan uppoamisen jälkeen. Hän on todistaja, joka nostaa esiin psykologisia tekijöitä asettuen syyn ja seurauksen pohdinnassaan retkikunnan johtajaa vastaan; ”Stefanssonin mielestä meidän pyyntömme kouksen järjestämisestä vihjasi, että meiltä puuttui luottamusta johtajaamme, eikä hän suostunut ollenkaan ymmärtämään, että

329 Fowler 1997 [1982], 11; Borm 2004.

330 Bartlett & Hale 1919, 1.

331 Bartlett 1928, 258.

332 Stefansson 1921, 58.

meillä jokaisella oli kiistaton oikeus varmistua omasta kaikenpuolisesta turvallisuudestamme.”³³³

Jennifer Niven kirjoitti *Karlukin* miehistön ja matkustajien kohdaloista arkistolähteisiin pohjautuvan teoksen vuonna 2000, minä jälkeen aihetta ovat vielä kommentoineet tutkijat kuten Gisli Pálsson 2002 ja Janice Cavell 2017. Niven, jolla on ollut käytössään siihen asti kattavin aineisto, eläytyy kirjassaan vahvasti Bartlettin näkökulmaan: ”Kapteeni Bob Bartlett seisoi HMCS *Karlukin* tähystyskorissa ja kirosi laivan.”³³⁴ Sankarin ja heikon johtajan vastakkainasettelu rakentaa tekstiin tiettyä dramatiikkaa, jota Pálsson kyseenalaistaa ja Cavell lopulta purkaa osoittaessaan, että syitä matkan epäonnistumiseen oli sekä Bartlettissa että Stefanssonissa: ”Kummallakin heistä oli kiihkeä tarve saavutuksiin ja kunniaan, ja he uskoivat teoriaan, jonka mukaan Beaufortinmeren pohjoispuolella oli vielä löytämätön ’Arktinen manner.’”³³⁵

Mikä tai millainen voisi olla ”oikea” narratiivi? Retkikunnan alkuperäinen tieteellinen tavoite, joka onnistuessaan olisi tuottanut asiakeskeisen ja akateemisesti muotoillun raportin, vaihtui selvitystymistaisteluksi ja ruokki erilaisia aiheita ja kerronnan tapoja – toimintaa, jännitystä, tragediaa, konflikteja ja tunteita – sanalla sanoen kirjallisuuden aineksia. Jennifer Nivenin tutkimukseen pohjautuva kirja neuvottelee näiden aineiden kanssa tavalla, jota Pálssonin ja Cavellin akateemisempi tarkastelutapa ei salli. On selvä, että myös minä olen tätä teosta kirjoittaessani toistuvasti tehnyt tutkimuksellisia rajauksia, joiden motiivina on kirjallisuudellisuuden esiin nostaminen analyysin kustannuksella. En siis väitä, kuten tunnetun tutkimusmatkakirjan tekijä, että ”tapahtumat on kaikin mahdollisin keinoin pyritty kertomaan täsmälleen sellaisina kuin ne sattuvat”.³³⁶ Pikemminkin tapahtumat on pyritty kertomaan osana laajempaa kerronnan verkkoa, mahdollisista keinoista tietoisena. Vaikka

333 McKinlay 1979, 34. Stefansson oli omissa teksteissään (ja vielä vahvemmin puheissaan) esittänyt Bartlettin epäpätevänä.

334 Niven 2000, 7.

335 Cavell 2017a, 2.

336 Alfred Lansing teoksensa *Kestävyys* [*Endurance*] esipuheessa. Lansing 2002, 5.

lähdin liikkeelle ”kauheasta pohjoisesta”, olen pyrkinyt pitämään mielessä Janice Cavellin maksiimin yrittää välttää ennaltamuodostettuja käsityksiä siitä, millaisia Arktiksen representaatioiden tulisi olla.³³⁷ Lumella on monia muotoja ja kaikkiin piirtyvät kulkijoiden ja kertojien jäljet eri tavoin. Lopputulosta voi lukea, kuten historiankirjoituksessa usein on käynyt, sarjana Jane Eyren mainitsemia ”vain puoliksi tajuttuja mielikuvia”, mutta myös auki jäävänä kysymyksenä historiallisten arktisten kertomusten paikasta tekstikartalla. Se on yhä kaukana. Viimeisen puheenvuoron saa kapteeni Robert ”Bob” Bartlett:

Ääripohjoisessa voit tehdä vaikka millaisia suunnitelmia, kirjata ne sadoille ja sadoille sivuille ja käyttää kaikkia sanakirjan sanoja. Mutta mitä hienompi suunnitelma sinulla on, sitä pahemmin se menee pieleen kun ohjaksiin tarttuvat tuuli ja jää ja kinostuva lumi.³³⁸

337 Cavell 2008, 7.

338 Bartlett 1928, 260.

Lähteet

Arkistolähteet

Rauner Special Collections Library, Dartmouth College, Hanover, NH.

Dartmouth Digital Collection (DDC)

Ada Blackjack Collection

Documents

Ada Blackjack Diary (mss8)

Stefansson Wrangel Island

Documents

Lähetetyt kirjeet ja sähköet: Allan Crawford, Lorne Knight,

Frederick Maurer, Vilhjalmur Stefansson

Library and Archives Canada (LAC)

Department of Marine fonds

Canadian Arctic Expedition – Stefansson Arctic Expedition – Diary of

R. A. Bartlett

Sanomalehdet

A Horrible Discovery. – *The New York Times* 12.8.1884, 4.

The Shame of the Nation. – *The New York Times* 13.8.1884, 1.

Stefansson Advance Party Leaves Nome for the Arctic. – *The New York Times* 12.9.1921, 12.

Stefansson quits; gives up exploring. – *The New York Times* 7.1.1923, 22.

Urges aerial base on Wrangel Island. – *The New York Times* 9.4.1923, 7.

Väittää pohjoisten maiden olevan asutuskelpoisia. – *Toveri* [Astoria, Oregon] 31.5.1923, 1.

Wrangel-saaren retkikunnan jäsenet surmaantuneet. – *Toveri* [Astoria, Oregon] 5.9.1923, 1.

What happened at Wrangel Island. Stefansson reconstructs the tragedy. – *The Manchester Guardian* 11.9.1923.

- Hirmuhallitus Wrangelinsaarella. – *Helsingin Sanomat* 21.5.1936, 12.
 Crazy Governor. – *Time* 22/1936, 20.
 Kuhnja za poljarnym krugom. – *Ogonek* 34/1936, 15.
 Spravedlivyi prigovor. – *Sovetski poljarnik* 2.6.1936, 1.

Painetut lähteet

- Amundsen, Roald 1925: *Ilmojen halki leveyspiirille 88° P*. Suomentaneet I. K. Inha ja Eino Voionmaa. Helsinki, WSOY.
- Bacon, Edwin M. 1909: *The Boy's Hekluyt. English Voyages of Adventure and Discovery*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Balto, Samuel J. 1980: *Med Nansen over Grønlandisen i 1888. Min reise fra Same-land til Grønland*. Tromsø, Universitetsforlaget.
- Bartlett, Robert A. & Hale, Ralph T. 1919 [1916]: *The Last Voyage of the Karluk*. Toinen painos. Boston, Small, Maynard and Company.
- Bartlett, Robert A. 1928: *The Log of Bob Bartlett. The True Story of Forty Years of Seafaring and Exploration*. New York, G. P. Putnam's Sons.
- Bronte, Charlotte 1963: *Kotiopettajattaren romaani*. Suomentanut Tyyni Haapainen. Helsinki, WSOY.
- Defoe, Daniel 1911: *Robinson Crusoen elämä ja kummalliset seikkailut*. Suomentanut Väinö Hämeen-Anttila. Helsinki, WSOY.
- De Long, Emma (toim.) 1883: *The Voyage of the Jeannette. The Ship and Ice Journals of George W. De Long*. Vol. I–II. London, Kegan Paul, Trench and Company.
- Doyle, Arthur Conan 2012: "Dangerous Work". *Diary of an Arctic Adventure*. Toim. Jon Lellenberg & Daniel Stashower. London, The British Library.
- Fanck, Arnold 1933: *S.O.S. Eisberg*. Deutsche Universal Film. [Digitoitu julkaisu: Universum Film, Ufa Klassiker Edition DVD 2005.]
- Fanck, Arnold 1933b: *S.O.S. Eisberg. Mit Dr. Fanck und Ernst Udet in Grönland: die Grönland-Expedition des Universal-Films S.O.S. Eisberg*. München, Bruckmann.
- Geroišeskaja epopeja. Albom foto-dokumentov*. Moskva, Izdanie redaktsii "Pravdy" i Partizdata TsK VKP(b), 1935.
- Gruber, Ruth 1939: *I Went to the Soviet Arctic*. New York, Simon and Schuster.
- Gruber, Ruth 2007: *Witness*. New York, Schocken Books.
- Hagenbeck, Carl 1909: *Von Tieren und Menschen*. Berlin, Vita Deutsches Verlagshaus.
- Hanov, A. I. 1936: Desjat let sovetskoi poljarnoi aviatsii (1924–1934) – *Sovetskaja Arktika* 2/1936, 89–97.
- Henson, Matthew A. 1912: *A Negro Explorer at the North Pole*. New York, Frederick A. Stokes Company.
- Homerós 1962: *Odysssea*. Suomentanut Otto Manninen. Helsinki, WSOY.

- Hooper, C. L. 1881: *Report of the Cruise of the U. S. Revenue-Steamer Corwin in the Arctic Ocean*. Washington, Government Printing Office.
- Hooper, C. L. 1884: *Report of the Cruise of the U. S. Revenue Steamer Thomas Corwin in the Arctic Ocean, 1881*. Washington, Government Printing Office.
- Itin, Vivian 1933: *Morskije puti sovetsskoi arktiki*. Moskva, Izdatelstvo sovetsskaja Azija.
- Jenness, D. 1922: The Friendly Arctic. – *Science* 56 (1436), 8–12.
- Johansen, Hjalmar 1898: *Med Nansen på 86°14'. Mina minnen från den Norska Polarexpeditionen*. Stockholm, Albert Bonniers Förlag.
- Kalvitsa, Otto 1930: *Jäämerilentäjän päiväkirjasta*. Tekijän jälkeensä jättämien kirjoitusten ja muistiinpanojen mukaan kokoilleet Santeri Mäkelä ja Ragnar Rusko. Leningrad, Kustannusosakeyhtiö Kirja.
- Kent, Rockwell 1935: *Salamina*. New York, Harcourt, Brace and Company.
- Kent, Rockwell 1962. *Greenland Journal*. New York, Ivan Obolensky, Inc.
- Knox, Thomas W. 1885: *The Voyage of the "Vivian" to North Pole and Beyond*. New York, Harper & Brothers.
- Linné, Carl von 1969: *Lapinmatka 1732*. Suomentanut Tuomo Itonen. Hämeenlinna, Karisto.
- Ljapidevski, A. 1979 [1938]: *Tšeljuskintsy*. Moskva, "Detskaja Literatura".
- MacLean, Alastair 1963: *Jääasema "Zebra"*. Suomentanut Juhani Jaskari. Helsinki, WSOY.
- McKinlay, William Laird 1979: *Karluk. Ennen julkaisematon kertomus arktisesta tutkimusretkestä*. Suomentanut Kaija Kauppi. Jyväskylä, Gummerus.
- Minejev, A. I. 1946: *Ostrov Wrangelja*. Moskva-Leningrad, Izdatelstvo Glavsevmorputi.
- Muir, John 1918: *The Cruise of the Corwin*. Boston and New York, Houghton Mifflin Company.
- Nansen, Fridtjof 1896: *Suksilla poikki Grönlannin. Kertomus norjalaisen Grönlanninretkikunnan matkasta 1888–89*. Suomentanut Teuvo Pakkala. Helsinki, Otava.
- Nansen, Fridtjof 1897: *Pohjan pimeillä perillä. Norjalainen Napaseuturetteki 1893–1896*. Kaksi osaa I–II. Suomentanut Teuvo Pakkala. Helsinki, Otava.
- Nansen, Fridtjof 1914: *Through Siberia, the Land of the Future*. Englannintanut Arthur G. Chater. London, William Heinemann.
- Olaus Magnus Gothus 1977: *Pohjoisten kansojen historia. Suomea koskevat kuvaukset*. Suomentanut Kaarle Hirvonen. Helsinki, Otava.
- Peary, Robert 1917: *Secrets of Polar Travel*. New York, Century Co.
- Riefenstahl, Leni 1987: *Memoiren*. München und Hamburg, Albrecht Knaus.
- Rosse, Irving C. 1883: The First Landing on Wrangel Island, with Some Remarks on the Northern Inhabitants. – *Bulletin of American Geographical Society* 15, 1883, 163–215.
- Shelley, Mary 1973: *Frankenstein. Uusi Prometheus*. Suomentanut Paavo Lehtonen. Jyväskylä, Gummerus.
- Schmidt, O. Ju. & Bergavinov, S. A. 1936: Znamenatelnaja data i noutšitelnyi protsess. – *Sovetskaja Arktika* 8, 10–15.

- Sorge, Ernst 1935: *With 'Plane, Boat, & Camera in Greenland*. London, Hurst & Blackett, Ltd.
- The Soviet Arctic* 1939: Moscow, State Art Publishers.
- Stefansson, Vilhjalmur 1921: *The Friendly Arctic. The Story of Five Years in Polar Regions*. New York, The Macmillan Company.
- Stefansson, Vilhjalmur 1926 [1925]: *The Adventure of Wrangel Island*. London, Jonathan Cape Ltd.
- Udet, Ernst 1939: *Hävittäjälentäjän elämä*. Suomentanut Olli Puhakka. Helsinki, WSOY.
- Ušakov, G. A. 1936: Ostrov Vrangelta. – *Sovetskaja Arktika* 8, 16–29.
- Vyšinski, A. Ja. 1953: *Sudebnye retši*. Moskva, Gosjurizdat.

Kirjallisuus

- Balto, Ann Kristin 2013: Samer på polarekspedisjoner. Norsk polarinstitutt. <https://brage.npolar.no/npolar-xmlui/handle/11250/174491> [haettu 20.4.2024]
- Behrisch, Erika 2002: *Voices of Silence, Texts of Truth. Imperial Discourse and Cultural Negotiations in Nineteenth-Century British Arctic Exploration Narrative*. Väitöskirja. Queen's University, Kingston.
- Bloom, Lisa 1993: *Gender on Ice. American Ideologies of Polar Expeditions*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Borm, Jan 2004: Defining Travel: On Travel Book, Travel Writing and Terminology. Teoksessa Hooper, Glen & Youngs, Tim (toim.) *Perspectives on Travel Writing*. Aldershot, Ashgate, 13–26.
- Boucht, Christer 1997: *Tuulta ja tuiskua. Arktisia seikkailuja 30 vuoden ajalta*. Espoo, Schildts.
- Bravo, Michael & Sörlin, Sverker 2002: Narrative and Practice – An Introduction. Teoksessa Bravo, Michael & Sörlin, Sverker (toim.) *Narrating the Arctic. A Cultural History of Nordic Scientific Practices*. Canton, MA, Science History Publications, 3–32.
- Cavell, Janice 2008: *Tracing the Connected Narrative. Arctic Exploration in British Print Culture, 1818–1860*. Toronto, University of Toronto Press.
- Cavell, Janice 2017a: Vilhjalmur Stefansson, Robert Bartlett, and the Karluk Disaster: A Reassessment. – *Journal of the Hakluyt Society* Jan. 2017. https://www.hakluyt.com/downloadable_files/Journal/Karluk.pdf [haettu 30.4.2024]
- Cavell, Janice 2017b: The Sea of Ice and the Icy Sea: The Arctic Frame of *Frankenstein*. – *Arctic* 70 (3), 295–307.
- Cavell, Janice & Noakes, Jeff 2010: *Acts of Occupation. Canada and Arctic Sovereignty, 1918–25*. Vancouver, UBC Press.
- Chartier, Daniel 2018: *What is the Imagined North? Ethical Principles*. Isberg,

- Arctic Arts Summit.
- Condon, Richard G. 1992: Natkusiak (c. 1885–1947). – *Arctic* 45 (1), 90–92.
- Dansercoer, Dixie 2012: *Polar Exploration. A Practical Handbook for North and South Pole Expeditions*. Milnthorpe, Cicerone.
- David, Robert G. 2000: *The Arctic in the British imagination 1818–1914*. Manchester, Manchester University Press.
- Dick, Lyle 1995: 'Pibloktoq' (Arctic Hysteria): A Construction of European-Inuit Relations? – *Arctic Anthropology* 32 (2), 1–42.
- Diubaldo, Richard 1999 [1978]: *Stefansson and the Canadian Arctic*. Montreal, McGill-Queen's University Press.
- Douglas, Carl & Hagberg, Björn & Widmann, Martin 2022: *Undergång. Skepps-brott i konsten*. Stockholm, Bokförlaget Max Ström.
- Douglas, Mary 2000: *Puhtaus ja vaara. Ritualistisen rajanvedon analyysi*. Suomentaneet Virpi Blom & Kaarina Hazard. Tampere, Vastapaino.
- Drivenes, Einar–Arne & Jølle, Harald Dag (toim.) 2004: *Norsk Polarhistorie 1. Ekspedisjonene*. Oslo, Gyldendal.
- Engelhard, Michael 2017: *Ice Bear. The Cultural History of an Arctic Icon*. Seattle, University of Washington Press.
- Fanck, Matthias 2021: S.O.S. Eisberg. Geschichte und Geschichten. [https://www.murnau-stiftung.de/sites/default/files/pdf/SOS Eisberg SOS Iceberg 2021_Quelle Matthias Fanck.pdf](https://www.murnau-stiftung.de/sites/default/files/pdf/SOS_Eisberg_SOS_Iceberg_2021_Quelle_Matthias_Fanck.pdf) [haettu 30.12.2023]
- Fowler, Alastair 1997 [1982]: *Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford, Clarendon Press.
- Gaupseth, Silje 2012: A Hero in the Friendly Arctic: Deconstructing Vilhjalmur Stefansson's Rhetorical Maneuver. – *Nordlit* 29, 2012, 69–78.
- Gaupseth, Silje 2023: The Mosaics of an Arctic Seamstress: Narrative Versions of Ada Blackjack on Wrangel Island, 1921–1923. – *Interventions* 25 (7), 928–947.
- Gorshkov, Sergey 2016: *Arktinen helmi. Wrangelinsaari*. Teksti Andrei Palamartšuk. Suomentanut Paula Autio. Raahe, Lumo Publishing.
- Inuit Literatures: Historical Timeline. <https://inuit.uqam.ca/en/chronologie-imprimable> [haettu 13.5.2024].
- Hanrahan, Maura 2015: Indefinitely on the Ice: Indigenous-explorer relations in Robert Abram Bartlett's Accounts of the *Karluk* Disaster. – *Arctic and North* 20 (3), 113–133.
- Hanrahan, Maura 2017: "Enduring polar explorers' Arctic imaginaries and the promotion of neoliberalism and colonialism in modern Greenland" – *Polar Geography* 40 (2), 102–120.
- Hansson, Heidi 2015: Arctopias: The Arctic as No Place and New Place in Fiction. Teoksessa Evengård, Birgitta & Nyman Larsen, Joan & Paasche, Øyvind (toim.) *The New Arctic*. New York, Springer, 69–77.
- Harvey, Elisabeth Jones 2002: *The Voyage of the Icebergs. Fredric Church's Arctic Masterpiece*. Sisältäen Gerald L. Carrin tekstiä. Dallas, Dallas Museum of


- Art. https://issuu.com/dallasmuseumofart/docs/dma_voyageoftheicebergs [haettu 30.12.2023]
- Hayes, Derek 2003: *Historical Atlas of the Arctic*. Seattle, University of the Washington Press.
- Herman, David 2009: *Basic Elements of Narrative*. London, Wiley–Blackwell.
- Hill, Jen 2008: *White Horizon. The Arctic in the Nineteenth-Century British Imagination*. Albany, State University of New York Press.
- Hirn, Yrjö 1928: *Valtameren saari*. Suomentanut I. Havu. Helsinki, Otava.
- Jølle, Harald Dag 2001: The tension between culture and nature: Fridtjof Nansen's understanding of Arctic minorities. – *Acta Borealia* 18 (1), 3–23.
- Keenleyside, Anne & Bertulli, Margaret & Frick, Henry C. 1997: The Final Days of the Franklin Expedition: New Skeletal Evidence. – *Arctic* 50, (1), 36–46.
- Kløver, Geir O. 2021: *The Nansen Photographs*. Oslo, The Fram Museum.
- Krasnojarskoje obššestvo ”Memorial”: Ostroumova Valentina Petrovna. <https://memorial.krsk.ru/DOKUMENT/People/O/Ostroumova.htm> [haettu 9.1.2024].
- Körber, Lill-Ann 2015: 'See the Crashing Masses of White Death...': Greenland, Germany and the Sublime in the 'Bergfilm' *SOS Eisberg*. Teoksessa Mackenzie, Scott & Westerståhl Stenport, Anna (toim.) *Films on Ice. Cinema of the Arctic*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 148–160.
- Kylli, Ritva 2023: Nourishment, emotions, identity. Food in late 19th-century Nordic polar expeditions. Teoksessa d'Errico, Rita & Magnolia, Stefano & Scholliers, Peter & Atkins, Peter J. (toim.) *Eating on the Move from the Eighteenth Century to the Present*. London, Routledge, 111–124.
- Lainema, Matti & Nurminen, Juha 2001: *Ultima Thule. Pohjoiset löytöretket*. Helsinki, John Nurmisen säätiö.
- Lamarque, Peter & Olsen, Stein Haugom 1994: *Truth, Fiction, and Literature. A Philosophical Perspective*. Oxford, Clarendon Press.
- Lansing, Alfred 2001: *Kestävyys*. Suomentanut Panu Pekkanen. Helsinki, Tammi.
- Lévi-Strauss, Claude 1983: *The Raw and the Cooked. Introduction to a Science of Mythology, Volume 1*. Englannintaneet John Weightman & Doreen Weightman. Chicago, The University of Chicago Press.
- Lewis-Jones, Huw 2017: *Imagining the Arctic. Heroism, Spectacle and Polar Exploration*. London, Bloomsbury.
- Lindgren Leavenworth, Maria 2024: *The Imagined Arctic in Speculative Fiction*. London, Routledge.
- Loomis, Chauncey C. 1977: The Arctic Sublime. Teoksessa U. C. Knoepfelmacher & G. B. Tennyson (toim.) *Nature and the Victorian Imagination*. Berkeley, University of California Press.
- Lopez, Barry 1987: *Arktisia unelmia*. Suomentanut Maija Sarvala. Espoo, Weilin & Göös.
- McCannon, John 1998: *Red Arctic. Polar Exploration and the Myth of the North in the Soviet Union, 1932–1939*. Oxford, Oxford University Press.

- McCannon, John 2012: *A History of the Arctic. Nature, Exploration and Exploitation*. London, Reaktion Books.
- McCorristine, Shane 2018: *The Spectral Arctic. A History of Dreams and Ghosts in Polar Exploration*. London, UCL.
- McGoogan, Ken 2002: *Fatal Passage. The Untold Story of John Rae, the Arctic Adventurer Who Discovered the Fate of Franklin*. London, Bantam Books.
- Morgan, Benjamin 2016: After the Arctic Sublime. – *New Literary History* 47 (1), 1–26.
- Nicolson, Marjorie Hope 1959: *Mountain Gloom and Mountain Glory. The Development of the Aesthetics of the Infinite*. Ithaca, NY, Cornell University Press.
- Niven, Jennifer 2000: *The Ice Master. The Doomed 1913 Voyage of the Karluk*. London, Macmillan.
- Niven, Jennifer 2003: *Ada Blackjack. A True Story of Survival in the Arctic*. New York, Hyperion.
- Pálsson, Gísli 2000: The legacy of Vilhjalmur Stefansson. – The Arctic... <http://www.thearctic.is/articles/topics/legacystefansson/enska/index.htm> [haettu 1.1.2024]
- Pálsson, Gísli (toim.) 2001: *Writing on Ice. The Ethnographic Notebooks of Vilhjalmur Stefansson*. Hanover, University Press of New England.
- Pálsson, Gísli 2002a: Perfect Disasters – and Partial Accounts. – *Suomen Antropologi* (2), 48–57.
- Pálsson, Gísli 2002b: Arcticality. Gender, Race, and Geography in the Writings of Vilhjalmur Stefansson. Teoksessa Bravo, Michael & Sörlin, Sverker (toim.) *Narrating the Arctic. A Cultural History of Nordic Scientific Practices*. Canton, MA, Science History Publications, 275–309.
- Parks Canada: Wrecks of HMS Erebus and HMS Terror National Historic Site, Ongoing exploration. <https://parks.canada.ca/lhn-nhs/nu/epaveswrecks/culture/archeologie-archeology/explore> [haettu 28.4.2024].
- Potter, Russell A. 2007: *Arctic Spectacles. The Frozen North in Visual Culture, 1818–1875*. Seattle, University of Washington Press.
- Riffenburgh, Beau 2019: *A Tragedy of Errors. The Saga of the Disastrous Jeannette Expedition*. Oslo, The Fram Museum.
- Rix, Robert W. 2023: The Arctic Sublime. Teoksessa Duffy, Cian (toim.) *The Cambridge Companion to the Romantic Sublime*. Cambridge, Cambridge University Press, 154–165.
- Robinson, Michael F. 2006: *The Coldest Crucible. Arctic Exploration and American Culture*. Chicago, Chicago University Press.
- Ryall, Anka & Schimanski, Johan & Wærp, Henning Howlid 2010: Arctic Discourses: An Introduction. Teoksessa Ryall, Anka & Schimanski, Johan & Wærp, Henning Howlid (toim.) *Arctic Discourses*. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars, ix–xxii.
- Schalansky, Judith 2020: *Kaukaisten saarten atlas*. Suomentanut Marko Niemi. Helsinki, Poesia.

- Spufford, Francis 1996: *I May Be Some Time. Ice and the English Imagination*. London, Faber and Faber.
- Summers, Montague 1968: *The Gothic Quest. A History of the Gothic Novel*. London, The Fortune Press.
- Valkeapää, Leena 2011: *Luonnossa. Vuoropuhelua Nils-Aslak Valkeapään tuotannon kanssa*. Helsinki, Maahenki.
- Wærp, Henning Howlid 2010: Fridtjof Nansen, *First Crossing of Greenland* (1890): Bestseller and Scientific Report. Teoksessa Ryall, Anka & Schimanski, Johan & Wærp, Hennaing Howlid (toim.) *Arctic Discourses*. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars, 43–57.
- Węsławski, Jan Marcin & Legeżyńska, Joanna 2002: Chances for Arctic Survival: Greely's Expedition Revisited. – *Arctic* 55 (4), 373–379.
- Wikipedia: Ivan Papanin. https://en.wikipedia.org/wiki/Ivan_Papanin [haettu 9.1.2024].
- Wikipedia: Итин, Вивиан Азарьевич https://ru.wikipedia.org/wiki/Итин,_Вивиан_Азарьевич [haettu 9.1.2024].
- Wikipedia: Singnagtugaq. <https://en.wikipedia.org/wiki/Singnagtugaq> [haettu 13.5.2024].
- Williams, Glyn 2008: *The Death of Captain Cook. A Hero Made and Unmade*. London, Profile Books.
- Wilson, Eric G. 2009: *The Spiritual History of Ice. Romanticism, Science, and the Imagination*. New York, Palgrave Macmillan.
- Wrangham, Richard 2010: *Tulella kypsennetty. Miten keittotaito teki meistä ihmisiä*. Suomentanut Kimmo Pietiläinen. Helsinki, Terra Cognita.
- Zujev, Juri 1990: Pervootkryvatel severnyh trass (K 100-letuju so dnja roždenija Otto Kalvitsy). – *Poljarnaja zvezda* 1/1990, 90–93.

Kirjoittaja

Jyrki Siukonen on kuvataiteen tohtori ja vapaa taiteilija ja tutkija. Hänen aihepiirinsä ulottuvat barokkifilosofiasta 1900-luvun avantgardeen ja uusklassisismista taiteelliseen tutkimukseen ja sosialistisen realismin historiaan. Siukonen on julkaissut viisitoista kirjaa ja kymmeniä artikkeleita.

 <https://orcid.org/0000-0002-6219-3552>

Abstract

Hunger and Cold. Journeys to a Horrible North

This book examines a range of Arctic histories as narrative forms of telling and retelling. Most of the material – texts, images and a film – builds on the Romantic concept of the Arctic sublime. The methodological framework is that of artistic research.

The concept of *polarlore* and themes such as a failed journey and bad food are explored from Fridtjof Nansen's works from the 1890s and Vilhjalmur Stefansson's books and statements from the 1920s. These are read in parallel with texts such as the travelogue of the Sámi expedition member Samuel Balto and the diary of the Inuit seamstress Ada Blackjack, an original counterpoint to the male narratives of the North. Other topics include the new Arctic sublime of the 1930s as depicted in the film *S.O.S. Eisberg* by Arnold Fanck and in contemporary Soviet narratives of the rescue of the comrades from the sunken steamship *Chelyuskin*. *Hunger and Cold* juxtaposes new findings with critical discourses of *arcticality* and *arcticism*.

Henkilö- ja laivahakemisto

- Akatingwah 89
Aleqasina 89
Amundsen, Roald 18, 20, 72, 129
Anadyr 116, 120, 121
Anderson, Rudolph 57, 67n
- Balto, Samuel 24, 36–48, 50, 131–132
Bartlett, Robert 58–60, 63–64, 66–67, 71, 77, 89, 93, 97, 133–135
Beauchat, Henri 59
Blackjack, Ada 72, 78, 80–81, 83–84, 88–97
Borden, Robert 68
Brontë, Charlotte 58, 132, 133
Brontë, Emily 58
- Church, Fredrick Edwin 15, 16, 103
Cook, Frederick A. 22, 97, 129
Cook, James 123
Corwin 60–61
Crawford, Allan 70–74, 76–78, 80–82, 84, 86, 90, 92, 97
- Darwin, Charles 34
Defoe, Daniel 91
De Long, George W. 18
- Dickson, Oscar 116
Doyle, Arthur Conan 34
- Empress of Ireland* 19
- Fanck, Arnold 17, 21, 22, 103, 106, 108, 112–113
Fram 30, 34
Franklin, John 15, 17, 28, 37, 123–125, 128–129, 131
Friedrich, Caspar David 11–12, 27–29
- Galle, Milton 71, 78, 80–81, 84–85, 92–94
Germania 37
Greely, Adolphus 18, 22, 37
Gruber, Ruth 115–116, 120–122
- Hadley, John 63, 68n, 70, 93
Hagenbeck, Carl 106
Hansa 37
Henson, Matthew 89, 100
Herald 59n
- Itin, Vivian 122

- Jeannette* 18, 55, 57, 60
 Joel 50
 Johansen, Hjalmar 30–31, 33

 Kalvitsa, Otto 98–102
Karluk 55–58, 61, 66, 68–71, 73, 83, 86, 93, 132–134
 Kasatkina, Jekaterina 117
 Kataktovik 63–64
 Kellett, Henry 69
 Kent, Rockwell 106–107, 113
 Kiruk 56, 86
 Knight, Lorne 70–71, 74–80, 81–82, 84, 90, 92, 94–95
Krasnyi Oktjabr 98n
 Kuraluk 56, 63, 65, 86

 Laemmle, Carl 103
 Landseer, Edwin Henry 28–29
 Lindbergh, Charles 102
 Linnaeus, Carl 46
Litke 98
 Ljapidevski, Anatoli 102, 110–112

 Mackay, Alistair 59
 MacLean, Alistair 9
Mary Sachs 58
 Maurer, Frederick 69, 70–71, 73–74, 78, 80, 81–82, 84, 92
 McKinlay, William Laird 13, 62, 65, 69, 133
 Meleško, Vasili 121
 Muir, John 60–61, 76, 97
 Murray, James 59

 Nansen, Fridtjof 13, 14, 18, 22–23, 28–35, 36–52, 99–100, 108, 116, 131
 Natkusiak 54
 Noice, Harold 83–84
 Nordenskiöld, A. E. 14, 116

 Olaus Magnus Gothus 50
 Omar Khaijam 58
 Ostroumova, Valentina 116, 122

 Pannigabluk 89
 Papanin, Ivan 120–122
 Peary, Robert 22, 59, 65–66, 68, 85, 87, 93, 100, 129, 131

 Rabelais 96
 Rae, John 28, 128
 Rasmussen, Knud 106
 Ravna, Ole 37, 39, 42, 43–44, 48, 52
 Rice, kersantti 37
 Richthofen, Manfred von 104
 Riefenstahl, Leni 104
 Rist, Sepp 104–105
Rodgers 61n

 Schmidt, Otto 101–102, 115, 117, 120
 Schneeberger, Hans 113
 Schopenhauer, Arthur 34
 Selkirk, Alexander 95
 Sementšuk, Konstantin 120
 Shackleton, Ernest 59
 Shelley, Mary 11, 22–23, 25–29, 31, 33–34, 132
 Sorge, Ernst 109, 112
 Stalin, Josif 101–102, 122

Stavropol 98n

Stefansson, Vilhjalmur 9, 17–20,

22, 24, 53–55, 57, 60, 62–73, 75–77,

81–85, 89–90, 93, 95, 97, 115, 129,

131, 133–134

Sverdrup, Otto 45, 48–49

Teddy Bear 76

Titanic 19

Tšeljuskin 21, 101–103, 109–110

Udet, Ernst 103–104, 109, 112–114

Uvakatyrgin 110–111

Vyšinski, Andrei 120

Willoughby, Hugh 123

Tietolipas-sarja

- 200 Tom Sjöblom *Druidit*
- 201 Maija-Leena Hänninen & Maijastina Kahlos toim. *Roomalaista arkea ja juhlaa*
- 202 Maarit Knuuttila ym. toim. *Suulla ja kielellä*
- 203 Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo *Paholainen, noituus ja magia*
- 204 Riku Hämäläinen toim. *Pohjois-Amerikan Intiaaniuskonnot*
- 205 Outi Fingerroos toim. *Uskonnon paikka*
- 206 Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski toim. *Referointi ja moniäänisyys*
- 207 Pirjo Lyytikäinen ym. toim. *Lajit yli rajojen*
- 208 Helena Saarikoski *Leikkikentiltä*
- 209 Eija Timonen *Perinteestä mediavirtaan*
- 210 Marja-Leena Sorjonen & Liisa Raevaara toim. *Arjen asiointia*
- 211 Jaana Hallamaa ym. toim. *Etiikkaa ihmistieteille*
- 212 Tuomas Martikainen toim. *Ylirajainen kulttuuri*
- 213 Anne Mäntynen ym. toim. *Genre – tekstilaji*
- 214 Outi Fingerroos ym. toim. *Muistitietotutkimus*
- 215 Tapani Lehtinen *Kielen vuosituhannet*
- 216 Marjo Mela & Pirjo Mikkonen *Suomi kakkonen ja kirjallisuuden opetus*
- 217 Satu Grünthal & Elina Harjunen toim. *Näköaloja äidinkieleen ja kirjallisuuteen*
- 218 Heikki Pihlajamäki ym. *Keskiajan oikeushistoria*
- 219 Hanna Lappalainen & Liisa Raevaara toim. *Kieli kioskillä*
- 220 Sara Routarinne & Tuula Uusi-Hallila *Nuoret kielikuvassa*
- 221 Terhi Ainiala ym. *Nimistöntutkimuksen perusteet*
- 222 Toni Lahtinen & Markku Lehtimäki toim. *Äänekäs kevät*
- 223 Tuomas Martikainen ym. *Islam suomessa*
- 224 Sirpa Leppänen ym. toim. *Kolmas kotimainen*
- 225 Jari Niemelä *Talonpoika toimessaan*
- 226 Samuli Hägg ym. toim. *Näkökulmia kertomuksen tutkimiseen*
- 227 Jyrki Kalliokoski & Lari Kotilainen *Kielet kohtaavat*
- 228 Anna Idström & Sachico Sosa toim. *Kielissä kulttuurien ääni*

- 229 Vesa Heikkinen toim. *Kielen piirteet ja tekstilajit*
- 230 Maarit Grahn & Maunu Häyrynen toim. *Kulttuurituotanto*
- 231 Lars Levi Laestadius *Lappalaisten mytologian katkelmia*
- 232 Veikko Anttonen *Uskontotieteen maastot ja kartat*
- 233 Tuomas Martikainen & Lotta Haikkola toim. *Maahanmuutto ja sukupolvet*
- 234 Irja Seurujärvi-Kari ym. toim. *Saamentutkimus tänään*
- 235 Maria Laakso ym. toim. *Tapion tarhoista turkistarhoille*
- 236 Siru Kainulainen ym. toim. *Työmaana runous*
- 237 Antti Salminen ym. toim. *Kirjallisuus ja filosofia*
- 238 Aino Mäkikalli & Liisa Steinby *Johdatus kirjallisuusanalyysiin*
- 239 Kaisa Ahvenjärvi & Leena Kirstinä *Kirjallisuuden opetuksen käsikirja*
- 240 Anna Rastas toim. *Kaikille lapsille*
- 241 Anneli Kauppinen toim. *Oppimistilanteita ja vuorovaikutusta*
- 242 Aino Koivisto & Elise Nykänen toim. *Dialogi kaunokirjallisuudessa*
- 243 Outi Tuomi-Nikula ym. toim. *Mitä on kulttuuriperintö?*
- 244 Pirjo Kristiina Virtanen ym. toim. *Alkuperäiskansat tämän päivän maailmassa*
- 245 Marleena Mustola toim. *Lastenkirja. Nyt*
- 246 Johanna Isosävi & Hanna Lappalainen toim. *Saako sinutella vai täytyykö teititellä?*
- 247 Johanna Ahonen & Elina Vuola toim. *Uskonnon ja sukupuolen risteyksiä*
- 248 Simo Häyrynen *Kulttuuripolitiikan liikkuvat rajat*
- 249 Elina Vuola toim. *Uskonto ja kehitys*
- 250 Jukka Kortti *Mediahistoria*
- 251 Harri Kalha toim. *Kummat kuvat*
- 252 M. A. Castrén *Luentoja suomalaisesta mytologiasta*. Toim. ja suom. Joonas Ahola
- 253 Jari Kupiainen & Liisa Häkkinen toim. *Kuvatut kulttuurit*
- 254 Mikko Kauko & Marko Lamberg toim. *Naantalin luostarin kirja*
- 255 Outi Fingerroos ym. toim. *Yhteiskuntaetnologia*
- 256 Anneli Sarhimaa *Vaietut ja vaiennetut*
- 257 Terhi Utriainen *Enkeleitä työpöydällä*
- 258 Maunu Häyrynen & Antti Wallin toim. *Kulttuurisuunnittelu*
- 259 Pilvi Hämeenaho ym. toim. *Soveltava kulttuurintutkimus*
- 260 Toini Rahtu ym. toim. *Kirjoitettu vuorovaikutus*
- 261 Harri Mantila ym. toim. *Oulu kieliyhteisönä*
- 262 Lari Kotilainen ym. toim. *Kielenoppiminen luokan ulkopuolella*
- 263 Arja Nurmi ym. toim. *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki*
- 264 Aila Viholainen ym. toim. *Kuvittelu ja uskonto*
- 265 Elina Vuola toim. *Eletty uskonto*
- 266 Sulevi Riukulehto & Ari Haasio *Virtuaalinen kotiseutu*

- 267 Irmeli Hautamäki toim. *Avantgarde Suomessa*
- 268 Ulla-Maija Peltonen & Outi Hupaniittu toim. *Arkistot ja kulttuuriperintö*
- 269 Laura Assmuth ym. toim. *Arjen turvallisuus ja muuttoliikkeet*
- 270 Titus Hjelm toim. *Uskonto, kieli ja yhteiskunta*
- 271 Maija Saviniemi toim. *Kalle pääatalo tutkijoiden silmin*
- 272 Sari Kivistö & Sami Pihlström *Toista ajatellen*
- 273 Tapio Nykänen *Lapin ihminen*
- 274 Outi Fingerroos & Konsta Kajander ym. toim. *Kulttuurien tutkimuksen menetelmät*
- 275 Tiina Mahlamäki & Minna Opas toim. *Uushenkisyys*
- 276 Asta Kihlman toim. *Tekstin nautinnosta*
- 277 Mikko Kauko *Pyhän Mechtildin ilmestykset*
- 278 Jyrki Siukonen *Humpuukia ja hulluutta*
- 279 Kaarina Koski & Tuomas Hovi toim. *Kansanperinne 2.0*
- 280 Yrjö Varpio *Elää, kokea, ymmärtää*
- 281 Jyrki Siukonen *Ensimmäinen*
- 282 Ulla Piela *Toiveiden maa*
- 283 Soile Veijola toim. *Matkailunkestävä Suomi?*
- 284 Johanna Isosävi *Miten tutkia kohteliaisuutta?*
- 285 Margit Rahkonen *Margaret Kilpinen*
- 286 Hanna Korsberg ym. toim. *Vieraita näyttämöllä*
- 287 Hanna Meretoja ym. toim. *Lähestymistapoja kirjallisuuteen*
- 288 Aino Mälikalli ym. toim. *Miten luemme?*
- 289 Mikko Autere & Riikka Länsisalmi toim. *Nationalismi ja kieli*
- 290 Jyrki Siukonen *Nälkä ja vilu*